

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 1–2 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Граматика и лексика

- О 'конјунктиву' и 'трансјунктиву' (ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 1–16
- Типологија речника српског језика II (Лингвистички параметри) (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 17–33
- Редупликација глаголског префикса *по-* у српском језику (МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ) 35–50
- Студије српског језика у иностранству
- Преглед изучавања српског језика у Белорусији (МИКИТА В. СУПРУНЧУК, ЉУДМИЛА В. ЛЕОНОВА) 51–62

Прикази

- Толковен речник на македонскиот јазик* (ДАРИНКА С. ГОРТАН ПРЕМК) 63–66
- Јасна Влајић Поповић, *Речиие речи: од земље до неба* (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ) 67–70
- Марина Николић, *Катџорија сџејена у српском језику: сложенa реченица* (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 71–74
- Зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије *Савремена ироучавања језика и књижевности VI/1* (МАРИЈАНА Р. БОГДАНОВИЋ) 75–79

Прилози

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика	
Нова српска граматика с наглашеним нормативним приступом	81–84
Поводом конструкције <i>za</i> + инфинитив у српском језику	85–87
Упутство за припрему рукописа за штампу	89–95

Чланци

Граматика и лексика

УДК 811.163.41'367.635'37

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљено 17. марта 2015. г.
Прихваћено 28. маја 2015. г.

О 'КОНЈУНКТИВУ' И 'ТРАНСЈУНКТИВУ'**

Аутор у раду утврђује да индиректни говор подразумева пренос извесних семантичких ингеренција са зависног на управни глагол, и употребу *конјунктив* у зависној – као облика тамо где постоји, а као синтаксичког значења тамо где нема могућности за његовим посебним обележавањем. Облик са тако увећаним ингеренцијама називамо *трансјунктивом*. *Цитатив* је трећи термин који овде употребљавамо, а њиме означавамо аутономне облике у конструкцијама директног говора, које задржавају сопствене ингеренције и не ослањају се једна на другу. Ипак, како се цитатив не разликује од облика 'индикације' у самосталним реченицама, тако га и термилошки није потребно издвајати у посебну категорију.

Кључне речи: конјунктив, трансјунктив, цитатив, управни глагол, говор – облик: директни, индиректни.

1. Увод: говор о чињеницама и говор о говору

1. 'Говорне радње' и радње писања, као и друге радње и процеси, у начелу се могу сматрати низовима радних поступака у којима настаје некакав производ. Физичке радње нпр. резултирају уоблича-

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вањем предметног ентитета, као што изговором гласовних или израдом словних низова настају физички описиве и мерљиве појаве. Али да би се ти низови гласова или слова могли сматрати говорним јединицама или сл., потребно је приредити им менталне ентитете с којима ови стоје у односу 'ознаке' према 'означеном' (Де Сосир 1969: 83; Симић 2001: 18). У резултату тих поступака настају знаковне структуре које се састоје из две компоненте: прва је фонијска или графијска материја обликована по законима датог језика, а друга је 'мисаона' структура обликована по законима људске психе чији је значајан састојак упућивање на 'денотат', на неку чињеницу предметне или духовне стварности. Две структуре обавезно су међусобно усклађене, што ће рећи да чине смисаоно пертинентну комплексну целину способну за пренос поруке.

а) Предмет говора јесте целокупност свега што може бити предмет психичких процеса – упрошћено речено: мисли и осећања. Сем осталог – 'означити' се може, наравно и сам говор: најпре глаголским речима ('рећи', 'говорити', 'шаптати'; 'разговарати', 'расправљати', 'убеђивати', 'саветовати', 'захваљивати', 'оговарати', 'оптуживати'); али могу се и 'назвати' именичким речима¹ ('говор', 'шапат', 'разговор', 'расправа', 'убеђивање', 'саветовање', 'захваљивање', 'оптужба', 'оговарање'), а могу се описати исказним формама разноврсне структуре и особина.

б) То је чудесна и тешко схватљива особеност знаковних система да имају способност указивања и на саме себе – семиотски парадокс. Један од таквих примера јесте управо и чињеница да о датом језику постоје описи и расправе на том истом језику. Ово је 'говор о говору'. А други се остварује у уском оквиру говорне активности – 'говор у говору' (Бахтин 1980: 128). Прва област употребе језика покривена је термином 'метајезик', и тиче се пре свега науке о језику (Јакобсон 1966: 293), дакле граматичких приручника и описа, и лингвистичких трактата. Друга се тиче тзв. 'интертекстуалности', 'декларативности', 'цитатности'², или сл.

¹ Симић–Јовановић 2007: 65. – „Именицама се [...] назива, именује целокупна стварност, објективна и субјективна“.

² Проблем директног и индиректног говора може се интерпретирати и као комуникативно преусмеравање израза са плана извештавања у коментар. – О облицима туђег (и унутрашњег) говора испореди у: Ковачевић 2011а: 113–148; Ковачевић 2011б: 81–96; Ковачевић 2012: 13–38, 127, 170.

в) Ми у овом раду нећемо строго лучити 'говор у говору' од 'говора о говору'³, него ћемо рећи да се 'о говору' може говорити двојачко: или тако што ће се он на овај или онај начин описивати, или пак тако што ће се он преносити у пуном или нешто измењеном облику, а тај се факат најављује уводном реченицом. Први начин имамо у случају као: *Овај човек љовори неразумљиво, у дијалектју, са стѳраним наљаском* или сл. А други у нпр.: *Овај човек љрича да је љућивоао на Гренланд*.

2. У горњој расправи утврдили смо значајну чињеницу да је говорење о 'говору' какво Остин (1994) налази у декларативним реченицама друкчије него говорење о осталим могућим људским активностима и чињеницама света: *Пера добро вози* и *Пера свима љовори да добро вози* (*Пера свима љовори*: „*Ја добро возим*“) // *Мајка каже да Пера добро вози* (*Мајка каже*: „*Пера добро вози*“) за предмет имају 'вожњу', али на тај предмет указују на различите начине.

а) Прва реченица употребљеним речима директно (наравно, рећи ћемо, уз помоћ 'десигната', тј. преко општег значења речи 'возити') указује на 'вожење' (на 'денотат'). У другој пак творац реченице најпре упућује на Перино 'говорење' па затим преко њега на 'денотат', на 'вожњу'.

б) Ако хоћемо бити прецизнији, рећи ћемо да *љовори* има двоструки 'десигнат' – 'говор' и 'вожњу' – и двоструки 'денотат': Перин говор, и 'вожњу' о којој он говори⁴. Постоји, дакле, говор о говору, као и говор о осталим чињеницама света. Овај потоњи је за људски живот несразмерно значајнији и неупоредиво се чешће упражњава: *Идем на љосао, Кућила сам цићеле, Дејје ми болесно, Уморна сам* – јесу свакодневни многократни искази, док *Кажем љи да не желим у биоској, Рече ми Лела да је диљомирала* – имају мањег удела у комуникативној пракси.

³ В. М. Бахтин 1980: 128. – „[...] говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу“. В. и Ковачевић 2012: 14.

⁴ В. Симић–Јовановић 2002: I–II, 832. – „То је ситуација у тзв. декларативним реченицама типа: – Причао је да га је отац послао у школу јер је у детињству био слабог здравља. – Форма 'причао је' извештава о говорној активности, што подразумева репродукцију тога у наставку. Тиме је 'отворена синтаксичка позиција' за форму која ближе изјашњава садржај говора: за декларативну реченицу која ће описати тај садржај, или за реченицу 'директног говора' којом ће бити (стварно или привидно) поновљен од речи о речи“.

3. У овом раду размотрићемо неке случајеве 'говора о говору', и покушати да дефинишемо њихову природу и разврстамо их у класе.

2. 'Конјунктив' и 'трансјунктив'⁵

1. Навели смо горе два примера за 'говор у говору' (који, реко смо, није потребно терминолошки строго делити од 'говора о говору'): *Кажем ти да не желим у биоској, Рече ми Лела да је дипломирала*.

а) Најпре ћемо нешто детаљније анализирати други случај. Да бисмо то учинили, подсетићемо се питања 'одговорности' за оно што се каже, како Остин (1994: 32) формулише овај проблем. Ми ћемо то питање поставити како одговара потребама овдашњег нашег истраживања, па ћемо рећи да у исказу *Лела је дипломирала* говорно лице 'гарантује' да се Лели то и десило, док у *Рече ми Лела да је дипломирала* он 'одговорно' тврди једино шта је рекла Лела, а не преузима ризик да јемчи за истинитост њеног исказа, тј. за реалност њеног 'дипломирања'. Према томе, *Рече ми Лела да је дипломирала* и није исказ о 'дипломирању', већ само о изјави чији је садржај 'дипломирање'. 'Дипломирање' је у другом плану, просто као затечен садржај 'говора' о којем је реч⁶.

б) Анализа коју смо управо обавили није непозната ствар, нити је у језику необележива, већ се изражава категоријом 'конјунктива'⁷, за чије означавање неки језици познају и посебан глаголски облик. Према томе, конјунктив је категорија везана за индиректни говор, и тиче се непреузимања 'одговорности' казивача за истинитост зависне клаузе.

⁵ Симеон 1969: s.v. 'јункција'. – „Iunktio < iungere – спојити, свезати“: „спој, спајање, свеза“. Узели смо да 'конјунктивом' обележимо, као и обично, глаголско значење у 'везаним' декларативним клаузама, а 'трансјунктивом' – узајамност зависне и управне реченице, и промене значења једне од њих под упливом друге.

⁶ Друга је ствар могућност стилске промоције зависне клаузе до степена комуникативне доминанте. Ми говоримо о синтаксичким односима у конструкцији. О разлици између конструктивних и комуникативних вредности у исказу в.: Симић–Јовановић 2002.

⁷ В.: Симић–Јовановић 2002: I–II, 833, 915. – „[...] синтаксичари, за разлику од опште констативне или 'индикативне' [категорије, ову] [...] називају 'конјунктивном'“.

2. Да бисмо продрли у суштину нашег другог појма, 'трансјунктива', напоменућемо да сем 'конјунктивности', индиректни говор носи и неке друге значењске моменте.

а) Поставићемо с тим у вези питање: о чему извештава глагол говорења у управном делу таквих конструкција. У исказима „са 'that' [= да] клаузама – мисли Џ. Остин (1994: 84) – у 'индиректном говору' [...] ја извештавам о томе шта је неко други, или шта сам ја сам на неком другом месту или у неко друго време одиста рекао, на пример [...]: 'He sed that [...] [= Рекао је да...]'“. „Извештавам о томе шта је неко други [...] рекао“ упућује на мисао о говору чији је предмет 'туђи говор' (исп. Ковачевић 2012: 13–38).

б) Према нашем мишљењу (Симић–Јовановић 2002: 915)⁸, а и према управо спроведеној анализи, у тим реченицама управо је битан сам факат говора на који упућује зависна клауза, а не чињенични скуп описан њоме. Ми ћемо навести нешто грађе и покушати анализом конструкција да утврдимо о чему је заправо реч⁹.

3. Не упуштајући се дубље у класификацију реченичних врста са статусом допуне уз глаголе говорења, разделићемо их у групу директног и групу индиректног говора. Овде расправљамо о индиректном говору. Под сугестијом Остиновог става обратићемо пажњу на то да ли говори 'неко други' или онај ко о томе извештава, односно да ли је управни глагол у првом или којем другом лицу.

3.1. Ево прве скупине примера:

... не дадијаше ђаволима да *кажу* да га познаваху Мар. 1.34.

А он изишавши поче много *иријовиједати* и *казивати* шта је било... Мар. 1.45.

И *рече* ученицима својијем да буде лађа у њега готова... Мар. 3.9.

И они што су видјели *казаше* им шта би од бијеснога и од свиња Мар. 5.16.

И њему *бјеше* свети Дух *казао* да неће видјети смрти док не види Христа Господњега Лука 2.26.

Јер у писму стоји да *ће* анђелима својијем *зайовједати* за тебе да те сачувају Лука 4.10.

⁸ Конкретно, исказ *Каже да ће ноћас ијасиши киша*: „[...] описује 'падање кише', али не као реални догађај, већ само као садржај управнога глагола 'каже'. Описује, дакле, шта се каже, а не шта се догађа. Сам догађај нити је најбитнији у комуникативном смислу, нити се износи као извештај, већ само као потврда начина изрицања учињеног у управном глаголу [...]“.

⁹ Примере смо узели из Библије (1985), јер је она у великој мери састављена из дијалогских пасажа најразноврснијих типова.

а) Говорник у првом нашем примеру управним делом целе конструкције *кажу* извештава да су неприсутна лица у прошлости исказала зависну клаузу (у облику и са смислом чија би формулација без измена гласила 'Ми га познајемо', али је он преноси неизравно): „да га познаваху [...]“.

а1) Ово ће рећи заправо да ту имамо два 'говора'. Најпре је ту изговор целе исказне формације, а затим је ту и управни глагол говорења који извештава о говору у зависној клаузи. Дакле: 'примарни' говорник извештава о 'говорењу' 'секундарних' говорника *кажу*, и о ономе што они 'говоре': „да га познаваху“, а 'говорење' 'секундарних' се тиче само садржаја зависне клаузе. Треба додати да је потоњи поменути садржај – у 'надлежности' зависне клаузе, а тек у другој инстанци – управнога глагола.

а2) Нама је стало до истине да управна клауза има двоструко, такорећи двослојно значење: означава и факат говора који преноси као глобалну чињеницу, директно; а и исти тај факат као конкретну скупину детаља, индиректно – указујући на зависну клаузу као свој садржај. 'Говорење' 'примарног' говорника, на једној страни, и 'секундарног', на другој – јасно се у нашем примеру разазнају, јер су временски удаљени.

а3) Врло је добра околност што је у зависној клаузи употребљен имперфект 'познаваху': облик који је временски везан за време у којем се (не) дешава радња управнога глагола *кажу*¹⁰, али је усмерен и на време изговарања целе конструкције, као anteriorni облик. Ово је значење паралелно имперфекту (*не*) *гађијаше*, који је такође везан за исту ситуацију, али и за време изговарања целе конструкције. Очекивали бисмо заправо презент са 'да': *га ја њознају*. Презент је временски неутрална форма, што ће рећи да је способан да означи радњу која је истовремена са говорењем о њој, овде са *кажу*.

а4) Необичност имперфекта, тј. усмерења радње према времену изговарања целе конструкције, и обичност презента, упућује на знатан утицај управнога глагола на употребу облика у зависној декларативној клаузи¹¹. Рекло би се да управни глагол преузима означне ингеренције зависног, и изазива замену одговарајућег облика неутралним презентом (са 'да'). Проверићемо да ли је ова теза доказива.

¹⁰ Познато је да 'историјски' презент означава радњу везану за прошлу ситуацију као истовремену са неким моментима у њој или уклопљену у њу. – В.: Стевановић 1991.

¹¹ У питању је тзв. 'слагање времена', о чему в. Симић–Јовановић 2002.

б) У трећем наведеном случају управна клауза садржи глагол говорења у аористу *рече*, а у зависној је презент са очито императивним ингеренцијама. Но те су ингеренције на неки начин притуљене презентом. Активније би биле да је управни глагол говорења замењен неким који указује на врсту значења зависне клаузе, нпр.: *И зајовједи* ученицима својијем да буде лађа у њега готова [...]. Необично, али истинито: управни глагол преузима од зависног ингеренције у одређивању његове конкретне садржине, док овај потоњи по правилу задржава неутрални облик презента.

в) Претпостављени односи у управо анализираној конструкцији остварени су у последњем наведеном примеру наше групе: [...] да *ће* анђелима својијем *зајовједити* за тебе да те сачувају. Све случајеве у којима управни глагол преузима ингеренције одређивања природе значења зависног глагола – сматраћемо 'трансјункцијским', а глаголски облик са таквим ингеренцијама – 'трансјунктивом'.

г) У преостала три случаја до померања обличких односа очито није дошло, па се може учинити да они демантују нашу тезу. Али је реч заправо о слагању примарних и секундарних временских релација: 'шта је било' у првом од њих односи се на догађаје пре свега онога што је описано и у управној и у зависној клаузалној целини; аористи *казаше* и (шта) *би* у другом везани су за ситуацију описану перфектом 'што су видјели'; код потоњег – *И њему бјеше* свети Дух *казао* да неће видјети смрти док не види Христа – односи су нешто компликованији, и по свој прилици такође нису повољни за транспозицију облика. Треба ипак скренути пажњу на клаузу '(шта) би'. Она заправо ни сама не садржи обавештење о томе 'шта би' – већ само да то 'казаше' они о којима је реч. Управна клауза је овде чисти 'модификатор' говора, без и најмањег упута на његов садржај¹².

3.2. Сем наведених постоје и конструкције са глаголом говорења у првом лицу, и још са значењем садашњости, дакле говорења о сопственом 'говору' у само време када је о томе реч. У нашој грађи примери су прилично једнотипни, али ипак су интересантни за анализу:

Јер вам *кажем* да ако не буде већа правда ваша него књижевника и фарисеја, нећете ући у царство небеско Мат. 5.20.

А ја вам *кажем* да ће сваки који се гњеви на брата својега ни за што бити крив суду... Мат. 5.22.

¹² О томе проблему, а и уопште о природи зависно-упитних реченица, в.: Симић–Јовановић 2002.

А ја вам *кажем* да сваки који погледа жену са жељом, већ је учинио прељубу у срцу својему Мат. 5.26.

А ја вам *кажем* да сваки који пусти жену своју, осим за прељубу, наводи је те чини прељубу; и који пуштеницу узме, чини прељубу Мат. 5.32.

А ја вам *кажем* да се не браните ода зла, него ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други Мат. 5.39.

а) Узећемо најпре исказ: Јер вам *кажем* да [...] нећете ући у царство небеско. – Облик *кажем* (вам) – за разлику од *казао сам, ка-заћу* и сл. – описује оно што управо чини говорник: изговара облик 'кажем'. Питање је да ли говорник говорећи – изговарајући презент *кажем* – упућује у првој инстанци на сам говор, а тек у другој на садржај говора. Или је ту реч о другоме: просто о изговору који без даљњег директно упућује на садржај зависне клаузе: (1) „Ја говорим, а мој говор садржи у себи упут на оно што казује зависна клауза“; (2) „Ја говорим, и упућујем на садржај зависне клаузе“. Да бисмо разрешили ову загонетку, најпре ћемо повести расправу о тзв. 'начинским изразима'. Али о свему томе после анализе примера.

б) Сви остали случајеви сем последњег само варирају конструктивно решење и функционалне односе које смо управо описали. Примера ради: – А ја вам *кажем* да ће сваки који се гњеви на брата својега ни за што бити крив суду – исто као горе, пружа слику двослојног описа: у првој инстанци Исус подсећа на свој говор, а у другој на садржај тога говора (непопустљивост у понашању према ближњима јесте кажњива).

в) Последњи пример разликује се од осталих по томе што износи не опис него захтев: – А ја вам *кажем* да се не браните ода зла, него ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други. – И разликује се по још једној необичној особености – по комбинацији облика индиректног (да се не браните ода зла) и директног говора (ако те неко удари по десноме твом образу, обрни му и други).

3.3. А овде је управо место да се обратимо Белићу.

а1) По њему: „[...] место *Дођи!* може се употребити *Да дођеш!* или *Он зајоведа да дођеш*. Овде је са *да дођеш* пренесено начинско значење сасвим на *Он зајоведа*, а *да дођеш* је задржало очигледно као главно значење – значење зависног глаголског релатива“.

а1а) По томе мишљењу управна реченица *Он зајоведа* обавезно садржи упут на сопствено значење, тј. на врсту модалности, а зависна *да дођеш* ту врсту само подразумева, а није њен носилац. У том светлу наш последњи анализирани пример: – А ја вам *кажем* да се не браните ода зла [...] – није лако објашњив, јер управна клауза

уместо упута на врсту модалног значења (– А ја вам *зайоведам* да се не браните ода зла [...]) – садржи неутрални облик презента! Односи су врло компликовани, па ћемо се овде задржати нешто дуже и по-добрније их анализирати.

а1б) Белић не помишља ни на случајеве као што је наш пример – са глаголом у првом лицу типа: *Зайоведам ти гођи // га гођеш* – а они, према ономе што Остин мисли, представљају проблем јер ту глагол значи 'нешто чинити'¹³, и постаје фактиван у уобичајеном смислу (као и *Ја ти сиремам ручак*). Међутим, неоспорива је чињеница да лингвистичке форме било којег типа првенствено и у првој инстанци нешто 'значе', па се у оваквим приликама управни глагол по понашању мора сврстати у ред симболичких форми, код којих је фактивност секундарно својство, а упућивање на неки садржај примарно. Пре свега ту долази Белићево откриће да он у неким случајевима преузима функцију 'регулатора' функција зависне клаузе: значење заповести са зависног прелази на управни глагол, али с тим што уместо по 'експонативном' принципу 'изражавања', делује по начелу 'упућивања' – тј. симболизације: (*Дођи > Наређујем га гођеш* 'Моја наредба тиче се твог доласка').

а2) Белићева мисао и наше тумачење могу изгледати мање прихватљивима кад је реч о примеру који овде анализирамо: [...] *кажем* (вам) да [...] нећете ући у царство небеско. Нити има експонације у зависној клаузи, нити је могуће пртпоставити њено постојање у оној коју она (директног говора) у начелу замењује¹⁴: [...] *кажем* (вам): нећете ући у царство небеско.

а2а) На први поглед не постоји никаква разлика између две конструкције: индиректног и директног говора. Управна клауза 'кажем вам' најављује реченицу директног или индиректног говора, и ништа више¹⁵; а ова друга не садржи ништа друго до извештај о догађању које описује: да га неће бити¹⁶. Па ипак није сасвим тако. 'Неће-

¹³ Остин (1994: 16) овако употребљене облике код глагола вербалних и сл. радњи назива 'перформативима', и тврди да „он (тј. перф.) упућује на то да се изрицањем исказа изводи нека радња, не мисли се просто на казивање нечега“.

¹⁴ Задржавамо интерпункцију какву су Вук и Даничић примењивали, па за управни говор узимамо само двотачку, без наводника и великог слова.

¹⁵ Чак се не види голим оком чему иначе служи управна клауза. Исказ би, уопште узев, могао опстати и без ње: – [...] ако не буде већа правда ваша него књижевника и фарисеја, нећете ући у царство небеско.

¹⁶ Или га неће бити под условом који описује зависна кондиционална клауза која прати изричну.

те ући у царство небеско' и није проста тврдња, већ садржи ноту уверавања, убеђивања, застрашивања или сл., а 'да нећете ући [...]' у ствари је лишена те ноте. Компензација за то појављује се у управној клаузи 'кажем вам', у чијој је позадини приметан тон уверавања.

а2б) Али можда је ипак приметан сличан садржај и у хомоформне управне клаузе директног говора: [...] *кажем* (вам): нећете ући у царство небеско // да нећете [...]. – Сасвим могуће! Али није могуће изједначити тон зависне клаузе директног и индиректног говора: ова потоња је стварно лишена видљиве персуазивности; она, како рекосмо, без сумње само описује догађање, и није персуазијски ингерентна.

а3) И баш је у томе ствар: зависна клауза индиректног говора преноси неке своје ингеренције на управну, а то су тзв. модалитетске ингеренције. Тамо је императивност, а овамо персуазивност. Ту су наравно још извесни моменти који заслужују пажњу. (1) Ту је питање како ствар стоји са полазним Белићевим конструктивним решењем *Наређујем њи*: „*Дођи*“. Две клаузе функционално су равноправне, и обе се тичу 'заповести', само што је ова, како смо већ утврдили, на различите начине исказана. (2) Сувишност двоструко изражене 'заповести' долази до изражаја у могућности замене императива неутралним обликом презента 'да дођеш'¹⁷.

б) Али растерећење конструкције могуће је и друкчије постићи, и то указује на различите путеве конструктивног уобличења менталних склопова које производи људски ум. Наиме, Белићев пример може гласити и: *Кажем њи*: „*Дођи*“, па чак и *Кажем њи њи да дођеш* – као што и наш последњи анализиран гласи: А ја вам *кажем* да се не браните ода зла [...]¹⁸. По свој прилици, ради се о еуфемизацији и прекривању наредбодавности неутралним изразом. Но могуће је каткад код оваквих случајева у позадини значења управнога глагола, на први поглед потпуно неутралног, осетити тон опомене, упозорења, па чак и претње (или пак наглашавања, појачавања израза: [...] ја вам *кажем* = тражим од вас да припазите шта говорим, да послушате или сл.).

в) Ваља на овоме месту додати да клаузе у конструкцији *Кажем њи*: „*Дођи*“ стоје једна према другој друкчије него у *Кажем њи*

¹⁷ Друга је ствар, и резултат супротне развојне линије, чињеница да 'да дођеш' (и 'да си дошао' или сл.) пружа могућности самосталне употребе управо у значењу појачаног 'наређења'. Ми овде пратимо логику примарних односа у конструкцијама са изричном реченицом.

¹⁸ Уместо: А ја вам *наређујем* да се не браните ода зла [...] – или: А ја вам *кажем*: не браните се ода зла [...] или сл.

ићи да дођеш – не само што се тиче конструктивних већ и прагматичких односа. Зато је потребно размотрити их посебно.

3. О 'цитативу'

1. Други део наше грађе чиниће према томе реченице директног говора.

2. У обраду узимамо најпре реченице са управним глаголом у другом и трећем лицу:

Рекоше: ходите да их истријебимо између народа да се више не спомиње име Израилјево Дав. 83.4.

Неће сваки који ми *јовори*: Господе! Господе! ући у царство небеско Мат. 7.21.

Многи *ће рећи* мени у онај дан: Господе! Господе! нијесмо ли у име твоје пророковали...? Мат. 7.22.

И *ишаше* га: како ти је име? Мар. 5.9.

Тако *је казано*: ако ко пусти жену, да јој да књигу распусну Мат. 5.31.

Још сте чули како *је казано* старима: не куни се криво, а испуни што си се Господу заклео Мат. 5.33.

Чули сте да *је казано*: око за око, а зуб за зуб Мат. 5.38.

Чули сте да *је казано*: љуби ближњег свог, и мрзи на непријатеља својег Мат. 5.43.

Чули сте како *је казано* старима: не убиј; јер ко убије биће крив суду Мат. 5.21.

а) Говорник у првом нашем примеру управним делом целе конструкције *рекоше* извештава да су неприсутна лица у прошлости исказала зависну клаузу (у облику и са смислом који он без измена преноси): „ходите да [...]“. То *ће рећи* заправо да и ту имамо два 'говора'. Најпре је ту изговор целе исказне формације, а затим је ту и управни глагол говорења који извештава о зависној клаузи. Дакле: 'примарни' говорник извештава и овде о 'говорењу' 'секундарних' говорника *рекоше*, и о ономе што они 'говоре': „ходите да [...]“, а 'говорење' 'секундарних' се тиче само садржаја зависне клаузе. Свака клауза задржава сопствене значењске особености и функционална својства кад је реч о извештавању о свом садржају. Клаузе у оваквим конструкцијама, за разлику од горепомнутих, сматраћемо везанима само по томе што чине ужи склоп у којем је остварено јединство описа двају садржаја – и ништа више. За такав случај – када је у питању 'говор о говору' – резервисали смо термин 'цитатив'.

б) И по средини наше листе наведен је сличан случај: И *пишае* га: како ти је име? Исус пита духа у телу болесниковом како му је име¹⁹. Дакле, говорник који продукује целу формацију најпре указује да неприсутно лице поставља питање, а онда и на то како питање гласи. Само пак питање односи се једино на име питаног.

в) Примери наведени после управо анализираног садрже глагол у пасиву, а то значи без упућивања на говорника од кога потиче зависна клауза: *казано је*. Али свеједно, управни глагол и овде, најпре означава говор као општи факат, а преко зависне клаузе износи детаље 'говора' ('садржај управнога глагола', како се обично каже). А говор онога ко извештава и о једном и о другом – разликује се од говора о садржају зависне клаузе.

г) У два случаја који следе за почетним говорник зависне клаузе је уопштено назначен заменицом 'сваки (који)' односно 'многи'. То ће рећи да 'говорник' који производи конструкцију са 'управним говором' може бити свако изван онога ко о томе саопштава, дакле свако лице сем првога.

3. Али као што Остин рече, 'декларативна реченица' може бити у првом лицу, дакле и сам онај који саопштава о догађању 'говора', може саопштити шта је рекао у друго време или и на другоме месту од онога где финално саопштење о томе настаје. Таквих случајева има и у форми директног говора:

И *рекох*: жалосна је за мене ова промјена деснице вишњег Дав. 77.10.

Кад *речем*: дркће ми нога, милост твоја, Господе, прихвата ме Дав. 94.18.

Рекох: Боже мој! немој ме узети у половини дана мојих Дав. 102.24.

И тада *ћу* им ја *казати*: никада вас нијесам знао; идите од мене који чините безакоња Мат. 7.23.

а) У првом и трећем наведеном примеру аорист *рекох* упућује да 'говор' о којем се саопштава претходи томе саопштењу, и да потиче од онога који о томе и саопштава. Он управним *рекох* износи факат свог 'говора' у прошлости, и у исто време преко зависне клаузе упућује на детаље свога говора. Зависна клауза само се односи на те детаље.

б) У другом примеру *Кад речем* скреће пажњу да се 'говор' првог степена дешава у време одређено неким елементима контекста („Кад ми Господ не би био помоћник, брзо би се душа моја пресели-

¹⁹ *Пишае* је облик имперфекта у трећем лицу једине.

ла тамо гдје се мучи“), док у последњем следи за временом говора о томе.

4. Но сем наведених постоје и овде конструкције са глаголом говорења у првом лицу, и још са значењем садашњости, дакле говорења о сопственом 'говору' у само време када је о томе реч. Ево примера:

Јер вам заиста *кажем*: докле небо и земља стоји, неће нестати ни најмањег словца или једне титле из закона док се све не изврши Мат. 18.

Заиста ти *кажем*: нећеш изићи оданде док не даш до пошљедњег динара Мат. 5.26.

А ја вам *кажем*: не куните се никако: ни небом, јер је пријестол божији Мат. 5.34.

А ја вам *кажем*: љубите непријатеље своје... Мат 5.44.

Зато вам *кажем*: не брините се за живот свој, шта ћете јести, или шта ћете пити... Мат. 6.25.

Теби *јоворим*: устани и узми одар свој и иди дома Мар. 2.11.

Заиста вам *кажем*: сви гријехови опростиће се синовима човјечјим... Мар. 3.28.

Рече пак: заиста вам *кажем*: никакав пророк није мио на својој постојбини Лука 4.24.

А заиста вам *кажем*: многе удовице бијаху у Израиљу кад се небо затвори... Лука 4.25.

а) Узећемо најпре из средине листе исказ: Теби *јоворим*: устани и узми одар свој и иди дома. Облик *јоворим* – за разлику од *јоворио сам*, *јоворићу* и сл. – описује оно што управо чини говорник.

а1) Питање је да ли говорник говорећи – изговарајући презент *јоворим* – упућује у првој инстанци на сам говор, а тек у другој на садржај говора. Или је ту реч о другоме: просто о изговору који без директно упућује на садржај зависне клаузе: (1) „Ја говорим, а мој говор садржи у себи упут на оно што казује зависна клауза“; (2) „Ја говорим, и упућујем на садржај зависне клаузе“.

а2) Да бисмо разрешили ову загонетку, опет ћемо се послужити речима А. Белића (1998: 248) о тзв. 'начинским изразима'. Пренесено на изричне реченице какве смо анализирали – ово ће рећи да управна реченица и тамо обавезно значи врсту говорне активности демонстриране зависном клаузом, док ова само упућује на чињенице које сама описује. Или конкретније: *рекоше* из првог примера под 3.1 износи факат извршења 'говорне радње' у прошлости од стране неи-

менованих лица, а *ходиће да их истрејубимо* на себе преузима само сопствени садржај подстицања на 'истребљење'²⁰.

б) Остали наведени случајеви интересантни су само по томе што глагол 'казати' има необичну службу, јер изгледа да и презент *кажем* – као и *говорим* – може бити схваћен као да обележава актуалну садашњост, дакле истовременост са самим говорењем, што по правилу није својствено перфективним глаголима, али о томе није место овде расправљати.

5. Неспорно је – ваља на крају напоменути – да 'цитатив' по свему личи на индикатив (и модус) употребљен у самосталним реченицама, те га не треба ни категоријално ни термилошки издвајати из те категорије. Посебно место у систему глаголских значења припада, поред индикатива и модуса, још и конјунктиву, а у извесном смислу и 'трансјунктиву'.

4. Закључак

1. У расправи коју смо водили поменуте су између осталог извесне одвећ познате чињенице, као што је нпр. она о постојању директног и индиректног говора, као и да индиректни захтева транспозицију неких обличких решења у нека друга (исп. нпр. 'слагање времена' и сл.).

2. Проблем који се нама учинио интересантним представљају значењски и функционални односи између управне и зависне клаузе индиректног говора посматрани према односима у директном говору. Утврдили смо да индиректни говор подразумева пренос извесних семантичких ингеренција са зависног на управни глагол, и употребу конјунктива у зависној – као облика тамо где постоји, а као синтаксичког значења тамо где нема могућности за његовим посебним обележавањем – да се на тај факат укаже. Облик са тако увећаним ингеренцијама назвали смо трансјунктивом.

3. Цитатив је трећи термин који смо употребили, а њиме смо означили аутономне облике у конструкцијама директног говора, које

²⁰ Неугодно је што је овде императив у зависној клаузи, па испада да поништава Белићеву тезу. Али неспецификовани управни део по тој линији заправо допушта зависној клаузи да сама упућује на сопствени садржај и смисао, док 'пренесен' у управну клаузу, модус скида обавезу зависне клаузе да га изрази. Исп.: *Он зајовега: гођи* > *Он зајовега да гођеш*. Изгледа да факат што је императив у зависној клаузи сувишан и рађа могућност његове преформулације у презент, као онда и трансформацију управног у неуправни говор.

задржавају сопствене ингеренције и не ослањају се један на други. По свему цитатив припада категоријалном систему индикатива и модуса, те га није потребно отуда издвајати, иако систем зависних клауза у неку руку захтева усклађивање система глаголских категорија о којима говоримо, тј. издвајање клаузалних састојака директног говора из система самосталних реченица и прикључивање категоријама зависних реченичних врста. Но положај управног говора између две категорије синтаксичких односа – зависних и независних – само се потврђује оваквим стањем ствари.

ИЗВОРИ

- Библија 1985: *Библија или Светио писмо Старио и Новоио завјеиџа*, прев. Ст. завјет Ђура Даничић, Н. завјет превоо Вук Стеф. Караџић, Београд: Британско и инострано Библијско друштво.
- РСЈ 2007: *Речник српскоио језика*, гл. ур. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1980: Михаил Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.
- Белић 1998: Александар Белић, *Оишџа линџисџика*, Изабрана дела Александра Белића I, Београд: Завод за уџбенике.
- Дементјев 2010: Вадим Викторович Дементъев, *Теорија речевџх жанров*, Москва: Знак.
- Де Сосир 1969: Фердинанд де Сосир, *Оишџа линџисџика*, Београд: Нолит.
- Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне линџисџике*, Београд: Нолит.
- Јакобсон 1966: Роман Јакобсон, *Линџисџика и џоеџика*, Београд: Нолит.
- Ковачевић 2011а: Милош Ковачевић, Међуоднос типова говора у причама Милисава Савића, у: *Књижевно дело Милисава Савића*, ур. Милојко Милићевић, Рашка – Нови Пазар, 113–148.
- Ковачевић 2011б: Милош Ковачевић, Синтаксичко-стилистичке особине слободног неуправног говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића, у: *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у*

- српском језику и књижевности*, ур. Ранко Поповић, Бањалука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 81–96.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик XVII*, Београд, 13–38.
- Лотман 1976: Јуриј М. Лотман, *Стируктура уметничкој прози*, Београд: Нолит.
- Остин 1994: Џон Лонгшоу Остин, *Како деловати речима*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 2006: Владислава Петровић, *Дојунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Серл 1991: Џон Серл, *Говорни чиновни*, Београд: Нолит.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1999: Радоје Симић, *Основи синтаксе српскога језика*, Београд–Никшић: НДСЈ–Јасен.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Општа лингвистика*, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*, св. I–II, III–IV, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Симић–Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска прагматика*, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Jelena Jovanović Simić

Summary

ON 'CONJUNCTIVE' AND 'TRANSJUNCTIVE'

In the paper, author states that the indirect speech implies the transfer of certain semantic competencies from the dependent verb to the governing verb and the use of conjunctive in dependent clause – as a form in cases in which it exists, and as a syntactic meaning in cases with no possibility for its particular marking. We name the form with so enlarged competencies – *transjunctive*. The *citative* is the third term, which we use here, marking the autonomous forms in constructions of direct speech, which retain their own competencies and do not rest one to another of them.

Key words: conjunctive, transjunctive, citative, governing verb, speech – form, direct, indirect.

УДК 811.163.41'374

ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 25. марта 2015. г.
Прихваћено 28. маја 2015. г.

ТИПОЛОГИЈА РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА II (ЛИНГВИСТИЧКИ ПАРАМЕТРИ)**

Главни циљ овога рада јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје. Наведено је осам лингвистичких параметара: број језика, временска димензија, порекло лексике, редослед представљања лексичког материјала, обим речника, исцрпност речничког чланка, извори, професионалност. Наведени лингвистички параметри нису хијерархизовани. Списак речника наведен у овом раду показује да је српска лексикографија веома развијена, богата и озбиљна. Ипак, пред њом је још много посла.

Кључне речи: лексикографија, српски језик, типологија, типологијација, лингвистички параметри.

I Уводне напомене

Главни циљ ове типологије јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје. Она ће делимично показати шта све имамо, као и шта још увек немамо. За исцрпно представљање свих типова, подтипова и врста речника неопходна је монографија.

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Број лингвистичких параметара на основу којих се може вршити типологизација речника веома је велики. Њихов број је овде редукован. Наведени лингвистички параметри нису хијерархизовани.

II Лингвистички параметри

1. Број језика¹

1.1. Једнојезични речници

Ови речници представљају и тумаче лексичке јединице српског језика коришћењем језичких средстава српског језика. Најважнији једнојезични речници су описни речници. Израда великог описног речника у многим земљама сматра се за један од главних задатака националне и државне језичке политике². У називима описних речника обично изостаје спецификовање врсте речника, односно параметар. Гринев-Гриневић (2009: 191) назива то „нултом маркираношћу“. То се сматра уобичајеним. Код обратних речника, на пример, увек се наводи да је то обратни (обрнути, инверзни, а *tergo*) речник.

Тренутно постоје следећи једнојезични речници српског језика: општи описни речник, термилошки речник, речник граматичких форми, речник синонима, речник разговорне лексике, речник жаргона, речник табуизиране лексике, речник језичких недоумица, школски речник, семантичко-деривациони речник, речник скраћеница, правописни речник, обратни речник, тематски (систематски) речник, асоцијативни речник, обратни асоцијативни речник, речник рима, етимолошки речник, историјски речник, речник језика писаца,

¹ Број језика као један од параметара за типологизацију речника наводи се у бројним типологијама, и нашим и страним. Исто је и са следећа четири параметра наведена у овом раду (не и с три последња) па се овде неће указивати на све те радове. Делимичан преглед постојећих типологија дат је у првом делу овога рада (Оташевић 2014: 29–48).

² Предлог да се почне рад на речнику српског језика дао је поводом стогодишњице рођења Вука Караџића председник Српске краљевске академије Стојан Новаковић на скупу 10. септембра 1888. године, а у посланици под насловом *Српска краљевска академија и нејовање језика српског*: „Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај. То је врло природно. Академије су обично представнице и средишта науке. Језик је и средина и средство свеколике друштвености, просвете и науке у сваком народу. Језиком као ваздухом живи сав и друштвени и умствени покрет народни.“

речник језика појединих дела, фреквенцијски речник, речник-минимум, сликовни речник³, речник граматичке колокабилности речи, речник епитета, синтаксички речник, речник страних речи, фразеолошки речник, паремиолошки речник, речник нових речи, речник архаизама, дијалекатски речник, варијантски речник, речник дечјег језика, ономастички речник, речник властитих имена, речник презимена, речник надимака, речник етника, речник етнонима, речник топонима, речник микропонима, речник хидронима, слоговни речник, речник палиндрома, енигматски речник (према броју слова), обратни енигматски речник.

Овај списак је услован. Полази се од уобичајених назива за речнике, при чему се као најважнија узима само једна од димензија, иако су многи од њих комплексни. Речник САНУ⁴, на пример, не сврстава се у фразеолошке речнике мада је фразеологија српског језика у њему представљена боље него у било којем другом речнику, рачунајући и оне који у своме називу имају придев *фразеолошки*. Нису сви побројани речници засебне публикације. Наведени су само „лингвистички“ речници због чега су изостављени речници афоризама, цитата и изрека⁵, речници књижевних јунака, речници антипословица, синтагматски речници, речници „нових номинатива“, речници симбола и др.

1.2. Вишејезични речници

Огромна већина вишејезичних речника су двојезични речници. Ови речници чине највећи део речника српског језика. Ако се имају у виду и тиражи ових речника, а они су, по правилу, далеко већи него тиражи готово свих осталих речника⁶, нема никакве сумње да

³ Међу лингвистима нема сагласности о томе да ли сликовни речници спадају у једнојезичне речнике пошто је слике могуће сматрати за посебан језик, односно знаковни систем.

⁴ *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

⁵ Међу лингвистима нема сагласности о томе да ли речници афоризама, пословица и изрека, те речници антипословица уопште спадају у речнике.

⁶ Двојезични речници Бранислава Грујића (који се, иначе, сматрају за некавалитетне речнике с бројним недостацима) имали су десетине издања. *Rečnik englesko-srpskohrvatski srpskohrvatsko engleski : sa kratkom gramatikom engleskog jezika = Dictionary english-serbocroatian, serbocroatian-english :*

су међу изворним говорницима српског језика они најприсутнија лексикографска издања. До сада је објављен велики број општих српско-руских, руско-српских, српско-енглеских, енглеско-српских, српско-француских, француско-српских, српско-немачких и немачко-српских речника.

Нешто је мање српско-италијанских и италијанско-српских речника те српско-шпанских и шпанско-српских речника.

Урађени су и речници српског и већине словенских језика – бугарског, македонског, пољског, словачког, словеначког, украјинског, чешког. Речници старословенског језика, малог обима, налазе се на крају читанки и граматика овог језика.

Радомир Б. Алексић, *Читанка старословенског језика с речником*, Београд: Научна књига, 1950.

Петар Ђорђевић, *Старословенски језик*, Београд: БИГЗ, s.a.

Света Николић, *Старословенски језик*, Београд: Научна књига, 1980.

Речник црквенословенског језика Саве Петковића објављен је 1935. године у Сремским Карловцима на 352 стране. Пред завршетком је и рад на *Кашупско-српском речнику*⁷ Душана Владислава Пажђерског (в. Пажђерски 2014: 214–231).

Велика пажња поклања се језицима националних мањина.

Laslo Molnar Čikoš, *Srpsko-mađarski rečnik*, Београд: Agencija Matić, 2007.

Jovana Jerković, Radovan Perinac (ur.), *Minimalni rečnik srpsko-hrvatskog jezika : srpskohrvatsko-rumunski* [prevod na rumunski jezik Lucretia Raichici], Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1990.

Gelena Medeši, Pavlina Sabadoš (ur.), *Minimalni slovník ruskogo jazika : rusko-serbskogorvatski*, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1989.

Emil Novák, *Srbochorvátско-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*, Bratsilava – Novi Sad: Slovenské pedagogické nakladatelstvo – Obzor, 1991.

Последњих двадесетак година појавили су се и речници српског и многих код нас мање познатих језика.

Danijela Stepanov, *Norveško-srpski, srpsko-norveški rečnik*, Zemun: JRJ, 2014.

with a short grammar of english language до 1985. године имао је 38 издања. Многа од њих штампана су у више од десет хиљада примерака.

⁷ Међу лингвистима нема сагласности о томе да ли је кашупски засебан језик или дијалекат пољског језика.

Hiroši Jamasaki-Vukelić, *Japansko-srpski srpsko-japanski rečnik : sa kratkom gramatikom japanskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2014.

Jelica Novaković-Lopušina, *Basiswoordenboek Nederlands-Servokroatisch = Nizozemsko-srpskohrvatski bazični rečnik*, Beograd: Tokreksin, 1993.

Drita Tutunović, *Diksionario ladino serbo*, Beograd: Nova, 1992.

До сада су урађени општи двојезични речници српског и следећих језика: албанског, арапског, бугарског, волапика, грчког (старогрчког и новогрчког), енглеског, есперанта, данског, италијанског, јапанског, кинеског, ладина, латинског, мађарског, македонског, немачког, норвешког, персијског, пољског, португалског, ромског, румунског, русинског, руског, словачког, словеначког, старословенског, турског, украјинског, француског, хебрејског, холандског, чешког, шведског, шпанског.

Међу специјализованим речницима⁸ највише је речника српског у комбинацији с руским, енглеским, немачким и француским језиком. Покривен је веома велики број стручних терминологија (агрономија, агрометеорологија, банкарство, библиотекарство, биологија, бродоградња, ваздухопловство, војска, гастрономија, геологија, грађевинарство, друмски саобраћај, економија, електроника, електротехника, железница, информационе технологије, историја, ласерска техника, лингвистика, машинство, медицина, нафта, педагогија, политика, поморство, право, рачуноводство, рударство, статика, статистика, стоматологија, сточарство, теологија, туризам, финансије, хемија, штампарство...). Постоје и речници синонима, антонима, паронима (лажних парова), жаргона, фразеологизама.

Ксенија Кончаревић, Милан Радовановић, *Руско-српски и српско-руски ѿеолошки речник = Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь*, Beograd: Службени гласник, 2012.

Slobodan Tankosić, *Rečnik laserske tehnike : englesko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-engleski : 17000 terminoloških jedinica*, Beograd: Privredni pregled, 1989.

Aleksandar Jovanović, *Francusko-srpskohrvatski rečnik privrednih, komercijalnih, finansiskih, političkih i pravnih izraza*, Beograd: Savremena administracija, 1958.

За језике националних мањина урађено је десетак специјализованих речника (археологија, биологија, географија, историја, математика, право, самоуправљање, техничко образовање, физика, хеми-

⁸ Термин *специјализовани речници* у металексикографској литератури користи се у различитим значењима.

ја...), обично мањег обима. Овакви термилошки речници објављивани су и у Србији, односно Југославији, и у матичним земљама.

Rečnik samoupravnih i drugih društveno-političkih termina i izraza : srpskohrvatsko-rumunski = Dicționar de termeni și expresii din domeniul autoconducerii și de alt ordin social-politic : sârbocroat-român / [sastavljači srpskohrvatskog dela rečnika Aurel Berlovan ... et al.]. Novi Sad: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca Vojvodine – Sekretarijat za zakonodavstvo Skupštine SAP Vojvodine i Izvršnog veća Skupštine SAP Vojvodine = Asociația traducătorilor științifici și de specialitate din Voivodina – Secretariatul pentru legislație al Adunării P.S.A. Voivodina și al Consiliului Executiv al Adunării P.S.A. Voivodina, 1979.

Gyula Sabo, *Terminologija računa i geometrije za opće škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom*, Budapest: Tankonyvkiado, 1962.

Đura Varga, *Hemija Slovník terminov serbskogorvatsko-ruski i rusko-serbskogorvatski*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1969.

Hajrulah Gorani, *Rečnik privrednih termina i izraza srpskohrvatsko-albanski*, Priština: Albanološki institut, 1986.

За остале језике број оваквих речника је знатно мањи.

Carmen de Vegas Spaloković, *Business rečnik: špansko-srpski : srpsko-španski*, Beograd: Žarko Albulj, 1997.

Josip Zupanić, Ljudevit Sekereši, *Mala železnička terminologija : esperanto-srpskohrvatski : srpskohrvatski-esperanto = Fervoja terminareto : esperanta-serbokroata : serbokroata-esperanta*, Beograd: Savez železničara esperantista Jugoslavije, 1971.

До сада су урађени специјализовани двојезични речници српског и следећих језика: албанског, бугарског, грчког (старогрчког и новогрчког), енглеског, есперанта, италијанског, латинског, мађарског, македонског, немачког, пољског, румунског, русинског, руског, словачког, словеначког, турског, француског, чешког, шпанског.

Општих речника који садрже три или више језика⁹ до сада је објављено око шездесет.

Grigorije Lazić, *Rečnik srpsko-nemačko-latinski*, Beograd: Društvo srpske slovesnosti, 1849.

Франтишек Миклошич (ур.): *Краткий словарь шести славянских языков*, Ст. Петербург: Волф, 1885.

⁹ У постојећим типологијама речника подела према броју језика обично је трочлана: једнојезични – двојезични – вишејезични речници.

Rječnik srpskohrvatsko-češko-poljski; češko-poljsko-srpskohrvatski i poljsko-srpskohrvatski-češki, Zagreb: Savez slavenskih štedionica, 1937.

Ignac Horovic, *Šestojezični rečnik srpskohrvatski-engleski-nemački-francuski-mađarski*, Subotica: autorsko izdanje, 1953.

Henri Goursau, *Evropski rečnik*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 1998.

Специјализовани речници који садрже три или више језика неупоредиво су бројнији. Већина њих садржи стручне термине (агрономија, архиварство, архитектура, банкарство, библиотекарство, ботаника, ваздухопловство, војска, гастрономија, геодезија, геологија, грађевинарство, демографија, економија, електротехника, железница, зоологија, издаваштво, информационе технологије, лов и риболов, лингвистика, математика, машинство, медицина, метеорологија, музеологија, музика, навигација, нафта, педагогија, позориште, политика, поморство, право, рударство, статика, статистика, стоматологија, сточарство, текстил и кожа, теологија, туризам, филм, финансије, хемија, шах, штампарство, шумарство...).

Nikola Radošević (ur.), *Višejezični geodetski rečnik : osmojezično izdanje*, Beograd: Savez geodetskih inženjera i geometara Jugoslavije, 1980.

Y. Averbakh, *Mali šahovski rečnik = Small Chess Dictionary = Kleines Schachwörterbuch = Pequeño diccionario de ajedrez = Petit dictionnaire des echecs = Малый шахматный словарь*, Beograd: Šahovski informator, 1988.

Petar Petrović (ur.), *Uporedni rečnik vojnih pojmova : srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, mađarski*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982.

1.3. Описно-преводни речници

У овим речницима обједињени су описни и преводни речници, односно једнојезични и вишејезични речници. Овде су наведени као посебан тип иако се могу сматрати и врстом вишејезичних речника (пошто садрже више од једног језика).

Постоје два основна типа ових речника – у једнима се комбинују преводни и описни речнички чланци, у другима се у оквиру истог чланка комбинују дескрипција и превод.

Вуков Рјечник из 1818. године пример је за први тип описно-преводних речника¹⁰.

Постоји више врста речника који у оквиру истог речничког чланка комбинују дескрипцију и превод.

1) одредница на српском језику, семантичка дефиниција на српском, превод одреднице на страни језик или језике.

Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika : hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski, I, A–O*, Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika : hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski, II, P–Ž*, Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

2) одредница на страном језику, семантичка дефиниција на српском, превод одреднице на српски језик.

P. G. Read, *Gemološki rečnik*, prevod s engleskog Danka Savić, Beograd: Srpsko gemološko društvo, 1998.

Vera Tasić, Ivan Bauer, *Rečnik kompjuterskih termina*, Beograd: Mikro knjiga, 2003⁵.

Microsoft Računarski rečnik : Prevod petog izdanja, prevod: Danica Kovačević, Dejan Živković, Beograd: CET Computer Equipment and Trade, 2003.

3) одредница на страном језику, семантичка дефиниција на истом страном језику, превод семантичке дефиниције (али не и одреднице) на српски језик.

A. Zaid, H. G. Hughes, E. Porceddu, F. Nicholas, *Biotehnoški rečnik za hranu i poljoprivredu : Obnovljeno i prošireno izdanje rečnika Biotehnologije i genetičkog inženjeringa*, prevod M. Plavšić, T. Čobić, S. Stojanović, Beograd: Partenon, 2007.

4) одредница на страном језику, семантичка дефиниција на истом страном језику, превод семантичке дефиниције и одреднице на српски језик.

Prof. Nikola Brkić, prof. dr. Pribislav Marinković, *Rečnik političke ekonomije : sa objašnjenjima važnijih pojmova i kategorija : italijansko – srpskohrvatski i srpskohrvatsko – italijanski = Dizionario di economia politica : con la spiegazione delle nozioni e categorie più importanti : ita-*

¹⁰ У овом речнику речнички чланци су разноврсни. У неким од њих се уз превод на немачки и латински јављају и елементи дескрипције.

*liano – serbocroato e serbocroato – italiano*¹¹, Београд: Научна књига, 1984.

2. Временска димензија

Историјски речници обухватају лексикку одређеног временског периода, који је претходио времену објављивања речника.

Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних сїарина срїских*, Београд, 1863–64.

Країки славено-срїски речник (израдио М. М.), Београд: Штампарија код просвете, 1896.

Речници савременог језика¹² обухватају лексикку актуелну у време објављивања речника. Највећи број двојезичних речника овде спада, као и већина специјалних једнојезичних речника. Велики двојезични речници обично садрже и један број архаичних речи. Иако општи дескриптивни речници српског језика садрже и архаичну лексикку, Речник САНУ нарочито, обично се сматрају за речнике савременог језика. Изузетак је *Рјечник хрваїскоїа или срїскоїа језика* (Загреб: ЈАЗУ, 1880–1976).

Речници архаизама обухватају лексикку која се у време објављивања речника више не користи.

Симо Ц. Ћирковић, *Речник архаизама (или, Речи изобичајене у срїском језику)*, Београд: Народна књига – Алфа, 2006.

Рјечник архаизама, http://sr.wiktionary.org/sr/Рјечник_архаизама.

Речник архаизама, сїараних и мање їознаїих речи, <http://www.poreklo.rs/2013/11/05/recnik-arhaizama-stranih-manje-poznatih-reci-izraza/>

Речници неологизама обухватају лексикку која се у тренутку објављивања речника осећа као нова или се у српском језику појавила у новије време.

Јован Ћирлов, *Рећник нових рећи : рећи, изрази и значења настали у српскохрватском језику после другог светског рата*, Београд: Народна књига, 1982.

¹¹ У овом речнику семантичка дефиниција термина наведена је само уз мањи број одредница.

¹² Термин *савремени срїски језик* најчешће обухвата период од Вука Карацића до данас, мада неки лингвисти сматрају да је он знатно краћи (на пример, од краја Другог светског рата).

Иван Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад: Матица српска, 1992.

Violeta Stojičić, *Englesko-srpski rečnik novih reči*, Novi Sad: Zmaj, 2006.

3. Порекло лексике

Речници страних речи садрже лексику страног порекла, у целини или за поједине језике. Највећи број њих обухвата лексику страног порекла у целини. До сада је објављено педесетак ових речника, различитог обима и квалитета.

Речник сѝраних речи, које се уѝоѝребљавају у ѝовору, у новинама, ѝовременим сѝисима и књѝама објашњен онима, који ѝе речи не разуму, Панчево: Књижара Браће Јовановића, 1875.

Јован Грчић, *Речник сѝраних речи које се јављају у нас ѝе их ваља разумѝи а ѝонешѝо их се и клонѝѝи*, Нови Сад: Издање и штампа браће М. Поповића, 1904.

Веселин Ђисаловић, *Речник сѝраних речи у срѝском језику*, Нови Сад: Издање књижаре и штампарије Учитељског деоничарског друштва Натошевић, 1914.

Веселин Ђисаловић, *Цѝјни речник ѝуђуђих речи и израза*, Нови Сад: Хирченхаузер и Пилишер, 1921.

Мита Лукић, Драгољуб П. Обрадовић, *Речник сѝраних речи и израза*, Београд: Геца Кон, 1928.

Иван Клајн, Милан Шипка: *Велики речник сѝраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2006.

Далеко најтиражнији једнојезични речник српског језика до сада, вероватно и најпознатији међу нелингвистима, јесте *Лексикон сѝраних речи и израза* Милана Вујаклије¹³.

Речници страних речи који садрже лексику пореклом из појединих језика знатно су малобројнији.

Luka Marinković, *Vocabulaire des mots persans, arabes et turcs introduits dans la langue serbe*, Berlin, 1881–1882.

Tumač turskim, arapskim i persijskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje, Sarajevo: Spindler-Loeschner, 1895.

Драгиша Лапчевић, *Занатѝски и ѝрѝовачки речник ѝѝурских и истѝочних речи*, Београд, 1928.

¹³ Прво издање овог речника објављено је 1936. у два тома. После Другог светског рата, од 1954. године, објављује се као једнотомник. До сада је продат у више од пола милиона примерака.

A. Stanojević, *Zbirka nemačkih reči u srpskom jeziku*, 1952.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1965.

Пореклом лексике која се, бар непосредно, не осећа као страна баве се етимолошки речници.

Vojin Gligić, *Etimološki botanički rečnik*, Sarajevo: Veselin Mašleša, 1954.

Милорад Шијак, *Дендролошки етимолошки речник*, Београд: Шумарски факултет, 1995.

Александар Лома (ур.), *Етимолошки речник српског језика, Св. 1, А*, Београд: Институт за српски језик САНУ – САНУ, 2003.

Александар Лома (ур.), *Етимолошки речник српског језика, Св. 3, Бе-Еј*, Београд: Институт за српски језик САНУ – САНУ, 2008.

4. Редослед представљања лексичког материјала

Редослед представљања лексичког материјала може бити алфабетски и гнездовни.

У огромној већини речника лексички материјал је представљен алфабетски, и то од првог слова у речи према њеном крају. Код обратних (обрнутих, инверзних, а *tergo*) речника лексеме су алфабетизоване идући по редоследу слова од краја према почетку речи¹⁴. Обратни речници су малобројни.

Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965–1967.

Мирослав Николић, *Обратни речник српског језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска – Палчић, 2000.

Danko Šipka, *Obratni enigmatski glosar, Dio 1, Osnovni oblici*, Beograd: Alma, 2002.

Danko Šipka, *Obratni glosar, 1, A – udešavati*, Beograd: Alma, 2006.

Danko Šipka, *Obratni glosar, 2, rešavati – gruz*, Beograd: Alma, 2006.

¹⁴ Код *Обратној асоцијативној речника* (Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика, Део 2, Од реакције ка стимулусу*, Београд: Београдска књига – Службени гласник, 2011) „инверзност“ се огледа у постављању реакција на стимулусе као одредница.

Гнездовно представљање лексичког материјала карактеристично је за тематске (систематске) речнике.

Р. Јовановић, *Системајски речник српскохрватској језика*, [Б. м.: б. и., б. г. /1938/].

Ранко Јовановић, Лаза Атанацковић, *Системајски речник српскохрватској језика*, Нови Сад: Матица српска, 1980.

5. Обим речника

Према исцрпности представљања лексике, односно обиму речнике српског језика могуће је поделити на академијске речнике, речнике великог обима, речнике средњег обима, речнике малог обима, цепне речнике и минијатурне речнике. Ова подела је првенствено заснована на броју одредница, али је тешко прецизирати о којим се бројевима ради јер речник није прост збир одредница. Од значаја је и исцрпност речничког чланка.

Лексику српског језика најисцрпније представља Речник САНУ, који спада у академијске речнике. У досадашњих деветнаест томова обрађене су 232.000 одредница. Када цео речник буде објављен, процењује се да ће у њему бити више од пола милиона одредница.

У речницима великог обима мање је застарелих и дијалекатских лексичких јединица него у академијском речнику.

Речник српскохрватској књижевној језика, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Svetomir Ristić, Jovan Kangrga, *Enciklopedijski nemačko-srpsko-hrvatski rečnik : sa srpskohrvatskom fonetskom oznakom izgovora književnoga nemačkog jezika*, T. 1, A–K, T. 2, L–Z, Beograd–München: Prosveta – M. Hueber, 1963.

Данко Шипка, *Велики енглески-српски речник*, Нови Сад: Прометеј, 2014.

Речници средњег обима садрже првенствено лексику стандардног језика.

Др. Лујо Бакотић, *Речник српскохрватској књижевној језика*, Београд: Л. Бакотић, 1936.

Morton Benson, *Englesko-srpskohrvatski rečnik*, Beograd: Prosveta, 1978.

Речници малог обима ограничавају се углавном на фреквентнију стандардну лексику и чешћа значења вишезначних речи.

Radivoj Č. Dinić, *Rečnik stranih reči i izraza*, Sarajevo: Svjetlost, 1963.

Bogoljub Stanković, *Školski rusko-srpski rečnik : (srednji nivo učenja)*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998.

Цепни речници садрже најфреквентнију лексику и најчешћа значења. Обично су цепног (Бб) формата или мањи.

Srdan Glišović, *Norveško-srpski srpsko-norveški džepni rečnik = Norsk-serbisk serbisk-norsk lommeordbok*, Niš: Narodni univerzitet „Pavle Stojković“, Centar za strane jezike, 2001.

Petros Daskalidis, *Džepni srpsko grčki rečnik*, Beograd: Pirlig–Svjetlost-B.

Међу минијатурним речницима најбројнији су анексни речници. Ако се ради о засебној публикацији, то су речници намењени туристима, изузетно малих димензија.

Nikša Stipčević, *Italijansko srpskohrvatski rečnik = Vocabulario italiano serbocroato : 10.000 reči*¹⁵, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

Nikša Stipčević, *Srpskohrvatsko italijanski rečnik = Vocabulario serbocroato italiano: 10.000 reči*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

6. Исцрпност речничког чланка

У постојећим речницима српског језика исцрпност речничког чланка је веома различита. Негде је речнички чланак крајње сиромашан, другде – веома развијен и исцрпан.

Општи дескриптивни речници, по правилу, имају исцрпнији речнички чланак од других врста речника. Речнички чланак у речницима Луја Бакотића¹⁶ и Милоша Московљевића¹⁷ сиромашнији је него у шестотомнику Матице српске¹⁸ и њеном једнотомнику¹⁹. Најис-

¹⁵ Ово је по димензијама (7 x 5 цм, што је приближно величини кутије шибица) најмањи функционални речник српског језика објављен у великом тиражу.

¹⁶ Др. Лујо Бакотић, *Речник српскохрватској књижевној језика*, Београд: Л. Бакотић, 1936.

¹⁷ Др Милош С. Московљевић, *Речник савременој српској књижевној језика с језичким савешником*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2000 /ре-принт издања из 1966/.

¹⁸ *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

¹⁹ *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска.

црпнији речнички чланак, не само међу општим описним речницима, има Речник САНУ.

Двојезични речници малог обима често имају крајње сиромашан речнички чланак. Понекад се састоји само од одредничке речи и превода, те ознаке рода именица (за остале врсте речи нема никаквих ознака).

Zoja Stojanović, Ivona Stojanović, *Džepni špansko-srpski rečnik*, Beograd: Pirg–Svjetlost-B, 1995.

На супротном крају налазе се двојезични речници Данка Шипке.

Danko Šipka, *SerboCroatian-English Colloquial Dictionary : An Exercise in Cross-cultural Cognitive Linguistics*, Springfield: Dunwoody Press, 2000.

Данко Шипка, *Велики српско-енглески речник*, Нови Сад: Прометеј, 2014.

Речнички чланак у његовом *Великом српско-енглеском речнику* веома је исцрпан. Одредничка реч је акцентована, након чега следи граматичка етикета. Вишеструки еквиваленти разграничавају се напоменама унутар угластих заграда, које говорнику L1 дају упутство у којој ситуацији треба користити који еквивалент. Хомоними се одбројчавају уз функционалне речи, док се унутар витичастих заграда дају примери и њихов превод. Фраземи се наводе у доњем делу речничког чланка, а приписује им се исти број као и значењу којем припадају, уколико такво значење постоји. Синоними, антоними и друге повезане речи наводе се на крају речничког чланка. Употребне етикете дају се унутар шиљатих заграда, док се додатне напомене за говорнике L2 дају унутар косих црта итд.

7. Извори

Према изворима речници се деле у две групе:

1) речници чија је грађа ексцерпирана првенствено из различитих текстова (књижевна дела, дневни листови и часописи, научно-популарна дела, уџбеници и сл.);

2) речници чија је грађа ексцерпирана првенствено или искључиво из објављених речника, наших и страних.

Речници засновани на реалној грађи пружају далеко тачнију слику српске лексике. Грађа за Речник САНУ броји више од шест милиона картица. *Лексикон страних речи и израза* Милана Вујаклије, поготово његово прво издање, пример је за другу групу речника.

Многе речи наведене у њему представљају посрбљене облике немачких и француских речи, ексцерпираних из немачких и француских речника, које, највероватније, нико никада није употребио на српском језику²⁰.

Извори се могу поделити у три групе:

1) трајни извори (штампане или рукописне књиге, дневни листови, часописи);

2) донекле трајни извори (странице на интернету, текстови објављени у електронском облику на дисковима)²¹;

3) тренутни извори (информатори, „свесни“ и „несвесни“, радио, телевизија)²².

8. Професионалност

Речнике је могуће поделити на професионално урађене и аматерске речнике, уз већи број међуступњева. Иако формално лингвистичко и лексикографско образовање аутора не гарантује квалитетне речнике, његов изостанак често (али не увек²³) резултира лошим речницима. Овде ће бити наведена само два крајња случаја²⁴: Речник

²⁰ Много је чињеница које упућују на овај закључак, али оне овде неће бити наведене због уштеде простора. Слично претпоставља и А. Грузберг за неке од старијих руских речника страних речи: „Возможно, составитель нашего словаря брал известные в его время западноевропейские словари и просто переносил оттуда материал к себе в текст“ (Грузберг 2012).

²¹ Текстови нестају с интернета због више разлога: када, на пример, неко жели да скине одређени текст са сајта или да угаси сајт или када због техничке грешке, хакерског напада или вируса текст постане нечитљив, измењен или нестане с интернета. Текстови на компактним дисковима, поготово новијим (DVD), с великом густином записа, пропадају после петнаестак година.

²² Када се текст информатора забележи и објави, он постаје трајан. „Тренутност“ радија и телевизије као лексикографских извора све више се смањује. Данас је програм неких станица могуће гледати и више недеља након емитовања. Поједине емисије се налазе на интернету. Транскрипт радијских и телевизијских емисија могуће је објавити у штампаном или електронском облику.

²³ Математичар Јован Недић већ тридесет година озбиљно и стручно пописује и описује нове речи.

²⁴ *Нови србски етимолошки речник* Славише К. Миљковића (Ниш: Сербона, 2010), *Српско-аријски или архаично-српски речник са коренима* Слободана М. Филиповића (Београд: ауторско издање, 2011) и сличне пу-

САНУ, као врхунски речник, који је створио посебну лексикографску школу, на једној страни, и *Речник нових речи* Јована Ћирилова²⁵, те *Велики лексикон страних речи и израза* Радомира Јовановића²⁶, као аматерски речници с огромним бројем озбиљних недостатака²⁷, на другој страни.

III. Закључак

Списак речника наведен у овом раду показује да је српска лексикографија веома развијена, богата и озбиљна. Ипак, пред њом је још много посла. Ако се упореде постојећи једнојезични речници руског, енглеског, француског и немачког језика, видеће се да постоји више од шездесет врста речника који за српски језик још увек нису урађени (речници антонима, паронима, хомонима, хипонима и хиперонима, говорне етикеције, алузија, крилатица, космонима, таронима, агнонима, ретких речи, егзотизама, метафора, поређења, деонима, народне етимологије, етимолошких дублета, лексичке колокабилности...). Двојезични речници постоје за тридесетак језика. За руски и енглески овај број је неупоредиво већи. Ови подаци не умањују значај и велика достигнућа српске лексикографије. Руски, енглески, француски и немачки спадају у тзв. светске језике, иза њих стоје много веће државе од Србије и Југославије, с више становника, с неупоредиво јачом економијом и с дужом лексикографском традицијом.

ЛИТЕРАТУРА

Гринев-Гриневић 2009: Сергей Викторович Гринев-Гриневић, *Введение в терминологию : Как просто и легко составить словарь : Учебное пособие*, Москва: Книжный дом „Либроком“.

бликације овде нису узете у обзир јер је њихова лингвистичка утемељеност крајње дискутабилна.

²⁵ Jovan Ćirilov, *Rečnik novih reči : reči, izrazi i značenja nastali u srpskohrvatskom jeziku posle drugog svetskog rata*, Beograd: Narodna knjiga, 1982; Jovan Ćirilov, *Novi rečnik novih reči : Reči, izrazi i značenja preuzeti iz drugih jezika ili nastali u srpskohrvatskom jeziku posle drugog svetskog rata*, Beograd: Bata, 1991.

²⁶ Radomir Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Alnari, 2006.

²⁷ Исцрпан списак недостатака Ћириловљевог речника в. у Михајловић 1983.

- Грузберг 2012: Александр Грузберг, Словари иностранных слов, *Филолог: Научно-методический, культурно-просветительский журнал*, Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 2012/18. http://philolog.pspu.ru/module/magazine/dotribub_18_375 [Датум приступа: 23. 5. 2014].
- Михајловић 1983: Младен Михајловић, Позајмљенице и неологизми (или лексикографско замешательство). Ђирилов Јован, (1982) : Речник нових речи, (Речи, изрази и значења настали у српскохрватском језику после другог светског рата), Народна књига, Београд, Библиотека Грифон, стр. 250, *Живи језици XXV/1–4*, Београд, 122–124.
- Оташевић 2014: Ђорђе Оташевић, Типологија речника српског језика I (теоријски оквир), *Наш језик XLV/1–2*, Београд, 29–48.
- Пажђерски 2014: Душан-Владислав Пажђерски, *Кашијске теме*, Београд: Алма.

Ђорђе Оташевић

ТИПОЛОГИЈА СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГ ЈАЗИКА II (Лингвистическе параметри)

Главном циљу ове раде је инвентаризација разноврсних типова словарей сербског језика, постојећих у садашњем тренутку. У раде је представљено осам параметара: број језика, временско мерење, порекло лексике, редослед излагања лексичког материјала, запремина словарей, детаљност словарне статије, извори, професионализам. Лингвистическе параметри не представљени у хијерархичком редоследу. Представљени списак словарей у садашњој раде показује, да сербска лексикографија веома развијена, богата и сериозна. Све-таки, пре него сербског лексикографије још много раде.

Кључеве речи: лексикографија, сербски језик, типологија, типологизација, лингвистическе параметри.

МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљено 18. априла 2015. г.
Прихваћено 28. маја 2015. г.

РЕДУПЛИКАЦИЈА ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА *ПО-* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се анализирају глаголи у којима се јавља контактна редупликација префикса *по-*. Циљ рада је да се на основу семантичке анализе глагола истражи да ли формална редупликација подразумева и семантичку редупликацију, тј. да ли поновљени префикси функционишу са истим значењем.

Кључне речи: контактна редупликација префикса, префикс *по-*, делимитативни глаголи, плеонастичка употреба префикса.

1. Предмет наше анализе јесу глаголи у којима се јавља контактна редупликација префикса. У вези са поновљеном употребом истог префикса поставља се питање да ли формална редупликација подразумева и семантичку редупликацију, тј. да ли поновљени префикси функционишу с истим значењем. Циљ рада је да се одговори на поменуто питање и да се истражи семантичка диференцијација оваквих глагола у српском језику.

У славистичкој литератури бележе се два типа редупликације префикса – дистантна и контактна¹. Редупликација префикса подразумева да се један исти префикс јавља два пута у структури полипре-

* milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка исцртаживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевог и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Термини преузети према Атанасова 2011.

фигираног глагола — приликом дистантне редупликације постоји други префикс између две употребе истог префикса (*гонагојунити*, *ѿоисѿогојађајити се*, *ѿоисѿонајѿајити се* и сл.), док приликом контактне не постоји други префикс између (*ѿојосегајити*, *ѿојошејајити*). У овом раду бавићемо се само контактном редупликацијом префикса².

2. Приликом прегледа домаће литературе показало се да постоје различита мишљења о овој језичкој појави³. Клајн (2002: 287) глаголе „где се исти префикс *ѿо-* јавља двапут узастопце“ спомиње као куриозитет и сматра да понављање нема другу функцију осим експресивне. Ковачевић (2010: 103, у фусноти) глаголе типа *ѿојогуђи* сврстава у категорију речи у којој – у одређеном контексту – „први и други префикс имају плеонастичку вриједност, тј. могу се редуковати а да се значење лексеме не примјени“ (вероватно штампарска грешка: промјени).

С друге стране је мишљење Р. Драгићевић (2013: 266) која сматра да ови глаголи спадају у групу деминутивних глагола и да префикс *ѿо-* који се додаје непрефигираном глаголу има граматичку улогу чисте перфектизације (*ѿогуђи*, *ѿогуђунити*, *ѿођи*, *ѿојесити*, *ѿосјајити*), а другим *ѿо-* се уноси деминутивност. У глаголе *ѿосегајити* и *ѿочекати* префикс уноси деминутивно значење, па друго *ѿо-* има експресивну вредност и њиме се још више наглашава краткотрајност радње. У оба случаја не може се говорити о редунданцији префикса иако се понавља исти префикс.

Бавећи се контрастивном анализом украјинског и српског језика, Љ. Поповић (2008: 191) уводи и сему интензитета у анализу ових глагола и сврстава их у групу делимитатива. Ауторка наводи да ма-

² Иако се у домаћој литератури помињу само случајеви дуплирања префикса *ѿо-* у полипрефигираним глаголима, *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (РСАНУ) бележи и дуплирање префикса *на-* у једном примеру (*нанајахајити*). Дуплирање префикса је карактеристично и за друге словенске језике, нпр. у македонском језику, осим дуплираног префикса *ѿо-* (*ѿојокрие*), јавља се и дуплирани префикс *из-* (*изизнауци*) (Конески 1995: 147). У бугарском језику постоји могућност дуплираног префикса *ѿо-* (*ѿојолажсам*), али и дуплираног префикса *ѿре-* (*ѿрејредавам*) (Атанасова 2011). У руском језику није забележен случај поновне употребе истог префикса у једном глаголу, али су се такве појаве налазиле у ранијем периоду развоја руског језика (Бељаков 1997: 167).

³ Слична ситуација забележена је и у бугарској науци (в. Атанасова 2011: 151): неки аутори заступају мишљење да при редупликацији префикс функционише са два различита значења, а има и оних који заступају супротно мишљење да се понављањем префикса у саставу полипрефигираног глагола и њихова семантика понавља.

лбројни примери са префиксом *йојо-* у српском језику (из корпуса и речника које је користила) имплицирају смањени интензитет краткотрајне радње (*йојоћи* 'мало поћи', *йојочекајти* – 'причекати'). Она наводи да примери из украјинског и српског језика указују на постојање својеврсне међујезичке антонимије, када је у питању префикс⁴ *йојо-*. У украјинском језику овај префикс указује на појачани интензитет трајне радње, а у српском на смањени интензитет краткотрајне радње. Љ. Поповић интензитет (а под њим подразумева тзв. „темпорални интензитет“) сматра сталним обележјем делимитатива, и налази да је смањен код делимитатива са префиксом *йо-*, а појачан код делимитатива са префиксом *йојо-*, које и назива интензивно-делимитативним глаголима (Поповић 2008: 190–191).

М. Ивановић (2012: 224) истиче да су делимитативи са префиксом *йојо-* специфична црта украјинског језика у односу на све друге словенске језике⁵. Наводи да сема појачаног интензитета чини ове глаголе емотивно обојеним, а тиме и средством експресије текста. Они припадају сфери разговорног језика, а у уметничким текстовима користе се у говору ликова. Позивајући се на РСЈ, у коме је забележено тек неколико делимитативних глагола са овим „префиксом“ и на њихове дефиниције, она као значење ових глагола у српском језику истиче кратко трајање интервала глаголске ситуације. Тумачећи примере из РСЈ она износи мишљење да ови глаголи спадају у архаични слој лексике, и то мишљење поткрепљује чињеницом да су наведени примери из књижевности XIX века, а да РСЈ уопште не бележи овакве глаголе.

3. РСЈ бележи једанаест глагола са дуплираним префиксом *йо-*: *йојојити* (*йојојити*) 'мало подигнути'; *йојојити* (*йојојити*) 'мало поћи, учинити неколико корака'; *йојојестити* 'мало појести'; *йојомесити* се 'мало се поместити, померити'; *йојомучајити* 'мало поћутати'; *йојосајити* 'в. посисати' (а. 'мало сисати'; б. 'сисањем извући'; в. 'сишући упити, увући у себе, усисати'); *йојосејити* 'мало поседе-

⁴ Ауторка говори о префиксу *йојо-*, само на једном месту каже дво-струки префикс *йо-*.

⁵ С обзиром на чињеницу да се ови глаголи сматрају специфичном цртом украјинског језика, о њима има и највише радова. Из нама доступних радова, Ачилова (2014) и Соколова (2011), видимо да ови глаголи спадају у делимитативно-интензивну акционалну категорију глагола и да их карактерише трајност, интензивност и понављање радње. Субјекат је увек живо биће, првенствено човек, а њихова важна карактеристика је стилска маркираност и употреба искључиво у разговорном језику или у језику литературе.

ти'; *йойосѣјајати* 'мало постајати'; *йойосѣяти* 'мало застати, кратко се зауставити'; *йойочекајати* 'провести мало времена чекајући'.

У грађи за РСАНУ нађено је знатно више оваквих глагола (59): *йойобадајати, йойобии, йойоболовајати, йойоваријати се, йойовикнути, йойоврејати, йойовријати, йойоврнути, йойоладити (се), йойоledgeати, йойодледајати, йойодорети, йойодахнути, йойодигнути (се) = йойодићи (се), йойодражити, йойодржајати, йойоживети, йойозамукнути, йойознајати се, йойоинајати се, йойоићи, йойојести, йойолејати, йойољујати, йойомесити се, йойомешјати се, йойомислити, йойомучати, йойоносити, йойоњушити, йойојрејати, йойоравити (се), йойорајати, йойорасити, йойосајати, йойосвирајати, йойосвирити, йойосејати, йойосесити, йойоскакајати, йойоскочити, йойослушати, йойосѣјавајати, йойосѣјајати, йойосѣјајати, йойосѣјајкивати, йойосѣјарети, йойосѣјати, йойосукајати, йойојражити, йойојрчати, йойоћи, йойођујати, йойохранити, йойочекајати, йойошејати, йойошѣјати, йойошјујети.*

У комбинацији са различитим мотивним глаголима иста творбена средства дају као резултат различита значења, јер денотативно значење основе значајно утиче на семантику деривата. Највише има глагола који означавају разне активности (*йойоваријати, йойовријати, йойоврејати, йойодигнути, йойојрчати, йойоићи, йойошејати* итд.), затим глагола стања⁶ укључујући и глаголе који означавају одсуство говорне активности (*йойозамукнути, йойомучати, йойођујати, йойошјујети*), глагола перцепције (*йойоledgeати, йойослушати, йойољушити*), егзистенцијалних глагола (*йойобии, йойоживети*) итд. У творбеној бази овог творбеног типа глагола најзаступљенији је глагол *йосѣјајати* (*йойосѣјавајати, йойосѣјајати, йойосѣјајкивати*). Овај је глагол и најфреквентнији, забележено је 11 примера, док су остали глаголи употребљени једном или два пута. Мали број примера упућује на њихов периферни статус и положај у језику и књижевној норми.

4. Да би се утврдила функција префикса, представићемо семантичку анализу наведених глагола⁷. Том приликом префикс који је пр-

⁶ Будја (2010: 117) закључује да је у словенским језицима *йо-* у „огранидџбеној“ (делимитативној) улози првобитно био ограничен само на глаголе стања. И на нашем списку су ови глаголи доста заступљени.

⁷ Соучкова (2004), анализирајући префикс *йо-* у чешком језику, наводи да се *йо-* глаголи могу поделити у следеће класе: 'кратка раздаљина', 'кратко време', 'низак степен', 'слаб интензитет', али да све те појаве носе представу о малој количини и заправо је то један једини префикс, тзв. делимитативно *йо-*. За наше истраживање било је потребно да спроведемо финију семантичку анализу.

ви додат, који се налази уз непрефигирани глагол, бележићемо као *йо-¹*, а префикс који је додат већ префигираном глаголу као *йо-²* (индекси 1 и 2 у овом случају означавају само време додавања префикса, а не и хомонимност, како је уобичајено у лексикографској и лексиколошкој пракси).

Издвојили смо неколико семантичких типова глагола двоструко префигираних истим префиксом.

5. Први тип, који је и најбројнији, па ћемо му посветити и највише пажње, чине глаголи у којима се први префикс јавља у функцији промене глаголског вида и притом доприноси и семантичкој диференцијацији и нијансирању које се односи на ограниченост трајања глаголске радње⁸. Дакле, код ових глагола *йо-¹* мења вид основног глагола и уноси сему делимитативности, док *йо-²* има функцију појачавања те додатне семе. У ову групу спадају следећи глаголи: *йојобити* ('провести извесно време негде'), *йојоболовати*, *йојовариши се*, *йојовреши*, *йојовријати*, *йојојорети*, *йојодржати*, *йојоживети*, *йојоинадиши се*, *йојојићи*⁹, *йојољуљати*, *йојомучати*, *йојоносити*, *йојорадиши*, *йојосвирати*, *йојосвириши*, *йојоседеши*, *йојослушати*, *йојосјајати*, *йојојражиши*, *йојојићи*, *йојојушати*, *йојохранити*, *йојочекаши*, *йојошејати*.

Код ових глагола *йо-¹* перфектизује трајни глагол на тај начин што ограничава време трајања радње глагола. Овај префикс своди радњу новог глагола на изванредан, квантитативно ограничени део, док *йо-²* појачава, истиче делимитативност¹⁰.

⁸ Постанком овог типа глагола у хрватској лингвистици бавио се Будја у свом раду (2010). Према његовом објашњењу, прво *йо-* се почело доживљавати као недовољно обележено, „ислужено“, будући да је било једино средство перфективизације, зато се додавало још један префикс *йо-* „који би имао подцртати vremensko ograničenje trajanja stanja ili sl. koje glagol označava, i to jednoznačno kao 'malo'“ (Будја 2010: 100).

⁹ Будја (2010: 103) глаголе *йојојићи* и *йојојићи* објашњава на два начина. Један начин је да је могуће „pretumačiti“ *йо-* из „ograničavanje vremena činjenja“ u 'ograničavanje prostora činjenja' prema jednoj od jezičnih univerzalija, predodžbenoga poistobličivanja vremena i prostora“, али се аутор ограђује да се обично време моделира према простору као конкретнијем делу пара. Друга је могућност да се *йојојићи* протумачи као *йо+йојићи*, где би *йојићи* имао „ограничени“ *йо-* (делимитативни). Облик *йојојићи*, коме је корен *-ићи*, а не *-ћи*, по овом научнику, говори у прилог оваквом разумевању, јер глагол *йојићи* у којем *йо-* означава почетак кретања никад не долази као *йојићи*.

¹⁰ У раду ћемо користити термин делимитативност, који се односи на ограничено трајање радње, и према томе је најпогоднији за карактеризацију глагола из наше грађе. У литератури се иначе срећу и други термини. Гру-

Дакле, прву групу глагола чине делимитативни глаголи. „Делимитатив означава ситуацију која је отпочела, трајала извесно, ограничено време и окончала се, односно целовиту ситуацију. Уз то елемент завршетка ситуације је обавезан, а тиме и значајнији у семантици делимитатива, за разлику од елемента почетка“ (Ивановић 2012: 208).

Уз делимитативе се често користе одредбе које конкретизују трајање ситуације. Трајање интервала у коме се одвија ситуација означена делимитативом обично се процењује као кратко, јер се ови глаголи најчешће употребљавају са одредбама које њихов интервал трајања одређују као кратак¹¹. Уз глаголе у нашем корпусу употребљене су следеће одредбе које јасно указују на кратко трајање ситуације: *мало, ни за један саӣ, неколико часака, мало часака, часак*.

Уз јаја вригана изриже се на вете пршута или сланине, то се стави прије јаја, нека се мало ѿо̄о̄врӣа (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 298)¹².

Узме се жмул (чаша) мало овећи, запали се у њему мало картушине или ступе ... Када је само мало ѿо̄о̄орило, узме ту чашу па је добро прилипи насрид пупка (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 38).

Тета док искочи из хинтова одмах оде у шуму и ѿо̄о̄ишав мало дође до дивских дворова (НПр Босна, 80). Још мало ѿо̄о̄ишав заједно, на углу се растану (Јурк. Ј., Р. МС).

Одријеши пијетла! ... Он се, онако одријешен, подигао, посрнуо, ѿо̄о̄ишао мало, и опет посрнуо (Пец. 5, 115).

По̄о̄муча неколико часака (Буд. 2, 6).

Пусти га нека још мало ѿо̄освира (Банија, Ворк.).

Ту мало ѿо̄осједе, те им онда овај показа, у којој се соби налази каса од новаца (Бановина, Боснић, ЗНЖ 20, 287).

Слабићи мало ѿо̄ос̄јавали, а туђин викну за свима туробна ока и гласа: „Жао ми вас је!“ (Турић 2, 9).

Дон Марко се спусти на сједалицу, одхукну и ѿо̄ос̄аге мало часака (Уј. И. 1, 27). Делка примив свешчић са два прста и опазив онај motto спусти свезак доле и ѿо̄ос̄а часак у мисли, да ћу га ја дићи (Коз. Ј. 4, 14).

Саже се, те ти ту за мало ѿо̄ос̄аге и почину (Лика, Шкар. 1).

бор (1953: 12) ове глаголе разматра као „деминутивне“ код којих је „извршена радња краћа од обичне“. Грицкат (1955/56), такође, ове глаголе сврстава у деминутивне. Клајн (2002: 266–267) користи назив континуативни глаголи.

¹¹ Велики број истраживача истиче да је временски интервал који обухвата ситуација изражена делимитативом кратак. Обимнији списак и преглед ставова о делимитативнима у словенској науци в. у Ивановић (2012).

¹² Извори су дати онако како се наводе у РСАНУ, а списак се може видети у 19. тому.

Појосїанимо малко код задње ове мисли и упорабимо ју (Пилар Ђ., Виенац 1871, 43).

Пао је први мрак, а Јере је довечерао. *Мало је йојосїао*. Осврнуо се неколико пута по кући, па ће да изиђе (Ћип., БК 1899, 1193).

Босим ногама *йојосїала би* малко на туђем прагу, а онда одскакутала другом диму (Божић 2, 18). Котурање... Старији знаду *мало йојосїаи* па погледат, да ли иду на правац, а млађи се котурају онако негледуш (Слав., Јурић Б., ЗНЖ 13, 283).

Још *мало йојосїа*, а онда одлучи (Барк. 1, 92).

Мало се [ћаћа] пропомислија тут и *йојошражција*, да је [Јелу] није куд 'итија витар (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 10, 255).

Он говори, говори, *мало йојоћуици*, па опет говори (Банија, Ворк.).

Чињеница да се трајање интервала у коме се одвија радња делимитатива оцењује као кратко, огледа се и у речничким дефиницијама у којима се обично користе прилози 'мало', 'кратко'. Чини нам се да су прецизније дефиниције које не истичу кратко трајање радње, већ само указују на њену ограниченост, јер интервал трајања радње не мора увек бити кратак, може бити неутралан или дуг, пошто делимитатив сам по себи не означава одређену меру трајања, већ само њену ограниченост¹³. Ограниченост трајања ситуације у времену, осим што се изражава творбеним средствима у оквиру саме глаголске лексеме, реализује се и у реченици помоћу различитих одредби.

Дакле, за семантику делимитатива важно је истаћи да они означавају радњу чије је трајање ограничено на одређени интервал и да је по истеку тог интервала радња и завршена, дакле присутна је и сема финалности. Као што наводи Ивановић (2012: 208), почетно и завршно значење у семантици делимитатива су имплицитно присутни, али могу бити и експлицирани ван глаголске лексеме, контекстом који указује да се и пре радње означене делимитативом вршила нека радња, а да се по завршетку делимитативне радње, наставила нека друга радња. Ако су употребљени без одредби, делимитативи су онда најчешће укључени у низ радњи које се смењују, где иза делимитативне следи ситуација којом се означава њен завршетак. Њихов интервал трајања се у том случају обично тумачи као кратак, али не и обавезно (в. последњи пример):

¹³ Да ли ће се неки временски интервал окарактерисати као дуг или кратак зависи од процене учесника конкретне ситуације. Примери: Ту смо *йојобили* три дана (Лика, Шкар. 1) и Добро је њему (покојнику) било: два три дана попоболовао, па се смирио, а ја не могу ни да умрем ни да оздравим (Хрв., Арс.) могу се различито тумачити, „(два) три дана“ са различитих перспектива могу изгледати као дуг или као кратак период.

Часни поп Никола као да ме није право чуо, протирући рупцем знојни врат – вргне на се крст, *йойозамукне* па ће у неке надовезати: – А ма ја сам све ово слушао на своје уши (Буд. 2, 90).

На раскршћима *йойосџајали* мало, да се још нашале, и онда би се разилазили и дозивали једно друго кроз смијех и пјесму (Шим. 2, 101).

Она је замишљено *йойоћуџала*, па ће ме онда запитати: – Је ли, то је тако, као кад метнем шећер у чашу воде, кад се истопи, па га не видимо? (Вуч. 1, 183). Он говори, говори, мало *йойоћуџи*, па опет говори (Банија, Ворк.).

Хајде, макар, да вам мало и причам, рече Дедо, *йойошуџије* позадуго и отпоче (Сарајл. 1, 21).

Уколико се уз делимитатив употреби одредба са прилогом *још* њоме се указује да је ситуација означена делимитативом додатна порција ситуације која је отпочела пре ограниченог интервала на који се односи делимитатив. Трајање такве додатне порције оцењује се као краће од трајања основне ситуације (в. Ивановић 2012: 207).

Ако овака зима *йойодржи још* који дан, зло ће бити по јадну сиротињу (зенички крај, Поп. Д. С.).

Још мало *йойошав* заједно, на углу се растану (Јурк. Ј., Р. МС)

Пусти га нека још мало *йойосвира* (Банија, Ворк.).

Ђулага сасвим нехотице поправи упрту своје торбе. Онда још *йойосџоја*, онда погледа уз цесту и низ цесту, као да нешто смишља (Кик. 1, 247).

Још мало *йойосџа*, а онда одлучи (Барк. 1, 92).

Ја ћу моје волове још *йойораниџи*, па ћу и' продати (Банија, Ворк.).

За делимитатив *йойоживеџи* није потребна подршка контекста да би се реализовало овакво значење (исп. Ивановић 2012: 207, у фуноти):

Тај калуђер *йойоживио* је неколико године послџе тог оглашеног новца, да му није ништа никад мањкало (Буковица, Ард., ЗНЖ 13, 231).

Треба скренути пажњу и на појаву својствену разним словенским језицима о којој је говорила и М. Ивић (1982), да приликом глаголске префиксације префиксом *йо-* може доћи и до аугментирања¹⁴.

¹⁴ М. Ивић (1982: 56) наглашава да је у науци о словенским језицима распрострањено уверење да префикс *йо-* „детерминише трајање радње у демутивном смислу“, али да се у језицима затиче и другачије стање, односно да овај префикс означава и вршење радње дужи временски период или у већој количини.

У примерима које смо анализирали за овај рад на три места се јављају одредбе које не упућују на атенуацију, већ на аугментацију:

Е, па има прилично *йойоићи* до Бороа, господине — притужи се госпођа Бардел (Креш. С. 4, 186). Хајде, макар, да вам мало и причам, рече Дедо, *йойошуије позадуго* и отпоче (Сарајл. 1, 21). Кнез допаде ка Жабљаку граду, | Чадор пење Омера погледа, | Три бијела *йойочеко* дана, | Ни Омера ни од њега гласа (Мартић Г. 3, 87).

У неким случајевима трајање радње не мора бити одређено ни као кратко ни као дуго. На неутрални интервал трајања ових глагола указују одредбе: *неко време*, *неколико* или одсуство одредбе.

Појобило неко вријеме, и ја се код тетке већ нешто примирио, кад ал' ето Тривуна Дрче (Буд. 2, 9).

Појослуша [јачина] *неколико* наш разговор, пак онда окрене реч к мени говорећи: „По твом изговору чини ми се да си ти шизматик“ (Дос. 11, 9).

Узми у тавицу воде и мало масла. Саспи оно листје, па нека *йойовари се* (Вареш, Босна, Жуљић М., ЗНЖ 11, 228).

Расклопи очи широко, [и] *йойољуља* главом к прсима (Буд. 2, 6).

Појосвире, па и за пас задију (Буковица, Ард., ЗНЖ 5, 44).

Волењ Злато и *йойоношено* неголи сребро изнова ковано (НПосл. Мушк., 30).

Није згорег да и ја с тобом у друштву *йойорадим*, ка им не треба код куће (Јурић 1, 29).

Дакле, за овај најпродуктивнији семантички тип глагола битна су два момента. Први је перфективизација основног глагола префиксом *йо-¹*, а други је уношење семе делимитативности у значење глагола и њено истицање понављањем префикса.

6. Други тип глагола са контактном редупликацијом префикса је онај у ком *йо-¹* мења вид основног глагола, а *йо-²* уноси сему деминутивности: *йойознаићи се*, *йойојесћи*, *йойом(ј)есћиићи*, *йойомислићи*, *йойоравнићи се*, *йойоњушиићи*.

Кад се рана зора *йойознала*, | Пробудио [Секула] лиепу диевојку (НП Ј–М, 409).

Алага је још мало *йойојео*, па отишао за Мула ефендијом у одају (О–А 2, 63).

У то и Иво подиже главу, *йойомјесћи се* на столици: – Мени се чини – рече нагло – да они нијесу имали намјеру, да кога оштете (Ћип. 2, 221)

А госпођица Безименка сидјела својој собици у кућу, ... *йойомислила*, колико срећних домаћица туј на свом огњишту банује (Трнски И., Виенац 1875, 6). Ника, мало *йойомислиши*, „Седи ти овде“ рекне

ми (Дос. 10, 71). Послије овога *йойомисли* двје три минуте, и онда ме упита: „Ђе би ти желио имати квартал?“ (Зел. 3, 136).

Дојурив [вук] *йойоњуши*, попогледа гаврана, засквичи и вине репом као пас (Виенац 1869, 56).

Од сад мени ваља сваки дан четири здрава сата ходити ... ако хоћу да ми ноге оздраве и да ми се трбу *йойоравни* и опорави (Дос. 12, 69).

Слично претходном типу, код овог типа глагола префикс *йо-¹* утиче на промену вида, али, за разлику од претходног типа, не уноси никакве промене у значење глагола, дакле префикс *йо-¹* врши улогу чисте перфективизације. Радња тако изведених глагола је извршена у потпуности, доведена до краја. Тек префикс *йо-²* који се додаје на већ свршени глагол доводи до семантичког померања и уноси сему деми-нутивности, тј. придодаје извесну меру атенуације.

7. У трећу групу улазе само два глагола (*йойорасѝи*, *йойосѝа-реѝи*) и за њих је карактеристично да *йо-¹* мења вид основног глагола, а *йо-²* уноси значење мере тј. извешан степен интензитета, степен извршености радње. Ови параметри нису доведени до пуног степена што упућује на другачију семантичку димензију овако изведених глагола у односу на претходне групе¹⁵. Ако посматрамо нпр. однос глагола *йорасѝи* и *йойорасѝи*, видећемо да радња монопрефигираног глагола *йорасѝи* означава свршен процес, док радња двопрефигираног глагола *йойорасѝи* није завршена, већ доведена само до неке мере, степена који се не може сматрати коначним – ако се за неког каже да је *йойорасѝао*, то значи да ће он и даље да расте, док не *йорасѝе*, а носилац тог значења је управо префикс *йо-²*.

Къд *йойорасѝе* че му купимо точак, па нек се вози (Дин. Ј. 2).

Како виши [официри] *йойосѝаре* – Свуд се млађи међу (Јов. В. М. 2, 338).

8. Четврта група глагола су они у којима *йо-¹* перфектизује основни глагол, а *йо-²* уноси или појачава сему итеративности, понављања радње: *йойоладѝи* (*се*), *йойоледаѝи*, *йойолеѝаѝи*, *йойомешѝаѝи се*, *йойоскакаѝи*, *йойосукаѝи*, *йойоѝреѝнуѝи*¹⁶. На понавља-

¹⁵ Разлика у односу на претходне две групе је и у семантици глаголске основе. За разлику од прве две групе, у којима је у глаголским основама наглашена процесуална семантика, код глагола треће групе је јаче изражена атрибутивност.

¹⁶ Глагол *йойоѝреѝнуѝи* не улази потпуно својом семантиком у ову групу, он није прави итеративни глагол, али смо га ставили уз ове глаголе јер означава понављање радње да би се побољшао резултат.

ње указује одредба *неколико јуџа*, али је оно чешће изражено творбеним средством или контекстом.

Ђукан *йојолаги* сиједи брке низа сухе усне неколико пута (Буд. 2, 9).

Па излази на прозор од куле, | *Лойолега* у поље зелено, | Док упаци свога господара, | Гдје се враћа с лова из планине (НП Б–Б, 328). А госпођица Безименка сидјела својој собици у куту, *йојолегала* кроз окно према изтоку на доњи град под собом (Трнски И., Виенац 1875, 6).

Гања Маниша четнике, да собе пошкропе и брже помету, ... а све *йојолијеће* к вратима: благајника не има те не има (Буд. 1, 85).

У то у собу униће Бепо, старији син шјор Марија. Не поздравивши, очито узрујан, звјера очима, *йојомјешџа се* по соби, а ништа не говори (Ћип. 5, 421).

Дивљи коњиц ми је душа, | Необуздан, скока жива, | Од милине *йојоскаче*, | Кад му с буре игра грива (Шен. А. 11, 93).

Кадшто би стао [доктор Рубинић] у наглom ходу посред улице, подигао главу, нешто помислио, *йојосукао* просиједи брк, па би опет брзао (Кум. 3/1, 3).

У неким случајевима радња се понавља да би резултат био бољи, што је и истакнуто контекстом:

Ја се идем у своју собу преобући и још мало боље узкуштрати, да изађем то рогобатнија. А ти се дакако још боље *йојолаги*, да буде то веће супротице (Трнски И., Виенац 1875, 719).

Деде ти то још боље *йојојрејни* (Банија, Ворк.).

9. Пету групу чине глаголи у којима *йо⁻¹* модификује семантику основног глагола у правцу дистрибутивности, и то субјекатске дистрибутивности (*йојоскакајџи*), или објекатске (*йојобадајџи*). Основни, несвршени глаголи поседују одговарајућу семантичку компоненту (умноженост појединачаних чинова) која омогућује развијање дистрибутивног значења код префиксираних глагола.

Све јој [старици] кољена дрхћу, *йојоскачу* ноге јој саме (Марет. 2, 318).

Нашли су хин ђе су сви *йојобадали* главе у земљу, наћурили се к'о гљиве (СР 1920, 82/3).

10. Међу глаголима изведеним редупликацијом префикса *йо-* јављају се и случајеви плеонастичке употребе префикса. Плеонастички може бити употребљен први префикс, други или оба префикса.

Самостално употребљен *йо⁻¹* употребљен може бити редундантан, и тек кад се дода и *йо⁻²* добија се значење делимитативности (*йојосесџи*) или деминутивности (*йојогићу*).

Гаро, дођи ми мало, *йойосједни* са мнош! (Божић 3, 191).

Млада стисну на крилу руке, поче пожешће дисати, *йойодуину* главицу, погледа ме чудно (Шен., Виенац 1878, 525). Жељан да слушам, казах своје пређе | И све испричах како је и што је, | На шта он мало *йойодуине* вјеђе (Комбол М., ХК 14, 164).

Отац *се* на душеку *йойодигже*, па сједе (Чок., БК 1902, 836). Реља *се йойодигже* па кад једну [жену] угледа, махну руком (Јуркић 1, 6). Право иђе [Мркуша], могла би с алашом, ама је не хтједох гонити, нека *се йойодуине* (И., 15). Он *се* с мјеста *йойодуине* (лички крај, Шкар. 1).

Плеонастичку употребу оба префикса налазимо код префигираних твореница у којима ниједан од префикса не уноси у значење творенице ниједну семантичку компоненту несадржану у семантици творбене основе (в. Ковачевић 2010: 99). Плеонастичка употреба префикса примећена је код семелфактивних глагола *йойовикнуиши*, *йойодахнуиши*, *йойоскочиши*¹⁷. Префикс *йо-* у српском језику може бити носилац значења тренутносвршене радње (в. Поповић 2008: 196), али у примерима из наше грађе префикси, осим стилске, не испољавају никакву лексичку или семантичку диференцијацију, јер је тренутна свршеност изражена морфолошки (суфиксом *-ну-*) или семантички (значењем глаголске основе).

Ове потоње [лекције о пристојности], шта више одлучно отклањам једном за увијек, – *йойовикнем* (= повикнем = викнем), прибијем пету к пети и стругнем на поље, љутит и бијесан (Буд. 2, 192).

Жућкаста незрела свјетлост зажмирка, *йойодахне* (= подахне = дахне) под стаклом као нека направа, а сјене им свима задрхте на зиду као на води (Божић, АСК 1955, 28).

Још ни не доврши ријеч, кад премили син му на врата | Стане, а свињар одмах *йойоскочи* (= поскочи = скочи) у чуду правом (Марет. 2, 221).

Мол'те Бога, и ја му се молим, | Нек устави муње и громове, | Нек ми обје *йойоврне* (= поврне = врне) руке, | А поврати уста ђе с' и била (НП Вук 15, 308).

У последња два примера (*йойоскочиши*, *йойоврнуиши*) употребљен је глагол са два префикса највероватније ради постизања одговарајућег стиха.

¹⁷ „Оно што је типично за све моменталне радње јесте појачани интензитет радње која се најчешће огледа у брзини која се осмишљава као тренутна. Уколико је радња конкретна, њено трајање доводи се у везу са једним покретом: *искочиши*, *осмехнуиши се* ... Концептуализација апстрактног процеса максимално сужава утисак о физичком трајању радње: *йомислиши*, *осеишиши*, *йрејознаиши*“ (Поповић 2008: 195).

У грађи се налази и један тропрефигирани глагол: *йойозамукнуџи*. За њега је карактеристично да *йо*¹- уноси значење делимитативности, док је друго *йо-* редувантно.

Часни поп Никола као даме није право чуо, протирући рупцем знојни врат — вргне на се крст, *йойозамукне* па ће у неке надовезати: — А ма ја сам свео ово слушао на своје уши (Буд. 2, 90).

10. Следећи глаголи не могу се подвести ни под једну од претходно формираних група: *йойоїлегаџи*, *йойодражиџи*, *йойоїрчаџи*, *йойосїаџи*, *йойошїоваџи*¹⁸.

Ван наведене класификације били би глаголски деминутивни итеративни *йойосїајкиваџи* и *йойосїајаваџи*. Они изражавају деминутивну радњу која се понавља, дакле, радња се врши кратко уз понављање. За овај тип деминутивних глагола Грицкат наводи (1955/56: 58) да је тешко рећи да ли су првобитно постали деминуирањем трајног глагола или је процес текао обрнутим правцем, тј. да је настајало имперфектизовање деминутивног глагола. Гомилање префикса у овом случају има функцију истицања деминутивности и итеративности.

11. Анализирајући полипрефигиране глаголе у којима се јавља контактна редупликација префикса издвојили смо шест група глагола. Најбројнији су глаголи у којима *йо*¹- мења вид основног глагола и уноси сему делимитативности, док *йо*²- има функцију појачавања те додатне семе (*йойовријаџи*, *йойоносиџи* итд.). Функција гомилања префикса са делимитативним значењем је наглашавање делимитативне семантичке компоненте. Делимитативима се изражава ситуација која се одвија у ограниченом временском интервалу који се оцењује као кратак, неутралан или дуг. Најчешће се овај интервал процењује као кратак, на шта указују одговарајући примери.

Други тип глагола је онај у ком *йо*¹- врши улогу чисте перфективизације, а *йо*²- уноси сему деминутивности (*йойојесїи*, *йоїом(ј)есїиџи* итд.).

У трећу групу улазе само два глагола (*йойорасїи*, *йойосїареџи*) и за њих је карактеристично да *йо*¹- мења вид основног глагола, а *йо*²- уноси значење мере тј. изванстан степен интензитета, степен извршености радње.

¹⁸ Овај глагол нисмо могли посебно анализирати јер немамо адекватан контекст употребе, пошто се само у фусноти наводи: „*Поїошїовао*, од Талианског *Stimare*, цџнити“ (Издатељ, Дос. 8, 15).

Четврта група глагола су они у којима $\bar{y}o$ -¹ перфектизује основни глагол, а $\bar{y}o$ -² уноси и сему итеративности, понављања радње ($\bar{y}o$ - $\bar{y}o$ лагдѣи (*се*), $\bar{y}o$ оо $\bar{y}o$ легаѣи, $\bar{y}o$ о $\bar{y}o$ леѣи $\bar{y}o$ и).

Пета група је она у којој $\bar{y}o$ -¹ модификује семантику основног глагола у правцу дистрибутивности.

Шесту групу чине глаголи у којима се јављају случајеви редундантне употребе префикса. Овакву употребу може имати $\bar{y}o$ -¹, $\bar{y}o$ -² или оба префикса.

Дакле, прве три групе глагола су сродне јер $\bar{y}o$ -¹ има функцију перфективизације, а $\bar{y}o$ -² уноси сему ограничености радње, било да се ради о трајању, интензитету, количини и сл. Ређи су случајеви у којима $\bar{y}o$ -² у глагол може унети семантичку компоненту итеративности или имати функцију перфективизације. Можемо закључити да у највећем броју случајева поновљена употреба префикса има своју функцију, али да се ови глаголи налазе на периферији језичког система и на периферији поља делимитативности, деминутивности и итеративности, као и да припадају сфери разговорног језика, емотивно су обожени и то их чини средством експресије текста.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 2011: Атанаска Атанасова, *Полипрефигурани глаголи в съвременния български книжовен език*, необјављена докторска дисертација.
- Ачилова 2014: Елена Леонидовна Ачилова, Специфика аспектуалног значења приставки *попо-* в украинском језику, *Типология вида/аспекта: проблемы, поиски, решения*, сборник научних статей, Симферополь, 6–17.
- Беляков 1997: Vladimir Beliaikov, Marguerite Guiraud-Weber, О неких својствима вторичних глагољних приставок, *Russian Linguistic* 21, 165–175.
- Будја 2010: Jurica Budja, Delimitativni glagolni *po-* u hrvatskom i ostalim štokavskim jezicima, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 89–120.
- Грицкат 1955/56: Ирена Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ XXI/1–4*, Београд, 45–96.
- Грубор 1953: Đuro Grubor, *Aspektna značenja*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Драгићевић 2013: Рајна Драгићевић, Глаголи са два префикса у српском језику с освртом на стање у другим словенским језицима, *Зборник Мајице српске за славистику* 83, Нови Сад, 257–268.

- Ивановић 2012: Милена Ивановић, *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*, необјављена докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Ивић 1982: Милка Ивић, О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима, *Јужнословенски филолоџ XXXVIII*, Београд, 51–60.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, први део: Слањање и префиксација*, Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад.
- Конески 1995: Кирил Конески, *Зборообразувањето во савремениот македонски јазик*, БОНА, Скопје.
- Ковачевић 2010: Милош Ковачевић, Плеонастичка употреба префикса у српском језику, *Научни састајанак славистија у Вукове дане 39/1*, Београд, 97–112.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности, коинитивни аспекти, контраситивне анализе*, Филолошки факултет, Београд.
- Соколова 2011: Свјетлана Соколова, Поліпрефіксація як засіб вираження множинності в сучасній українській мові порівняно з російською та білоруською, *Категорији глагольной множественности в славянских и неславянских языках синхронии и диахронии, Сборник статей*, Охрид, 86–93.
- Соучкова 2004: Kateřina Součková, There is only one po-, *Nordlyd 32/2, Special issue on Slavic prefixes*, ed. Peter Svenonius, CASTL, Tromsø, 403–419.

ИЗВОРИ

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевної и народної језика*, I–XIX, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевної језика*, V, Нови Сад, Матица српска, 1973.

Милица Стојановић

РЕДУПЛИКАЦИЈА ГЛАГОЛЬНОГО ПРЕФИКСА *ПО-* В СЕРБСКОМ ЈАЗЫКЕ

Резюме

В настоящей работе анализируются глаголы, в которых имеется контактная редупликация префикса *по-*. В работе выделено шесть групп глаголов. Самая большая численность глаголов, в которых *по*⁻¹ меняет вид основного глагола и вносит сему делимитативности, в то время как у *по*⁻² функция усиления этой дополнительной семы (*по-поверити*, *по-поносити* и т. д.). Вторым типом являются те глаголы, в которых *по*⁻¹ выполняет роль чистой перфективации, а *по*⁻² вносит сему деминутивности: *по-појесити*, *по-појесити* и т. д.. В состав третьей группы входят только два глагола (*по-појесити*, *по-појесити*) и для них характерно, что *по*⁻¹ меняет видовое значение основного глагола, а *по*⁻² вносит значение меры, т.е. определенную степень интенсивности, степень осуществления действия. В четвертую группу входят те глаголы, в которых происходит перфективация основного глагола с помощью *по*⁻¹, а *по*⁻² вносит сему итеративности, повторяющегося действия: *по-појесити* (*се*), *по-појесити*, *по-појесити*. В пятой группе *по*⁻² присоединяется к глаголу несовершенного вида и его функция изменение вида. В этом случае *по*⁻¹ модифицирует семантику основного глагола в направлении дистрибутивности. Шестую группу составляют глаголы, в которых замечаем случаи редудантного употребления префикса. Такое употребление может иметь *по*⁻¹, *по*⁻² или оба префикса. Мы можем прийти к выводу, что в большинстве случаев у повторного употребления префикса есть своя функция, но эти глаголы находятся на периферии языковой системы и на периферии поля делимитативности, деминутивности и итеративности, а также они принадлежат к сфере разговорного языка, они эмотивно окрашены и потому они являются средством экспрессии.

Ключевые слова: контактная редупликация префикса, префикс *по-*, делимитативные глаголы, плеонастическое употребление префикса.

Студије српског језика у иностранству

УДК 821.163.41.09+811.163.41](476)

МИКИТА В. СУПРУНЧУК
(Катедра за теоријску и словенску
лингвистику Белоруског државног
универзитета, Минск)*

Оригинални научни рад
Примљено 12. фебруара 2015. г.
Прихваћено 28. маја 2015. г.

ЉУДМИЛА В. ЛЕОНОВА
(Катедра за теоријску и словенску
лингвистику Белоруског државног
универзитета, Минск)

ПРЕГЛЕД ИЗУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У БЕЛОРУСИЈИ

У раду је представљена историја проучавања српског језика у Белорусији, с освртом на развој филологије на високим школама. Српски језик се предавао на Белоруском државном универзитету у Минску од 20-их година XX века. Преглед доноси активности Катедре за теоријску и словенску лингвистику Универзитета у Минску као главног центра за предавање и проучавање српског језика у Белорусији. Посебна пажња посвећена је групи за српску филологију, установљеној 1997. године, сарадњи белоруских и српских филолога, раду професора и лектора.

Кључне речи: Катедра за теоријску и словенску лингвистику Белоруског државног универзитета, лекторат српског језика, славистика у Белорусији, србистика у Белорусији, српски језик.

Почетак белоруског високошколског образовања везан је за Универзитет у Вилњусу – Academia et Universitas Vilmensis Societatis Jesu, тј. Вилњуска академија и универзитет исусоваца. Прво основана 1570. године као колегијум, школа је 1579. добила статус академије

* ms@philology.by

(касније је имала назив Главна школа, па Универзитет). На почетку су је чинила два факултета: теолошки и филозофски. На другом су се проучавали логика, физика, метафизика, реторика, поетика, математика, географија, стари језици (иврит, грчки и латински) и нови језици. Филолошки предмети су, дакле, у белоруској високошколској настави били присутни од самог почетка.

Током неколико векова Универзитет у Вилњусу је био центар не само просвете и науке него и друштвеног живота. Многи студенти и професори учествовали су у ослободилачком антицарском устанку 1830–1831. године, а пошто је устанак угушен, цар Николај I је 1832. године затворио универзитет. Након пропасти устанка 1863–1864. године, из паланке Гори-Горки премештена је у Петроград и последња висока школа у Белорусији – земљораднички факултет. „После гушења устанака 1831. и 1867. године Белорусија је изгубила своју младу националну елиту, и крајем XIX века страном посматрачу могло се учинити да Белорусима неће бити суђено никад да се препоруде“ (Запрудски 2007). Високо образовање Белоруси су стицали у Петрограду, Москви, Варшави, Кракову, Кијеву, Прагу и другим градовима.

Крајем XIX и почетком XX века друштвени кругови у различитим белоруским градовима више пута су истицали потребу да се отвори висока школа. Ипак, „за стару царску владу белоруска земља је била само северо-западна Русија, чије се становништво мало разликовало од становништва Великорусије, али ова разлика није била довољна још за то да се белоруски народ сматра неком посебном етнографском групом“ (Пичета [1928] 1991: 9). Руско Министарство просвете и Државна дума одбијали су све молбе и захтеве за оснивање факултета или универзитета. Политичари су страховали од ширења образовања и занемаривали реалне потребе белоруских земаља.

Након пада царевине, 1918. године, четири учитељска факултета добила су статус високошколских установа. То су били учитељски факултети у Витепску (основан 1910), Минску (основан 1914), Могиљову (основан 1913) и Смоленску (основан 1912).

Једна од првих одлука владе независне Белорусије, 25. фебруара 1919. године, била је везана за просвету – да се отвори Белоруски државни универзитет (у даљем тексту – БДУ). Међутим, због пољске окупације одложило се његово отварање, али је 30. октобра 1921. године одржан свечани скуп у част почетка наставе. За првог ректора универзитета је био именован истакнути историчар-слависта професор В. Пичета¹.

¹ Владимир Иванович Пичета (1878–1947) дипломирао је на историјско-филолошком факултету Московског државног универзитета. Био је на

Отварању универзитета претходиле су бројне припреме, као што су разрада наставних планова, формирање наставног кадра, обезбеђење просторија и опреме. Колектив је морао да се бори се безброј тешкоћа. Не треба изгубити из вида чињеницу да су непосредно пре тога били окончани Први светски рат и грађански рат, а главни град, Минск, био је ослобођен само годину дана пре отварања универзитета – у јулу 1920. године (од фебруара 1918. до јануара 1919. окупирали су га немачки војници, а од августа 1919. до јула 1920. пољски). И поред таквих друштвено-историјских околности, ипак је 1. новембра 1921. године на три факултета БДУ – Радничком, Медицинском и Факултету друштвених наука – почела редовна настава за 1.390 студената. На свим факултетима школске 1921/1922. године радило је 14 редовних и ванредних професора, 49 лектора, 10 асистената и 5 лабораната. На Факултету друштвених наука отворена су четири одељења: педагошко, правно, економско и етнолошко-лингвистичко, на којем су студирали и белоруски филолози. Школске 1921/22. године на ово одељење уписало се 86 студената. Први декан био је проф. У. М. Игнатовскиј (1881–1931), министар просвете, аутор првих уџбеника из историје Белорусије².

Педагошки факултет БДУ прерастао је 1931. године у Виши педагошки универзитет (сада Белоруски државни педагошки универзитет „Максим Танк“), а Одељење књижевности и лингвистике трансформисано је у Факултет књижевности и језика нове високе школе. На БДУ се филологија вратила 1939: тада је отворен Филолошки факултет са два одељења: за белоруски језик и књижевност и за руски језик и књижевност. Изложба у част 20-годишњице овог универзитета била је отворена 21. јуна 1941. године, али је због трагичних дешавања била отказана: следећег дана фашистичка Немачка напала је Совјетски Савез и почео је Велики отаџбински рат. Настава на евакуисаном БДУ обновљена је октобра 1943. године. Предратни настав-

челу БДУ осам година (1921–1929) и значајно је допринео развоју не само универзитета него и високе школе и науке уопште у земљи. Објавио је око 500 радова из историје Белорусије, Бугарске, Пољске, Русије, Чехословачке и Југославије. Упркос својим великим заслугама, 1930. године научник је био без разлога оптужен за контрареволуционарну активност, ухапшен, а касније прогнан у Сибир, где се налазио до 1935. године. После изгнанства постепено се вратио научно-педагошкој делатности, али у Москви.

² Касније је Усевалад Макарович Игнатовскиј постао академик и први председник Академије наука Белорусије. Међутим, 1930. године био је у затвору као националиста, па је изгубио све дужности и функције у просветном и јавном животу и био подвргнут репресијама, те је извршио самоубиство.

но-научни и материјални капацитети БДУ углавном су ревитализовани око 1950. године.

Сада БДУ чине 17 факултета, где студира око 31.000 студената, међу којима је око 2.000 странаца. На 179 катедара запослено је 2.600 предавача, од којих је око 300 редовних и ванредних професора, а око 1.000 доцената. На Филолошком факултету БДУ данас има 17 катедара, на којима је запослено 20 редовних и ванредних професора и 120 кандидата наука, а уписано је преко 2.000 студената.

Претпоставља се да је систематско проучавање српског језика у Белорусији започело 1928. године. Тада је на БДУ предавао Ј. Волк-Леванович (1891–1943)³. Како каже у својим сећањима: „Пре ове године [?] предавао сам га с обзиром на историју белоруског језика, једино прошле године променио сам с обзиром на курс старословенског језика, елемената историје белоруског језика и дијалектологије уз претходно проучавање елемената опште лингвистике. А ове године морао сам да се прилагодим већ другом, јер је професор Н. Н. Дурново, који је државо курс из упоредне граматике словенских језика, желео да семинар буде помоћни за његов курс. Дакле, ове године бавили смо се: елементима опште лингвистике и старословенским језиком, а такође бугарским, српским, чешким и пољским језицима. На елементе опште лингвистике и старословенски језик је било потрошено наставно време првог семестра [...] а у другом семестру, сада, бавимо се словенским језицима. Пре тога је био проучен исти преглед (са читањем, записивањем и анализом одговарајућих текстова) – бугарског језика“ (цит. према Цихун 2012: 313–314).

Нови подстицај за предавање словенских језика дат је 1966. године, када је основана Катедра за општу и словенску лингвистику (од 1991. године Катедра за теоријску и словенску лингвистику). Те године за њеног управника у Минск је био позван доктор филолошких наука А. Е. Супрун⁴. Од овог доба почиње свестрано проучавање и

³ Јазеп (Иосиф Васиљевич) Волк-Леванович био је значајна особа у белорусистици. Стекао је темељно славистичко образовање на Петроградском универзитету, где је студирао код великана филологије Е. Карског, А. Шахматова, И. Бодуена де Куртенеа. Од 1924. до 1930. године предавао је на БДУ. Због политичких оптужби и хајке, научник је 1930. био принуђен да побегне у Саратов, а касније у Оренбург, где су га ипак пронашли полицијски органи. Био је ухапшен 1937. године и одведен у концентрациони логор, где је и погинуо.

⁴ Адам-Ростислав Јевгењевич Супрун био је истакнути лингвиста, слависта, организатор науке, доктор филолошких наука (1966), доктор педагошких наука (1982), редовни професор, заслужни научни радник Белоруси-

темељно предавање словенских језика у Белорусији. Катедра је, за готово пола века активности, постала прави центар за припрему висококвалификованих стручњака из области словенских језика. На Катедри су студирали студенти свих одељења факултета: белоруског, руског, словенског, касније – романско-германског и оријенталистике, а такође на десетине постдипломаца, докторанада и постдокторанада, укључујући и оне из иностранства. Катедра је објавила едицију уџбеника из словенских језика (бугарског, полапског, пољског, прасловенског, словенског, српског, старословенског и чешког). Широко су познати уџбеници *Увод у славистику* А. Е. Супруна (1989), *Ой-шійа линвісійика* (коауторство у редакцији А. Е. Супруна; ¹1983, ²1993–1995), *Теорија језика* (2004) и *Линвісійички задаци* (2006) Б. Нормана, *Социјална линвісійика* (1994), *Семіоішкіка* (2004) Н. Мечковске, *Семанішчико-синітаксичко коніпрасішкірање словенских ілаіола* (2004) А. Руденке (и др.), *Пољски језик* (више издања) А. Кожинове и др. Катедра редовно, сваке друге године, организује конференцију у част проф. А. Супруна и скуп полониста.

Српски језик од 1967. године почела је да предаје В. М. Лумбина. Вера Михајловна Лумбина рођена је 1921. године у Србији у породици руских избеглица Александре и Михаила⁵. Почетком 1950-их

је. На дужности управника Катедре за теоријску и словенску лингвистику био је преко три деценије – од 1966. до 1999. године. „Научно стваралаштво А. Е. Супруна одликује тематска разноврсност истраживања, која су била у једнакој мери темељна и имала високиме доприносе у погледу научних закључака. Од краја 1960. година успешно је радио истовремено у неколико грана, као што су компаративна словенска лингвистика, типолошко проучавање граматике и лексике словенских језика, психолингвистика и лингводидактика. У лингвистици 1960. године А. Е. Супрун је био између утемељивача и пропагатора иноваторских идеја и метода науке – стохастичког (вероватноћа) схватања језика, лингвистичког моделирања, квантитативног и експерименталног приступа. Под руководством А. Е. Супруна састављени су асоцијативни речници белоруског, киргиског, летонског и украјинског језика; био је покретач и руководиоца радова на састављању белоруског фреквенцијског речника“ (Мечковска 1999). Аутор је преко 600 научних радова, укључујући 40 књига и брошура. Био је ментор за израду преко 50 дисертација кандидата наука (PhD) и 8 доктора наука (хабилитација).

⁵ Михаил Лумбин је био директор сиротишта за дечаке у Рачи (Крагујевачкој). После Другог светског рата породица се преселила у Нови Сад. По завршетку гимназије Вера је уписала биолошки факултет у Београду. Била је принуђена да студије настави на Универзитету у Будимпешти. У Мађарску је побегла да избегне политичке репресије: прекид односа Југославије и Совјетског Савеза 1948. године трагично је утицао на судбину присталица Стаљина и његове политике у животу социјалистичких држава.

година Вера Лумбина се преселила у Совјетски Савез, а од 1963. живи у Минску. Од 1963. до краја 1980. година радила је у Одсеку за страну литературу библиотеке Академије наука Белорусије. Бавила се разменом књига: набављала, систематизовала, каталогизирала страна периодична издања, укључујући словенска. Године 1967. А. Е. Супрун запослио ју је као хонорарног лектора за српскохрватски језик (фактички као матерњег говорника). В. Лумбина је на факултету предала до 1987. године само српскохрватски језик.

Према наставним плановима, српски (тада – српскохрватски) језик као изборни проучавали су студенти смера Белоруска филологија и Руска филологија једном недељно у току два семестра (такав курс постоји и до данас). После тога, заинтересовани студенти могли су да усавршавају своја знања на факултативном курсу. Управо у оквиру ових курсева с Југославијом и српским језиком упознали су се они који сада предају српски језик и књижевност – Људмила Леонова и Иван Чарота.

Уписивање студената на смер Словенски језици и књижевности почело је 1993. године. Тада је била отворена и Катедра за словенске књижевности, чији је управник био проф. др Иван Чарота, који предаје српску књижевност. У садашње време једном у три или четири године уписују се групе за бугарску, пољску, словачку, српску, украјинску и чешку филологију. До 2014. године основне студије (бакалауреат) трајале су 5 година, од 2014. трају 4 године.

У Белорусији је 2002. године дипломирала прва група филолога-србиста (11 студената). Друга група србиста је дипломирала 2006. године (13 студената), трећа 2010. године (17 студената), четврта 2014. године (5 студената). Сада српску филологију као главни предмет студира 16 студената.

Поред општеобразовних и општефилолошких дисциплина, студенти србистике проучавају специјалне курсеве као што су: савремени српски језик, историјска граматика српског језика, историја српског књижевног језика, теоријска граматика српског језика, стилистика српског језика, дијалектологија, увод у превођење, теорија и пракса превођења, контрастивна лингвистика, историја српске књижевности, историја словенских књижевности, историја Србије и др. На другој години обавезан је семинарски рад из науке о књижевности, на трећој из лингвистике, на четвртој дипломски рад на изабрану тему. На крају студија студенти полажу државне испите из српског језика, српске књижевности, белоруског (или руског) језика и белоруске (или руске) књижевности.

Поред српског као главног, неколико десетина студената од 2002. до 2012. године проучавали су српски као други страни језик у

оквиру скраћеног курса од пет семестара (4 двочаса недељно). И они су полагали државни испит из српског језика и добијали одговарајући сертификат.

У првим годинама постојања смера за српски језик и књижевност главни терет у држању предавања и вежби сносио је искусни педагог, виши лектор катедре за теоријску и словенску лингвистику Људмила Леонова. Студентима-србистима прве генерације (1997–2002) предавала је готове све дисциплине везане за српски језик. Од 2001. до 2007. године српски језик је држала кандидат филолошких наука Светлана Гољак⁶, а сада Људмила Леонова, Олга Марковцова и Микита Супрунчук.

Битну улогу у неговању србистике на БДУ одиграли су професори позвани из других земаља. На БДУ су редовно долазили лектори са универзитета из разних република бивше Југославије 70-их и 80-их година XX века. Посебно су се истакле високим квалитетом рада Споменка Брашић и Хелена Дугонић (Сарајево), Драгана Арсовски (Загреб), Гордана Драгин (Нови Сад).

Од 1997. године на снази је споразум о сарадњи БДУ и Универзитета у Београду. Настави српског језика допринели су лектори из матице Драгана Ратковић, Урош Латиновић и Маријана Папрић, који су у току једног или два семестра држали вежбе. У задњим годинама, нажалост, лектора из Србије нема, а то, наравно, отежава обуку студената-слависта, посебно изградњу њихових комуникативних вештина.

Велику помоћ у припреми србиста пружила је доктор филологије, сада професор на Универзитету у Бечу, Ана Кречмер. Она је више пута долазила у Минск, предавала дијалектологију, историјску граматику и историју српског књижевног језика. Истакнути руски србиста, доцент Московског државног универзитета „Ломоносов“ Владимир Гутков држао је изузетно садржајан курс из српске морфологије 2001. године.

Професор Универзитета у Београду, др Сања Ђоковић, држала је 2004. године вежбања из фонетике и акцентологије, а др Зорка Кашић 2006. године предавања и интензивне вежбе из фонетике. Реферате на конференцијама и семинарима поднели су професори Предраг Пипер, Јелица Стојановић и Бранко Тошовић.

Од великог је значаја за проширивање знања и усавршавање језичке компетенције боравак студената на курсу српског језика и културе Међународног славистичког центра (МСЦ) на Филолошком фа-

⁶ Аутори се захваљују колегиници Светлани Гољак за допуну информација о предавању српског језика.

култету Универзитета у Београду. Сваке године, од 1975, са неколико пауза, један представник факултета (обично студент србистике) позива се на овај семинар. Пре распада Југославије семинари МСЦ-а одржавани су у различитим републикама. По завршетку наставе учесници добијају потврде, као и разне врсте научних и књижевних публикација на српском језику. Белоруски студенти су такође боравили на летњим школама у Ваљевоу, Новом Саду и Тршићу.

Неколико пута организована је размена студената између две славистичке катедре: у току две-три недеље српски студенти су проучавали белоруску и руску филологију на БДУ, а белоруски – на Универзитету у Београду. Амбасада Југославије у Белорусији (амбасадор Н. Пејаковић) много је помогла да се организује први боравак студијске групе у Србији. Први студенти србистике уживали су посебну пажњу отправника послова Амбасаде Југославије С. Јарчевића, који је, поред осталог, омогућио добијање стипендија најбољим студентима у име српске дијаспоре у Минску.

Амбасада Белорусије у Београду (амбасадори В. Бриљов и В. Чушев) више пута су подржавали белоруско-српску академску сарадњу на свим нивоима. Захваљујући утицају амбасадора убрзано је потписивање споразумâ о сарадњи белоруских и српских универзитета, затим су на студијском боравку у Србији били белоруски студенти, а олакшана је и размена професора и литературе.

На Катедри за словенску и теоријску лингвистику спроводе се, наравно, и научна истраживања, укључујући србистику. Дисертације кандидата наука одбранили су И. Позњак (1996), С. Гољак (2003), М. Супрунчук (2005), А. Сакович (2006), в. списак литературе. Мастер-радове су написале О. Чајковска *Пурисџичке ѿенденције у словенским језицима* (2007), О. Марковцова *Реализација валенџносџи срџских ѓлаџола у ѓовору* (2011) и Н. Хацкевич *Семанџички сценарији руских и срџских ѓрефиксалних ѓлаџола једносмерноџ креџања* (2012) чији је ментор био М. Супрунчук. Раније, у Институту за лингвистику Академије наука Белорусије, дисертације кандидата наука одбранили су П. Сигеда (1966), С. Запрудскиј (1989) и И. Суховицкаја (1995).

Професори Катедре редовно подносе реферате на конференцијам, објављују радове у научним часописима и зборницима. Љ. Леонова такође је написала кратак уџбеник *Срџскохрваџски језик* (1988) и неколико приручника за наставу, а М. Супрунчук је објавио монографију *Срџска суџстанџивна ѓромена* (2012).

Од великог је значаја за допуњавање библиотеке БДУ и Националне библиотеке Белорусије и добротворна просветна делатност На-

родне библиотеке у Београду, која сваке године шаље у Минск српске књиге и часописе.

Уз подршку Амбасадора Србије у Белорусији В. Ковачевића, ректора БДУ С. Абламејке и декана Филолошког факултета БДУ И. Роуде отворен је 2014. године Кабинет за српску филологију. Он је технички опремљен и садржи речнике, приручнике, научну литературу, лепу књижевност и друге књиге о Балкану. Можемо се надати да ће овај кабинет допринети побољшању наставе српског језика и књижевности.

У настави на факултету примењују се бројни уџбеници, приручници и скрипта професора. На почетном нивоу користе се *Српски за сѝранце* Божа Ћорића (Ћорић 2005) и *Уџбеник српскохрватској језика* (Москва, 1986). За средњи ниво *Научимо српски. 2* (2007) и *Српски језик: приручник за ѿворне вежбе* (Сокаљ и др. 1996). Такође се редовно користе књиге (Арбузова–Дмитријев–Сокаљ 1965; Јокановић–Михајлов – Ломпар 2007; Леонова 1988; Попова 1986 и др.). Школске 2013/14. био је успешно примењен нови уџбеник (Трофимкина – Дракулић–Пријма 2012).

Поред БДУ, српски језик се у различито време као факултативни или додатни курс проучавао на Државном универзитету „Франциск Скарина“ у Гомељу (предавала је Светлана Бојкова) и Минском државном лингвистичком универзитету (предавале су Оксана Писецка и Александра Сакович). Од 1985. године до сада на Државном универзитету „Јанко Купала“ у Гродну српски језик држи Петар Новицкиј. Према наставном плану, проучавају га студенти белоруске и руске филологије (70 часова) и пољске филологије (108 часова). За заинтересоване у продубљивању знања одржава се факултативни курс (140 часова). Студенти Факултета физичке културе и Факултета уметности и дизајна проучавају српски језик као предмет „страни језик“.

Као нова појава, у задње време се понекад отвара упис на курс српског језика у приватним центрима за едукацију. Као факултативни, српски језик се проучавао од 1997. до 2003. године у гимназији бр. 14 у Минску.

Истовремено, могу се приметити и неки проблеми везани за предавање српског језика. Прво, треба истицати престиж филолошких и педагошких професија у друштву, што би помогло да се придобије талентована омладина на студијама, а и да се привуче и подстакне научни кадар. Друго, треба повећати размену студената и професора између белоруских и српских факултета. Било би добро да се пронађе могућност да лектори из Србије редовно држе наставу у Минску (и другим градовима). Треће, филолози Србије и Русије, на-

равно, припремили су низ драгоцених књига за проучавање српског језика, али би био добродошао савремени уџбеник, који би био написан за словенску средину и за наставу на факултету. Потребни су и приручници за аудитивну наставу, усмено и писмено превођење, приручници и збирке вежби из граматике и стилистике. Корисна би била и заједничка научна истраживања филолога БДУ, САНУ, универзитета у Београду и другим градовима.

Дакле, можемо да приметимо да се српски језик на Белоруском државном универзитету предаје на задовољавајућем методичком и научном нивоу. Постоји колектив квалификованих професора. Неки филолози који су дипломирали српски језик и књижевност раде у струци. Настава српског језика на БДУ, као и настава белоруског језика на Филолошком факултету у Београду, без сумње, доприноси успостављању и развоју белоруско-српских културних, економских и политичких веза, јачању славистике и пријатељства наших народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Арбузова–Дмитриев–Сокаль 1965: И. В. Арбузова, П. А. Дмитриев, Н. И. Сокаль, *Сербохорватский язык*, Ленинград: Изд-во Ленигр. ун-та.
- Гољак 2003: С. В. Гољак, *Сербская и белорусская фразеология с зоокомпонентом (зависимости между свойствами фразеологизма и слова-компонента)*, автореф. дис... канд. филол. наук / науч. рук. Н. Б. Мечковская, Минск: БГУ.
- Запрудскиј 1989: С. Н. Запрудский, *Сербскохорватско-белорусские лексические соответствия*, автореф. дис. ... канд. филол. наук / науч. рук. Г. А. Цыхун, Минск: БГУ.
- Запрудскиј 2007: С. М. Запрудскі, *Грамадскае сцвярджэнне беларускай мовы і парушэнні правоў беларускамоўных людзей* [Электрон. дакумент]. Рэжым доступу: <http://www.jivebelarus.net/language/language-defeat-06.html>.
- Јокановић-Михајлов – Ломпар 2010: Ј. Јокановић-Михајлов, В. Ломпар, *Говоримо српски: уџбеник српског језика за сџиранце*, Београд: Међународни славистички центар.
- Лексико-семантичко поле времени в русском, белорусском, сербском и хорватских языках : тематич. словарь-минимум для студ. филол. фак.*, сост. Л. В. Леонова, Минск: БГУ, 1997.
- Лекџорске вежбе: џиручник за српски као сџиранци*, у ред. Ј. Јокановић-Михајлов, Београд: Међународни славистички центар, 2010.

- Леонова 1988: Л. В. Леонова, *Сербскохорватский язык : учебное пособие для вечерней и заочной форм обучения филол. фак. ун-тов*, Минск: Университетское.
- Мечковска 2009: Н. Б. Мечковская, Адам Евгеньевич Супрун (1928–1999), *Весник Беларускага дзяржаўнага універсітэта*, Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка, № 2, Мінск, 22.
- Naučimo srpski [2] = Let's Learn Serbian 2 / Milivoj Alanović ... [et al.]*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Dnevnik, 2007.
- Пичета 1991: У. І. Пічэта, *Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым [1928]*, Мінск: Навука і тэхніка.
- Позняк 1996: И. Д. Позняк, *Соотношение лексического и грамматического компонентов в семантике слова (на материале лексико-семантической группы «жилище» в сербском и русском языках)*, автореф. дис... канд. филол. наук / науч. рук. Б. Ю. Норман, Минск: БГУ.
- Попова 1986: Т. П. Попова, *Сербскохорватский язык : [учеб. для вузов по спец. "Рус. яз. и лит."]*, Москва: Высш. шк.
- Сакович 2005: А. М. Сакович, *Синтаксис однофразовых текстов (на материале белорусских и сербских пословиц и поговорок)*, автореф. дис. ... канд. филол. наук / науч. рук. Н. Б. Мечковская, Минск: БГУ.
- Сигеда 1966: П. И. Сигеда, *Системы согласных фонем сербско-хорватских говоров*, автореф. дис. ... канд. филол. наук / науч. рук. Р. И. Аванесов, Минск: БГУ
- Сокаль–Зайцева–Вуковић 1996: Н. И. Сокаль, С. В. Зайцева, Б. Вукович, *Сербский язык: пособие по развитию речи*, СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та.
- Супрунчук 2012: Н. В. Супрунчук, *Сербское субстантивное словоизменение*, Минск: БГУ. Доступно на: http://philology.by/serbian_inflexion.
- Суховицка 1995: И. М. Суховицкая, *Восточнославянско-южнославянские этнолингвистические параллели в сфере семейной обрядовой терминологии (на материале свадеб. обряда)*, автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ин-т языкознания им. Я. Коласа, Минск: БГУ
- Трофимкина – Дракулић–Пријма 2012: О. И. Трофимкина, Д. Дракулич-Пријма, *Сербский язык. Начальный курс*, 2-е изд., испр. и доп, Санкт-Петербург: КАРО.
- Ћорић 2005: В. Ћorić, *Srpski za strance = Serbian for Foreigners*, 9. izd. Beograd: Ћigoja štampa.
- Учебник сербохорватског језика*, В. Н. Зенчук, Е. Ђоканович-Михайлова, М. П. Киршова, М. Маркович, Москва: Изд-во МГУ, 1986.

Цыхун 2012: Г. А. Цыхун, Язэп Воўк-Левановіч і яго ўспаміны, у: *Цыхун Г. А. Беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка : выбраныя працы*, Мінск: РІВШ, 313–318.

Микита В. Супрунчук
Людмила В. Леонова

ОЧЕРК ИСТОРИИ ПРЕПОДАВАНИЯ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА В БЕЛАРУСИ

Резюме

Представлена история изучения сербского языка в Беларуси с кратким обзором развития филологии в вузах. Сербский язык преподавался в Белорусском государственном университете (БГУ) в Минске с 1920-х гг. Сжато описана деятельность кафедры теоретического и славянского языкознания БГУ как ведущего центра преподавания и изучения сербского языка. Особое внимание уделено специальности „сербская филология“ (существует с 1997 г.), сотрудничеству белорусских и сербских филологов, работе отечественных и приглашенных зарубежных преподавателей.

Ключевые слова: кафедра теоретического и славянского языкознания Белорусского государственного университета, приглашенный преподаватель („лекторат“) сербского языка, сербистика в Беларуси, сербский язык, славистика в Беларуси.

Прикази

Толковен речник на македонскиот јазик

1. Овај је речник израђен у Институту за македонски јазик „Крсте Мисирков“ у Скопљу. Институт је и издавач Речника.

2. Речник има шест томова: том I, А–Ж, 2003, V–XXI, 1–637; том II, З–К, 2005, 7–675; том III, Л–О, 2006, 7–613; том IV, П, 2008, 7–680; том V, Р–С, 2011, 7–623; том VI, Т–Ш, 2014, 7–571. Речник је дескриптивни, једнојезички. По обиму и начину обраде грађе он спада у дескриптивне, описне речнике средњега обима. У њему је семантички идентификовано и лексикографски обрађено око, или нешто и преко, 100.000¹ речи савременог македонског стандардног језика.

3. Речник је коауторско дело. Израђен је у више лексикографских фаза и процедура. Учесници у изради следећи су: *руководилац пројекта* др Снежана Велковска, *главни редактор* др Кирил Конески, *редакција* др Снежана Велковска, др Кирил Конески, др Живко Цветковски.

*Обрађивачи*²: Елизабета Бандиловска-Ралповска (*воајер–врајѝ, девиза–дели, дојка–душојадеѝ; за–зайвореносѝ (без ѝредлоја за), о–ојрубне; ѝра–ѝрекснокен; снима–созвучје; речи с иницијалним џ*), Бисерка Велковска (*зло–зјавка, исѝлави–ишчија, речи са иницијалним ј; л–ли, речи са иницијалним љ*), Снежана Велковска (*блуд–бушѝравосѝ, веке–внушиѝелно; из–извака, оро–ојруе; ѝлаѝѝ–ѝневмонија, ѝодбиде–ѝодношка, ѝомаѝа–ѝомфриѝ, ѝрисѝаѝ–ѝрњар, ѝройѝѝа–ѝросуши, ѝросѝ–ѝрошерѝа, ѝрошеѝок–ѝришуѝа, ѝсала–ѝишѝ; риба–'ришум, свива–сисловен, сѝѝо–сулфуресѝ, речи с иницијални у и ч, физио–форманѝ, скраћенице*), Снежана Веновска-Антевска (*ѝлаѝѝли и речи моѝѝивисане ѝлаѝѝлима на иницијално а-; ѝоѓаволи–ѝомаѝа; разлежи се – 'рзнување, везници, речи с иницијалним ш, везници и речце у ѝѝому II, III, IV, V, VI*), мр Симона Груевска-Маѝоска (*речи са иницијалним ѝ; м–молчи*), Светлана Давкова-Ѓеоргиева (*либа–лушѝѝѝ*), мр Олгица Додевска-Михајловска (*безалкохолен–блосѝѝур, речи с иницијалним s, и–идеѝѝоклонсѝѝво; ѝ–ѝлаѝѝеѝ, ѝри–ѝризвук, ѝримес–ѝрисѝѝанишѝѝен; создава–сѝѝѝуардеса, сум–счука; ѝе–*

¹ I том, Вовед, IX.

² У свакоме је тому дат списак аутора. Овај је списак кумулативан и уређен према азбучном реду презимена.

и́райка–и́ушира), др Васил Дрвошанов (*бал–бежов*), мр Елена Јованова-Грујовска (*а–анои́ација, врайа–вшмукува, даан–девети́и; кокс–крили́че, куйа¹–кушеи́; и́рекоброен–и́ресийне, и́рейи́оси́ави–и́рзи́ал*), Елка Јачева-Улчар (*и́еои́рафска имена*), Оливера Јовеска (*и́ј–исавли́ја*), Максим Каранфиловски (*земја–злаке́н, крие–куи́, ои́и́еи́наи́–орничка*), Кирил Конески (*речи са иницијалним н и њ; и́оа́га–и́од-*), Виолета Николовска (*и́од (им.) – и́одол; ф–физикален*), Снежана Петрова-Џамбазова (*ансамбл–ашчиски, дожали–дојденка*), Фани Стефановска-Ристеска (*в–вешрушка, дисци́лина–доенче; ка–кокошче, олимпи́ски–ои́и́еи́ачка; и́онаббри–и́ои́йолковнички, и́ризема–и́ри́мерок, и́ресири–и́рейи́оси́авен; р–разлевање; и́–и́еи́райак, формант–фушкија, К. Ц.*), Еленка Стоевска-Денчова (*мома–мушпулција*), Лидија Тантуровска (*ба–бакиши, делибаши–дисхармоничност*), Катица Топлиска-Евроска (*в–(во-), во; заи́вори–земичка, одо́лемо–олиде; и́ро–и́ройис; с–свешт́енс́иво; речи с иницијалним х*), мр Гоце Цветановски (*ои́рча–ошут́авање; и́ои́йолн–и́ошутулка*), др Живко Цветковски (*и́редлози у и́тому II, III, IV, V, VI, скраћенице*).

4. Подаци о учешћу веома су важни; они сведоче о томе да је овај речник монографско дело сачињено од збира ауторских чланака, да су аутори одговорни за своја дела, с једне стране, и, с друге стране, подаци показују да омашке и грешке нису колективне, већ индивидуалне, баш као што су и успешна решења лична, индивидуална. Управо из ових разлога навели смо све ауторе и све њихове речничке чланке.

5. Садржај је првога тома следећи: Предговор V–VIII, Увод IX–XVIII, Скраћенице XIX–XXI, Речник. У Предговору је дат кратак историјат израде овога речника и прикупљања грађе за Речник. До 2000. године само је ексцерпирана грађа из уметничке литературе, из преводне литературе, из народних умотворина, из научне литературе, из публицистике, из новина, из уџбеника и других савремених дела. И у току израде Речника настављена је ексцерпција. Нажалост, списак извора грађе није дат (што је пожељно за овакве речнике), те изостаје могућност провере ширег контекста за дате примере у Речнику.

У Уводу се дефинише Речник као једнојезични описни, намењен говорницима македонског језика и онима који тај језик уче. У Речник је ушла лексика која се најчешће употребљава, пре свега она употребно и стилски немаркирана, али и она маркирана као разговорна, застарела, књишка, па и она дијалекатска која се шире употребљава, па она терминолошка, експресивна и др. Даље се говори о граматичкој и семантичкој обради појединих категорија речи.

6. У одељку Скраћенице наведено је 96 техничких скраћеница. Њима се дају информације о граматичкој категорији којој одредница припада (нпр., м. = именица мушкога рода, прил. = прилог), о томе да ли је реч нестандартна (нестанд.), покрајинска или дијалекатска (дијал.), да ли је необична, неуобичајена, о стилској маркираности речи (нпр., поет.

= поетско, разг. = разговорно), о термилошкоком систему коме реч припада (нпр., руд. = рударство, хем. = хемија) и још о различитим стварима које маркирају употребну или стилску вредност лексеме.

7. Речник. Лексеме као носиоци речничких чланака давани су у основној правописно кодификованој форми. Њима су придружувани тзв. граматички и моционии деривати. Нпр., **богат**, богатиот *ѝрид.*, па онда на крају свих дефиниција иза знака // **богато** *ѝрил.*; **богат** и **богата** *мн.* богати *м./ж.* богаташ, богаташка, па после примера и знака // **богатски**, богатските *ѝрид.* (Узгред, иако су ове две лексеме хомографи, то у Речнику није обележено.) Па даље, нпр., **вистинит**, вистиниот *ѝрид.*, па иза знака // **вистинито** *ѝрил.* и опет иза знака // **вистинитост** *ж.*; **професор**, *мн.* професори, па // **професорка**, па // **професорски** *ѝрид.*; па даље, невршени су глаголи, као и нивове глаголске именице придружувани свршеним глаголима, нпр., уз **прочита**, прочитаат *св.* дато је **прочитува** и **прочитување**. Разуме се, поткрале су се и ретке омашке, што је у великим лексикографским делима, да тако кажемо, и дозвољено; тако, нпр., уз **решавач** није дато и **решавачки**; такође, уз **речник** није дато и **речниче**, али то није омашка – то је учињено из семантичких разлога; наиме, **речниче** није деминутив од свих семантичких реализација лексеме **речник**. Формирање оваквих малих граматичких и моциониих деривационих гнезда има за циљ уштеду у обиму, с једне стране, и, с друге стране, евидентирање деривата код којих изостаје семантичка деривација. И то је, на неки начин, средње решење између пожељног речника устројеног по деривационим гнездима и уобичајеног, традиционалног лематизованог по азбучном реду.

Уз основну форму лексема одредница давани су и друге потребне форме; нпр., код неких именица (оних са непостојаним *a*, са финалним *-j* и др.) уз основну неодређену форму давана је и одређена форма (**ветар**, ветрот); код придева основни је облик у мушкоме роду неодређеног вида, а поред њега се обавезно уноси и одређени вид (**вкоравен**, вкоравениот), и да не набрајамо све категорије речи и потребне граматичке информације које се уз њих дају.

8. Иза одреднице, леме, очекивали бисмо податак о етимологији, разуме се, у случајевима где је то потребно. Међутим, тај податак изостаје. И то је штета. У предговору Речнику нема образложења за одлуку да се етимологија код туђица не уноси. Претпостављамо да је то учињено по угледу на тротомни *Речник на македонскиот јазик со срјскохрватски ѝолкувања*³.

9. Семантичка идентификација лексема дата је на традиционалан, уобичајен и добар начин. А то значи да је она дата у облику лексикографске дефиниције, код моносемантичких лексема, или у облику систе-

³ И *Речник на македонскиот народна ѝоезија* не бележи етимологију. Рекло би се да је изостајање података о етимологији својствено македонској лексикографској школи.

ма лексикографских дефиниција, код полисемантичних лексема. И фраземи су семантички идентификовани лексикографском дефиницијом. Примарне семантичке реализације примарних, неизведених лексема идентификоване су описном дефиницијом у којој је, по правилу, идентификована лексичко-семантичка група којој лексема припада, затим идентификован и описан именовани појам са својим за лексички систем битним карактеристикама. Нпр., основно значење лексеме **глава** идентификовано је као *дел од телото на човек или на животино во кој се наоѓа мозок*; делом *дел од телото* означена је лексичко семантичка група речи којој припадају **глава**, **рука**, **нога** и др.; делом *на човек или на животино* показано је да су заједно дате две симилисемичне реализације (глава човека и глава животиње); делом *во кој се наоѓа мозок* дата је битна карактеристика појма који се дефинише. Даље следе значења добијена метонимијом, као *ум*, *разум*, *џамеџ*, *мозок*, па она добијена синегдохом, као *џојединац*, *индивидуа*, *лице*, па она добијена метафором, као *долен дел на расџение*; *џлавица*. Полисемантичка структура лексеме **глава** дата је у десетак значења и тридесетак израза. После лексеме **глава** долазе њени деривати с иницијалним *џ*; њих преко двадесет. Секундарна значења, као и значења секундарних лексема, деривата идентификована су најчешће или синонимским низом или описном дефиницијом у којој се наводи реч од које је дериват постао. Нпр., **главешина** идентификовано је као *џоџлавар*, *џлавар*, *сџарешина*, *водач*, **глават** као *џџо има необично џолема џлава*.

10. Да сведем. *Толковен речник на македонскиот јазик* користан је и добар речник. Разуме се, могао би бити и бољи, као што би и сваки речник могао бити и бољи. У речнику је презентирана лексика савременог стандардног језика. Квалитет је овога речника, и у научном и у стручном погледу, добар; лексикографско је умеће добро. У њему је одредница облички и граматички идентификована у складу са савременим лингвистичким знањима. Одредница је идентификована и у погледу стилске и употребне вредности. Посебну вредност представљају семантичке информације дате у облику лексикографске дефиниције односно система лексикографских дефиниција. А све ово је потврђено примерима из језика писаца лепе књижевности, публицистике, уџбеничке и научне литературе, из збирки речи, из различитих речника, енциклопедија и приручника, из дневних новина, уопште из свега где се реч може наћи.

И још нешто. Речник је за веома кратко време урађен. До 2000. године само се ексцерпирала грађа, 2003. изишао је први том, а 2014. шести. Значи, за 14 година цео је посао обављен. На томе честитам ауторском колективу.

*Даринка С. Горџан Премк**
Филолошки факултет, Београд

* daragp@yahoo.com

Јасна Влајић Поповић, *Речитије речи: од земље до неба* *

Насловљена књига *Речитије речи: од земље до неба* аутора Јасне Влајић Поповић обједињује различите текстове о пореклу неких речи српског језика, који су излазили током 2005–2011. године у часопису „Политикин забавник“. У почетку су то били текстови написани „по наруџбини“, а потом су кренули да се нижу и други. Како ауторка наглашава, одатле је потекла идеја о томе да се заокружи један скуп речи које означавају основне појмове из света око нас.

Текстови су писани научнопопуларним стилем, тако да се књига сврстава у домен популарне лингвистике. Самим тим, садржај је у исто време и популаран и поучан. Ауторка се држала тог принципа кроз читаву књигу, па је она намењена широј читалачкој публици – од старијих основношколаца, средњошколаца, преко студената филологије, па до љубитеља језика који кроз интересантне текстове могу сагледати основне принципе етимологије и на крају, лингвиста и језичких стручњака.

Књига је конципирана на следећи начин: Предговор (9–11), Увод (13–24), Речите речи (27–226), Појмовник (229–233), Литература (235–237) и Регистар (239–250).

У Предговору (9–11) ауторка нас обавештава од чега се ова књига састоји, док се у Уводном делу (13–24) информишемо о томе на који начин је настало ово штиво, коме је намењено и која му је сврха. Ауторка истиче значај етимологије као засебне гране науке о језику, а којој се готово нимало не посвећује пажња током школовања. Упознаје нас са основним начелима етимологије као научне дисциплине, изворима које користи и њеним задацима и циљевима.

Централни део књиге Речите речи (27–226) обухвата највећи део ове интересантне књиге. Тематски се може поделити на четири целине, а у оквиру сваке целине налази се по неколико чланака у којима се посредно и непосредно објашњава порекло речи које су у свакодневној употреби.

Прва тематска целина носи наслов Земља (26–107), и симболично уз речи: „Волим те, волим, од неба до земље ... па још ископано!“,

* Завод за уџбенике, Београд, 2013, 250 стр.

ауторка уводи у свет етимолошких знања, почев од веома старе и за нас врло значајне речи *земља*. Тако се ређају објашњења за појмове и синтагматске спојеве као што су *бела, жуџа, црвена, њава земља*, затим земља може бити и *љуџа* када је неплодна или *дивља*, када је реч о слоју испод оранице. Ауторка нас подсећа да често можемо и у *земљу њројасџи*, односно, „посрамити се“ или *биџи ни на земљи ни на небу*, тј. „ни тамо ни амо“, па и *лебдеџи између неба и земље*, односно „бити неозбиљан“, чиме нам на веома духовит и занимљив начин појашњава и разна поређења, фразе, пословице и сл. Након овог чланка нижу се слични текстови са следећим насловима: Брдо, Авала, Поље, Море, Река, Дунав, Сава, Брод, Сидро, Пут, Село, Град, Београд, Улица.

Друга тематска целина обједињује појам Кућа (108–161) и све што је у вези са њом. Речи *кућа* и *дом* углавном иду у пару, обе су домаће речи и веома су старе. Међутим, из данашње перцепције говорника српског језика, *кућа* означава „зграду у којој неко живи, најчешће породично“, за разлику од *дома* под којим се подразумева „породично пребивалиште, породично гнездо, завичај“. Основни делови једне куће су *џрозор, враџа, кров, зигови, џемељ, двориџије, баџија, вриџ, бунар*, па ауторка свакој речи понаособ у оквиру ове целине поклања посебну пажњу. Тако сазнајемо да су ове речи домаћег порекла, док је именица *џемељ* страног и нема одговарајући домаћи синоним, наиме она је балкански грецизам, што значи да је то реч грчког порекла, позајмљена из грчког у све балканске језике. За разлику од ове, порекло речи *џрозор* није тешко прозрети, јер је оно прозирно као и прозор сам, саопштава нам ауторка. Даље, наставља она, именица *џрозор* је изведена од глагола прозрети и то у његовом изворном, конкретном значењу „погледати кроз нешто, продрети погледом“. Нарочита је и по томе што је нема код других словенских народа већ само код Срба и Хрвата. Интересантна је и именица *баџија* која нигде не иде без свог парњака истог значења, именице *вриџ*. Осим ове две речи, у употреби су још и градина, ограда, долац, бостан, бостањ, пеливој, перивој, које бележи још Вук С. Караџић у Српском рјечнику.

Трећа тематска целина оправдано носи назив Држава (163–199), јер то је једна озбиљна институција коју између осталих може да води и *џар* и *краљ*, која доноси и прописује *законе*, уводи *џорезе* и ствара *новаџ*. Наиме, именица *држава* је семантичка позајмљеница, односно то је страна реч која је у једном тренутку позајмила неко значење из другог језика. Она је веома стара, потиче још из прасловенског језика. С друге стране, именица *џар* потиче од антропонима, тј. од личног имена римског императора Гаја Јулија Цезара, истиче ауторка. Међу српским владарима ову титулу је први понео цар Душан 1346. године. Именица *џар*

има велику породицу речи, па тако имамо *цареватиши*, *цароватиши*, *царић*, *царевих*, *царевина*, *царсїво* и др.

И на крају, последња, четврта целина носи наслов Црква (201–226). *Е, баш си нашао у којој ћеш цркви да се ѿмолиш!* – овим изразом ауторка започиње последње поглавље у својој књизи, тумачећи његово значење да некоме ко се обрати са извесном молбом, захтевом или очекивањем некој институцији или неодговарајућој особи, неће бити удовољено. У српском језику нема још много израза са именицом црква: *не хїеїи ни у цркву (с неким ићи)*, у значењу „не желети имати икаква посла с неким“, затим поређења *сиромах као црквени миш* или *чисїи као црква*, што се доводи у везу са поимањем цркве као чисте. Уз *цркву* иде *їої* и данас распрострањенија реч *свешїеник*. *Пої* је у народу старија реч, обавештава нас ауторка, а о томе сведоче многи народни називи места и предела, као што су *Поїово ѿље*, *Поїова їлава*, *Поїинац*, а као претеча савременог презимена *Поїових*, у XIV веку у Дечанским хрисовулама помиње се извесни Мирослав Попових – што је значило „Мирослав, попов син“. И други термини везани за цркву предмет су ауторкине пажње. Речи *монах* и *калуђер* позајмили смо из грчког језика и у српском језику то су синоними, али именица *калуђер* има знатно већу породицу речи и израза који из њега потичу: *калуђерић*, *калуђерак*, *калуђерица*, *калуђерка*, *калуђерсїво*, презимена *Калуђерових*, *Калуђеричић*, као и назив места *Калуђерица* код Београда. Интересантна је именица *їосїи* и њен пут од апстрактног и религијског појма до сфере конкретног и свакодневног живота. Уместо *гржасїи їосїи*, каже се и *їосїиїи*, *їосник* или *исїосник* је „онај ко пости“, а *їосна земља* је „слаба, неплодна земља“.

У Појмовнику (229–233) који се налази на крају књиге, објашњење су стручни термини коришћени у овој књизи и уз њих стоји кратка дефиниција, док су у Регистру (239–250) представљене основне, насловне речи детаљно протумачене, као и већи број других речи које се помињу уз њих или се на неки начин могу довести у везу са њима. Књига доноси и списак литературе у посебном делу под насловом Литература (235–237).

На основу свега реченог произлази закључак да пред нама стоји једна врло поучна, практична и едукативна књига, написана на духовит и забаван начин, чиме задовољава потребе и просечно образованог читаоца и језичког znalца. Етимологију као научну дисциплину ауторка нам приближава на један нов, модеран начин и са огромном стручношћу и умешношћу и познавањем материје и садржаја који чине ову књигу.

Верујемо да је књига до сада стекла своју читалачку публику међу читаоцима *Нашеї језика*, а нама је била намера да још једном подсетимо и укажемо на њен значај. Треба напоменути и то да она може наставни-

цима српског језика послужити као освежење при обради градива, а посебно при тумачењу речника српског језика и слојева страних речи у говору.

*Драгана Ј. Цвијовић**

Институт за српски језик САНУ, Београд

* dragana.cvijovic@isj.sanu.ac.rs

Марина Николић, *Катџеџорџа сџеџена у срџском језџку:
сложена реченица**

У еџицији *Моноџрафије* Института за срџски језџк САНУ објављена је 2014. гоџине студија Марине Николић *Катџеџорџа сџеџена у срџском језџку: сложена реченица*, настала као измењено и допуњено издање докторске дисертације под називом *Катџеџорџа сџеџена у сџстџему сложених реченица савременоџ срџскоџ књџжевноџ језџка*, одбрањена јуна 2012. гоџине.

У осам поглавља ове књџге обрађена је категорија степена у сџстџему сложених реченица савременог срџског језџка: *Увод* (11–63), *Сложене реченице са значењем сџеџена* (63–227), *Сџеџен као џраџеће катџеџорџијално значење у сложеним реченицама* (227–245), *Значење сџеџена и џарцелација* (245–251), *Фразеолоџизми као средсџиво изражавања семантичке катџеџорџе сџеџена* (251–265), *Закључци* (265–285), *Лиџераџура* (285–299) и *Извори* (299–302).

Уводним поглављем ауторка објашњава предмет, циљеве, метод и корпус свог истраживања. Категорији степена у сџстџему сложених реченица савременог срџског књџжевног језџка приступано је с циљем да се она подробно опише и објасни. Истраживање реченичних средстава за изражавање поменуџе семантичке категорије смештено је у оквир функционално-семантичког приступа, а изведено, пре свега, помоћу методолошког апарата теорије семантичких локализација и теорије когнитивних метафора. Ауторка је настојала да грађа прикупљена за истраживање буде репрезентативна у својој функционалностилоској обухватности. Степен је посматран као јединствена семантичка категорија, у чијем се језгру налази компаративност. Сложене реченице повезане значењем степена систематизоване су у независносложене и зависносложене и најпре је описиван центар категорије степена, дакле, реченице у којих је значење степена примарно и које користе посебна граматичка средства за изражавање семантике степена, а потом реченице уже или шире периферије посматране категорије. Треба поменуџи да се термин *сџеџеновање* у раду користи за изражавање једнакости (еквативности) и неједнакости (диферентности), а термин *џраџуелности* коришћен је као поткате-

* Моноџрафије 21, Београд: Институт за срџски језџк САНУ, 303 стр.

горија степеновања за изражавање разлике (диферентивности) (в. стр. 23–24).

Друго поглавље (под насловом *Сложене реченице са значењем сīејена*) главни је део истраживања и обухвата анализу синтаксичког центра семантичке категорије степена – (зависно)сложених реченица с компаративним значењем и (напоредно)сложених реченица с градиационим значењем. Ауторка је на основу формално-семантичких критеријума реченице поделила у две групе: на оне које изражавају једнакост (еквативност) и на оне које изражавају неједнакост (диферентивност). Показано је да се за изражавање еквативности у српском језику као формална средства користе нарочите конструкције: компаративне реченице (65–99), сложене реченице с консекутивном клаузом (99–110), експланативне еквативне реченице (110–117) и асиндетске еквативне реченице (117). Типично средство за изражавање еквативности представљају поредбене реченице, и то компаративне реченице у ужем смислу (експлициране везницима *као ишћо* и *као да*), за које, између осталог, ауторка наводи да су честе у језику, присутне у свим функционалним стиливима и стилски немаркиране (осим када су у функцији стилске фигуре поређења) (268). Систем сложених реченица којима се изражава диферентивност показао се сложенијим у односу на систем сложених реченица за еквативност, те је и приступ захтевао разгранатију типологију. Реченице за диферентивност најпре су подељене на оне са значењем опште диферентивности (различит степен испољености неког својства без одређенијег степеновања тог својства) и на оне са значењем посебне диферентивности (различит степен испољености својства уз спецификацију те разлике). Даље, уочено је да реченице за изражавање опште диферентивности могу исказивати однос адверзативности (125–156) и компаративности (156–162), па су сходно томе и разврставане, док су реченице посебне диферентивности класификоване по томе реферишу ли о диферентивности, односно о јачини разлике у степену (слаба, јака или најјача) (163–192), супститутивности (192–203) или антирестриktivности (203–227). За све поткласе диферентивних реченица карактеристична је честа употреба интензификатора за појачавање значења степена, честа јукстапонираност и употреба у различитим функционалним стиливима. Ауторка је на крају закључила да „реченице са значењем степена, осим своје семантичке родности и припадности истој семантичкој категорији (а могло би се рећи и истом функционално-семантичком пољу), имају и друга, формална и функционална заједничка обележја“ (280), за којима је и трагано у овој студији. Уз синтаксичко-семантички опис похвално је настојање ауторкино да пружи коментар о функционалностилској заступљености посматраних типова реченица и о њиховој стилској (не)обележености. На последњим странама монографије дат је графички приказ система сложених реченица са значењем степена у српском језику, из

кога читамо да су у језгру семантичке категорије степена компаративне реченице (сви подтипови), пропорционалне (еквативне и диферентивне) и градационе реченице, док су најдаље од центра посебни типови временских, намерних и последичних реченица, јер је у њима значење степена затамњено водећим значењем дате врсте реченица.

Степену као пратећем категоријалном значењу у семантичкој структури сложених реченица Марина Николић посветила је засебно поглавље. Издвајањем и анализом реченица које илуструју ову појаву изналазе се нетипична средства за изражавање категорије степена, описује се, дакле, периферија посматране семантичке категорије. Ауторка је најпре издвојила саставне реченице са степеном као секундарним значењем¹ (227–238), а затим подтипове реченица са степеном као значењем које представља квантитативни оквир остваривања примарног значења: временске реченице са значењем непосредне постериорности (с везницама: *чим, њек шћо, само шћо, њшман шћо* и *како*), где је степен „квантитет (мера) временског растојања радње зависне клаузе у односу на управну“ (238), елиптичне последичне реченице (типа *да њукнеш од смеха, да не њоверујеш* итд.), са значењем степена „оцене онога о чему обавештава главни део сложене реченице“ (240), намерне реченице са степенованим циљем (изражене везничким изразима *само да* и *уђраво да* за појачавање циља или везничким изразом за ослабљивање циља *њек да*) (240–242). Истраживање на корпусу разноврсном у погледу функционалних стилова показало је да су реченице овог типа због своје експресивне функције карактеристичне, пре свега, за књижевноуметнички функционални стил. На крају поглавља истакнуто је да тема степена као пратећег значења у сложеним реченицама пружа још могућности за истраживање и да овај опис представља први корак на том путу.

У поглављу *Значење степенена и њарцелација* разматрају се реченице са значењем степена које се јављају у виду парцелисаних конструкција². Истраживање је показало да парцелација захвата како еквативне, тако и диферентивне реченице са значењем степена. Што се тиче стилске вредности ових конструкција и њихове функционалностилске припадности, ауторка закључује да се парцелати употребљавају у књижевноумет-

¹ О овој појави изнето је следеће схватање: „Само нагомилавање предикација, односно набрајања која су у саставним реченицама честа, јесу један вид степеновања, јер је проширивање броја предикација које су повезане неким заједничким реченичним чланом – субјектом, објектом или адвербијалом, облик степенованог истицања његовог функционалног потенцијала“ (228).

² „[...] парцелација је у писаном тексту графичко (интерпункцијско) осамостаљивање и аутономизовање одређених реченичних конституената, ради њиховог наглашавања, односно ради њихове експресивизације“ (246).

ничком функционалном стилу и због стилске маркираности нису карактеристични за научни и административни стил. Значајна је ауторкина усмереност на парцелисане градацијске конструкције, о којима није много говорено у нашој лингвистици.

У последњој целини монографије разматрано је како фразеологи-зми, означавајући степен у којем се нека особина испољава или интензитет остваривања неког процеса, служе као средства за изражавање категорије степена. Полазећи од поделе фразеологизама на поредбене и непоредбене, ауторка је, у складу са методама теорије семантичких локализација, издвајала фразеологизме са експлицираним апсолутивним локализатором градуелносног обележја и оне са експлицираним неапсолутивним локализатором градуелносног обележја да би на крају дала типологију фразеолошких реченичних образовања којима се означава степен. Извршена анализа сведочи о изразитој бројности и продуктивности фразеологизама са значењем степена у српском језику, такође и о разноврсности формалних средстава за изражавање таквих фразеологизама, а сама монографија овим својим делом представља допринос и српској фразеологији.

Монографија *Категорија степена у српском језику: сложена реченица* Марине Николић прилог је осветљавању семантичке категорије степена у српском језику, и шире – представља значајан допринос синтакси и семантици српског језика. Иако је посматрана значењска категорија заступљена и актуелна у иностраној литератури као предмет истраживања, у домаћој науци о језику до појаве ове студије категорији степена није приступано с циљем да се целовито обради једно њено проблемско поље. Категорија степена у систему сложених реченица савременог српског језика добила је своју монографску обраду, којом је, пре свега, показано да заједничко категоријално значење степена обједињава широк распон сложених реченица и да степеновање није одлика само градационих реченица, како је досад углавном посматрано, него и других типова реченица (напореднословених и зависнословених).

Значајем и актуелношћу теме, исцрпношћу њене обраде, обимним и разноврсним корпусом, коришћењем модерног методолошког апарата приказано дело представља позитивно стремљење у српској науци о језику, те подстицај за будућа истраживања значењске категорије степена, али и за она која ће, на пример, методе теорије семантичких локализација применити у друге сврхе.

*Весна Н. Ђорђевић**
Институт за српски језик САНУ, Београд

* v.djordjevic84@gmail.com

Зборник радова са VI научног скупа младих филолога Србије *Савремена истраживања језика и књижевности VI/I**

Увид у актуелне тенденције и перспективе лингвистике и књижевности из визуре најмлађих научних посленика пружа двотомни зборник радова који су у оквиру лингвистичких и књижевних секција презентовани на VI научног скупа младих филолога Србије. Овај, сада већ традиционални, научни скуп одржан је 22. марта 2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а на њему је реферате, са резултатима савремених истраживања језика и књижевности, поднело више од 160 младих филолога из Србије и других словенских и несловенских земаља.

Сви радови који су прошли рецензију еминентних научника публиковани су у двотомном зборнику, тематски диференцираном на области *Савремена истраживања језика* и *Савремена истраживања књижевности*.

У првој књизи зборника, чији приказ дајемо овом приликом, на немалих 514 страна сабрано је укупно 47 радова посвећених савременој лингвистичкој проблематици. Реферати су превасходно засновани на синхронном аспекту изучавања језичких појава, а тек неколико њих је базирано на дијахронијски усмереном научном истраживању. Уз то, у зборнику претежу србистички радови, али је и велики број реферата посвећених теоријским и практичним изучавањима страних језика. У оквиру ове друге скупине радова доминирају реферати засновани на компаративном и контрастивном приступу, али и они са методичко-дидактичком тематиком. Како истиче М. Ковачевић у краткој уводној речи на почетку зборника, у објављеним радовима репрезентована је већина системсколингвистичких и интердисциплинарно лингвистичких области, али је и примењен повећи број модерних методолошких лингвистичких приступа у анализи изабраних предмета истраживања.

* *Савремена истраживања језика и књижевности*. Година VI / књига 1. Зборника радова са VI научног скупа младих филолога Србије, одржаног 22. марта 2014. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015, 514 стр.

Зборник је на основу тематске оријентисаности радова подељен у шест целина: *Историјскојезичка истраживања и истраживања јисма* (5 радова), *Морфолошка и лексиколошка истраживања* (9 радова), *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања* (8 радова), *Синтаксичка и стилстичка истраживања* (11 радова), *Примењенолингвистичка истраживања* (10 радова) и *Језичка слика света* (4 рада).

Прву тематску целину, *Историјскојезичка истраживања и истраживања јисма*, отвара рад Ж. Степановића „Поствербали са основом (-)бор- од континуаната псл. глагола *bъrati у српском језику“ (15–22), у којем аутор, применом компаративног метода, врши семантичку анализу поствербалних твореница са поменутиим вокализмом (-)бор-. Дијахронички приступ карактеристичан је и за рад Д. Ђурић „Славенизми у Србској грамматици Илије Захаријевића“ (23–31), у којем се лексички слој славенизама анализира са фонолошког и творбеног аспекта, као и за рад „Графија и правопис писама турског султана Мурата II Дубровнику“ (33–41) Т. Лутовац. Ову целину затварају два реферата посвећена истраживању писма – рад М. Божовића „Класификација идеограма у јапанском језику – методичке импликације“ (43–52) и рад Љ. Чобанове на бугарском језику „Графемиката като средство за кодиране на звуковата реч“ (53–58).

Под насловом *Морфолошка и лексиколошка истраживања* обједињено је девет реферата. Ова целина започиње радом Ј. Јосијевић „Глаголи са двојаким и вишеструким облицима простог прошлог времена и прошлог партиципа у савременом енглеском језику“ (61–71), у којем је анализирана употреба транзиционих глагола у корпусу савременог глобалног енглеског језика. Реферат Н. Живковић „Морфолошка анализа адаптације именичких англицизама у *Беснилу* Борисава Пекића“ (73–81) превасходно је базиран на творбеном аспекту адаптације позајмљеница, односно процесима трансморфемизације енглеских речи. Ј. Марић у раду „Лексичко поље сродства и проблеми у превођењу“ (83–89) осветљава могуће проблеме приликом превођења сродничких термина са француског на српски језик и обрнуто. Наредна два реферата посвећена су фразеолошкој проблематици: „Библијски појмови у немачким и српским фразеологизмима“ (91–101) И. Анђелић и „Емоционални концепти незнањења, чуђења и збуњености у српској фразеологији“ (103–113) М. Драгић. У реферату С. Мијомановића „Когнитивна приступачност синестезије у српском језику“ (115–126), на основу асоцијативног истраживања, утврђује се приступачност јаке синестезијске метафоре српског језика или синестезијске метафоре у којима су и изворни и циљни домен у домену чула. Нова термилошка решења везана за међујезичку апроксимацију (односно међујезичку хомонимију) дата су у раду И. Фашко „Међујезичка апроксимација – термилошки проблеми и предлог класификације међујезичких апроксимата на подлози форме“ (127–135). У раду В. Миљковића „Префиксација и метафоричка појмовна интеграција на

примеру глаголског префикса *пре-* у савременом српском језику“ (137–151) примењује се један од актуелних когнитивнолингвистичких приступа – теорија појмовне интеграције. А. Тешић у реферату „О методологији израде речника романизама из народних говора Црне Горе“ (153–161) даје предлог новог модела уобличавања одредница који може наћи своју примену у будућим етимолошким обрадама романизама.

Трећа целина у зборнику – *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања* – доноси осам радова. Опис различитих приступа енглеским дискурским конективима и посебна анализа конектива *but* представљени су у раду Т. Биберчић „Семантичко и прагматичко испитивање конектива *but* у енглеском језику“ (163–172). М. Спасовић у рад „*Verba dicendi* у француској штампи – семантичка анализа и напомене о еквивалентима у српским писаним медијима“ (173–183) са семантичког аспекта анализира глаголе који се у француској штампи користе за преношење информација и туђих речи. Приказ особености језика медицине на енглеском говорном подручју у поређењу са српским говорним подручјем, а на корпусу савремених часописа из области медицине и фармације, дат је у реферату М. Кочовић „Особености језика медицине у енглеском и у српском језику: називи за обољења, лекове и лековита средства – контрастивни приступ“ (185–193). Циљ рада Д. Вучковић „Анализа дискурса проспеката музеја са југа Француске“ (195–203) јесте утврђивање функција које имају глаголска времена и начини у поменутом дискурсу, као и функција слике, која је пратећи елемент сваког проспекта. У реферату Д. Синадиновић „Дискурс моћи у интеракцији лекара и пацијента“ (205–216) анализирају се различити аспекти поменуте институцијске комуникације, са посебним освртом на њену повезаност са дискурсом моћи. Б. Тулимировић и М. Петровић у раду „Форме обраћања у рекламним слоганима новинарског дискурса у Шпанији“ (217–226) утврђују језичка средства и типологију формула и форми обраћања потенцијалним потрошачима, као и социокултурне елементе који утичу на одабир језичких средстава приликом креирања рекламних слогана. Теоријске поставке критичке анализе дискурса присутне су и у раду Д. Василијевић „Употреба родно осетљивог језика у савременом српском филолошком дискурсу на примеру именица типа номина агентис“ (227–237), у којем се закључци о употреби родно осетљивог језика у науци изводе на основу корпуса од 16 радова објављених у релевантним научним часописима у току 2012. године. Истраживање понашања и анализа дискурса женских и мушких радника у једној студентској мензи представљени су у коауторском раду М. Тодоровића и А. Матић „Полови и језик у контексту радног места (студентска менза)“ (239–247).

Највећи број радова у зборнику окупљен је око четврте тематске целине под називом *Синтаксичка и стилска истраживања*. Ово поглавље започиње радовима који су базирани на компаративним и контрастивним истраживањима лингвистичких чињеница српског и францу-

ског језика. То су следећи реферати: И. Митић „Јака и слаба квантификација јединице *немало* у српском језику и њени еквиваленти у француском“ (249–259), М. Глишић „Систем будућих времена у француском и српском језику: контрастивна анализа основних будућих времена оба језика“ (261–272), М. Додиг „Неке релације између српског потенцијала и француског субјунктива“ (273–284), М. Милашиновић „Ефекат свршености француског имперфекта и српског несвршеног перфекта“ (285–295). Потом следи рад С. Тодоровића „Глаголски прилог прошли са значењем пропратне околности у савременом српском језику (на корпусу књижевноуметничког стила)“ (297–307), у којем се анализира употреба глаголског прилога прошлог у пропратно-околном значењу на основу морфолошко-синтаксичког и семантичког критеријума. Овај глаголски облик, али са аспекта компаративности српског и енглеског језика, предмет је рада А. Здравковић „Придевска употреба глаголског прилога садашњег у делима српских писаца средине 20. века и њихови еквиваленти у енглеском језику“ (309–314). Затим долазе два рада посвећена фразеолошким питањима. Стилска анализа фразеолошких јединица представљена је у раду С. Миловановић „Стилогеност фразеологизама у поезији Новице Тадића“ (315–323), док М. Стојиљковић у реферату „Лексичко-семантичке модификације фразеолошких јединица у шпанским новинама“ (325–336) утврђује механизме модификације фразеологизма у публицистичком дискурсу шпанског језика. Анализа стилистичких ефеката типова говора предмет је реферата Ј. Томић „Значај употребе типова говора у Андрићевој приповеци *Анкина времена*“ (337–344) и реферата Т. Божовић „Типови туђег говора у роману *Женски родослов* Љиљане Хабјановић Ђуровић“ (345–352). Стилистичким проучавањима припада и рад М. Мимовић „Лингвистичка анализа приповетке *Бишњолски бојаљи* Григорија Божовића“ (353–361), којим је затворена четврта тематска целина зборника.

У оквиру пете тематске групе радова, под називом *Примењенолингвистичка исцртавања*, публиковано је десет радова. Преглед система за израду метаграматика (ХМГ) дат је у раду Б. Ђорђевић „Употреба метаграматике за опис формалне граматике српског језика“ (363–370). О могућностима осавремењивања савремене наставе употребом различитих облика електронских технологија читамо у реферату М. Јовић и В. Стевановић „Примена блога у настави енглеског језика“ (371–381). Методичкој проблематици страног језика посвећени су и радови Т. Стојановић „Улога уџбеника енглеског као страног језика у развијању метафоричке компетенције ученика“ (383–392) и М. Видосављевић „Улога књижевности у развоју интеркултуралне комуникативне компетенције у настави страних језика“ (393–400), као и реферат Е. Волкове „Филмови у проучавању руског језика“ (401–405). Корективни фидбек у настави страних језика тема је наредна два рада: М. Костић „Значај вршњачке корективне повратне информације за усвајање J2“ (407–417) и М. Вучко-

вић „Ставови ученика о облицима писаног фидбека“ (419–426). Реферат И. Георгијев „Крајњи домет у усвајању J2: приближавање компетенцији изворног говорника“ (427–435) бави се проблематиком крајњих домета и могућности достизања језичке компетенције налик компетенцији изворних говорника. Ово поглавље затварају два рада са тематиком шпанског као страног језика: Ј. Ковач „Одабир шпанског језика као изборног предмета на Филолошком факултету у Београду под утицајем језичких идеологија и ставова према шпанском језику“ (437–444) и реферат М. Ђуричић „Анализа грешака у настави шпанског као страног језика: употреба предлога *a*, *de* и *en* у писаним радовима матерњих говорника српског језика“ (445–455).

Последњу тематску целину у зборнику представљају радови обједињени називом *Језичка слика светиња*. М. Шафер у раду „Неки митолошки и хришћански елементи у српској фразеологији“ (457–463) анализира фразеологизме са компонентама *бої* и *ђаво*, које представљају једне од основних појмова митологије и хришћанства. У раду М. Богдановић „Лингвокултуролошка слика *Европе* у савременом српском језику“ (465–477) на основу анализе три типа података – системских, анкетних и текстуалних – реконструише се језичка слика Европе у српском језику и српској култури. О проблему културног значења властитих имена у процесу превођења књижевног дела са једног језика на други говори се у раду М. Ецлер Паску „Властита имена као знакови културних значења у преводилачкој књижевној комуникацији (на примеру превода неких српских прозних дела на пољски)“ (479–489). Ово поглавље, али и читав зборник, затвара реферат Б. Герун „Графит као говор зида“ (491–503), у којем ауторка о графитима расправља у складу са теоријским поставкама урбане етнолингвистике.

На самом крају зборника налази се сегмент под називом *Ауџиори* (505–513), који доноси кратке биографије аутора публикованих радова.

По бројности и релевантности обрађених тема, разноврсности метода примењених у лингвистичким истраживањима и богатој појмовно-теоријској апаратури радови публиковани у овом зборнику драгоцено су сведочанство о кретању и перспективама савремене лингвистичке мисли. Најмлађи посленици науке о језику су у својим рефератима показали способност зрелог и научно утемељеног промишљања језичких проблема и научној филолошкој јавности подарили један квалитетан и користан преглед актуелних тенденција на пољу – како србистике, тако и компаративистике и методике.

Маријана Р. Бојдановић
Инстџитут за српски језик САНУ, Београд*

* marijana.bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

Прилози

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 9. 5. 2014. године

НОВА СРПСКА ГРАМАТИКА С НАГЛАШЕНИМ НОРМАТИВНИМ ПРИСТУПОМ

Уводне напомене

За непуних петнаест година, под окриљем Одбора за стандардизацију српског језика, настали су језички приручници који представљају значајан помак у осавремењавању норме српског књижевног језика. Ти прилози су, истовремено, и део процеса стандардизације савременог српског језика. Захваљујући постојању Одбора за стандардизацију српског језика као најрепрезентативнијег тела трију академија, осам факултета с катедрама за српски језик и три старе културне и научне институције српскога народа (Матице српске, Српске књижевне задруге и Института за српски језик САНУ), израђен је *Правовис српскога језика* (1993, 1995, 2000, 2010). Само неколико година после оснивања Одбора за стандардизацију српског језика (1997), добили смо *Образни речник српскога језика* (2000), чији је аутор Мирослав Николић, члан Одбора. То је прва таква књига у српском језику и до сада најобимнија у целом словенском свету (преко 160.000 одредница и лема). Недуго затим, академик Иван Клајн, актуелни председник Одбора, објавио је две књиге из творбе речи у савременом српском језику, први део *Слањање и ипрефиксација* (2002) и други део *Суфиксација и конверзија* (2003). Урађена је *Синтакса савременога српскога језика, ипросја реченица* (2005) у редакцији академика Милке Ивић. У 2007. години добили смо једнотомни речник српског књижевног језика, а 2010. године урађена је и *Фонологија српскога језика* аутора Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић. На крају, 2013. г.,

појавила се *Нормативна граматика српског језика* (Матица српска), академикâ Предрага Пипера и Ивана Клајна. Сада нису нерепална очекивања да ће то *целовито издање српске граматике с наглашеним нормативним приписујом* подстаћи процесне објављивања и других језичких приручника, пре свега *морфологије српског језика*.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

У српском језику више од пола века, после две обимне књиге *описне* и *нормативне граматике* српскохрватског језика академика Михаила Стевановића, није било великих граматика с наглашеним нормативним приступом. Српски књижевни језик је, већ почетком двадесетог века, достигао ниво развијеног полифункционалног језика, тако да се та норма, углавном преко језика узорних писаца, задржала и до средине прошлог века. У међувремену, појавио се један број историчких дела мањег обима. Дела поменута у уводној напомени представљају значајан допринос осавремењавању нормне српског језика, а *Нормативна граматика српског језика*, која представља најновији чин тог процеса, има велики значај за српску лингвистику. У *Нормативној граматичкој* нема дискусије и дугих и широких расправа око различитих мишљења и ставова. На 582 странице дат је целокупан граматички систем српског језика, заснован на примерима из функционалистички разноврсног корпуса.

У овом делу описан је и нормиран граматички систем усклађен с актуелним стањем у српском књижевном језику. При томе се водило рачуна о томе да се полази од сазнања до којих је дошла наука о савременом српском језику, али и теоријских погледа на стандардни језик и ауторских виђења тих питања. Ова граматика има две нормативне и концепцијске одлике, што досад није било заступљено ни у српској ни у словенској граматичкој. С једне стране, у њој се исцрпно описују граматичке особине српског језика које аутори предлажу за књижевноречничку норму, при чему се следи нормативистичка традиција српског језика. С друге стране, многобројне посебно издвојене напомене указују на случајеве одступања од такве књижевноречничке нормне и у облику *прејорука* указује се на нормативно исправне облике.

Нормативна граматика није писана да буде законик, правилник, којим би се ускратила неке слободне изборне. У њој се примењује широка скала оцена нормативне исправности појединих граматичких појава у савременом српском језику. Ту су обрађени, између осталих, и примери које у говорном језику неретко чујемо, а које није увек лако нормативно оквалификовати, попут употребе глагола *требајти*, затим објашњена је употреба предлога *за* у конструкцијама с инфинитивом (*за очекивајти је, кафа за њонејти*) и сл. Наведени и други слични примери одступања од система имали су понекад критичке коментаре у језичким поукама, али тих примера и критичких коментара није до сада било у граматикама,

јер се сматрало да они припадају *језичкој култури*, као једној практичној лингвистичкој дисциплини. У *Нормативној граматици* указује се и на погрешну, а распрострањену употребу акузатива ближег објекта уз неке непрелазне глаголе, као што су примери: *џао физику*, *држава џала маџуру* или тзв. квазипасив *Марка се криџикује*.

У *Граматици* има много *најомена* које су у складу с актуелношћу самих језичких појава на које аутори скрећу пажњу. На основу тих напомена може се закључивати и о стању српске језичке културе, али и озбиљније него до сада размишљати о потреби *ефикасније* усаглашавања урађених језичких приручника, у којима има различитих решења када су у питању исте или сличне језичке појаве помињане у правопису, у речнику, у граматичким и стилистичким областима.

ОЦЕНЕ И ПРЕПОРУКЕ

Рецензенти *Нормативне граматике*, академици Јасмина Грковић Мејдор и Милорад Радовановић, високо су оценили приручник. По речима Ј. Г. Мејдор: „Ова вишеструко корисна књига одликује се равнотежом између прескриптивног и дескриптивног, што свакако није било нимало лак задатак, будући да српски (језички) стандард за собом има двовековну историју током које су поједини језички нивои били нужно изложени унутрашњим системским променама. Она истиче и то да ти процеси и даље теку, па наводи где се они уочавају данас у српском језику: „постакцентатски квантитет, имперфекат, плусквамперфекат пасива, деklinација основних бројева, глагол *џребаџи*, неодређени придевски вид [...] такође одређује се и према процесима који су последица настојања да се језик вештачки мења, као и у случају фемининатива новијег порекла [...] књига је и баланс између традиционалног и модерног у примени научне терминологије“. Академик Радовановић истиче да је „књига од капиталног значаја за српску лингвистику и српску културу, настајала (је) на основу темељног знања и великог труда, од аутора најкомпетентнијих. [...] А ми смо сви овим важним издањем добили експлицитну норму за понашање у једној од најважнијих области људскога, друштвенога и културног живота – у овом случају за наше споразумевање (српским књижевним / стандардним) језиком у његовом говореном и писаном лику“.

Одбор за доделу Награде „Пвале Ивић“ (при Славистичком друштву Србије) одлучио је да то признање за 2013. годину додели књизи академикâ Предрага Пипера и Ивана Клајна *Нормативна грамика српског језика*. Академик Слободан Реметић, председник Одбора, на свечаном проглашењу *Нормативне граматике* за дело које заслужује да добије ово високо признање, између осталог, рекао је: „То је данас допринос најважнијој литератури о савременом српском књижевном језику и

Нормативна грамаџика српског језика представља целовиту граматику српског језика с наглашеним нормативистичким приступом“.

Нацрт текста одлуке сачинили су Јован Вуксановић, секретар Одбора, Срето Танасић, потпредседник Одбора, чланови Ком. бр. 7, и Марина Николић, члан и секретар Ком. бр. 3. Одлука је усвојена на редовној, шеснаестој, годишњој седници Одбора за стандардизацију српског језика 25. 2. 2015. године.

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 12. 12. 2012. године

Поводом конструкције *за* + инфинитив у српском језику

ОДЛУКА

Упркос приметној учесталости конструкције *за* + инфинитив, с једне стране, те сложености њенога значења и тако проистеклим тешкоћама да се лако замени неким домаћим еквивалентним обликом или обрасцем, с друге, она се мора одредити неграматичном стога што у српском језику важи правило које предвиђа неспојивост предлога и неког глаголског облика. Стога би прихватање конструкције *за* + инфинитив као стандардне представљало нарушавање и мењање правила устројавања синтагми у српском језику, што би, имајући у виду конкретан инвентар једница и ограниченост њихове дистрибуције на претежно разговорни језик, било неоправдано, тим пре што је реч о само једном типу предлошке синтагме – уз предлог *за*.

Зато се не препоручује употреба конструкције *за* + инфинитив у добром српском књижевном језику.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Премда се за дистрибуцију инфинитива у српском језику начелно може рећи да је, пред налетом балканизма у виду конструкције *га* + презент, релативно ограничена, како на нивоу саме језичке структуре, на плану морфосинтаксе и синтаксе (нпр. у говору Новог Сада забележено је да се у оквиру футаура 1 среће у више од 80% случајева, док у модалним конструкцијама његова фреквенција опада на свега 24%), тако и територијално (југоисточни делови српског говорног подручја су инфинитив скоро сасвим изгубили), инфинитив се среће у нетипичном обрасцу за српски језик, у конструкцији са предлогом *за*, при чему се у говорној пракси не уочава тежња да буде замењен или да се барем употребљава у

алтернацији са еквивалентним конструкцијама или структурама усклађеним са стандарднојезичком нормом.

Конструкција *за* + инфинитив представља германизам, премда се не могу искључити ни утицаји других језика (нпр. италијанског), који се у оквиру именских синтагми јавља у атрибутој функцији, где се најчешће среће уз именице које значе храну или пиће (нпр. *бурек, јело, кафа, храна*, као у синтагми *кафа за њонеџи*), али у новије време, понекад са шаљивим призвуком, и уз неке друге именице (нпр. *ајоџека, дом, знање, инџернеџи, мога, музика, џријаџељ, сајџи*; као у синтагми *ајоџека за њонеџи*), или неке неодређене заменице (*иџиџа, неџиџо*; нпр. *неџиџо за јесџи*).

Осим тога, та конструкција се јавља и као део глаголске синтагме, и то у функцији допуне, најчешће уз глаголе *јесам* и *имаџи*, нпр. *То је за баџиџи*; *За очекиваџи је да...*; *То је за не њовероваџи*; *Имаџи ли довољно за јесџи?* и сл. Гледано из перспективе саставних елемената конструкције, осим предлога *за*, у том структурном обрасцу се најчешће појављују глаголи давања или говорења, нпр. *даџи, куџиџи, њоклонџи, њонеџи, џрогаџи, узџи те реџи, учџи али и наџи, јесџи, њоџиџи, убџи* и сл.

Ако погледамо одговарајуће конструкције у немачком језику, као највероватнијем језику даваоцу, у њему се могу издвојити два одговарајућа структурна типа: (а) инфинитивна конструкција (*zu* + Inf); и (б) конструкција с поимениченим инфинитивом (*zu* + Dat), што значи да је у последњем случају реч о предлошко-падежној конструкцији: (а) *Ich habe zu essen*; (б) *Kaffe zum Mitnehmen*; *Das ist nicht zum Aushalten*. Овај податак је веома важан, јер указује да је реч о структурном калку, при чему у процесу језичког трансфера бивају изгубљена или преиначена категоријалнограматичка обележја оних аутосемантичних лексичких јединица које улазе у састав конструкције. Основ проблема, дакле, у овом случају лежи у чињеници да се у немачком језику глаголска именица најчешће твори конверзијом од инфинитива, при чему добија облик средњег рода: *leben* (живети) : *das Leben* (живот). То, међутим, не значи да би адекватан еквивалент облику *кафа за њонеџи* требало да је *кафа за ношење*, утолико пре што бележимо и упитне реченице као *За овде или за њонеџи?*, што показује да је у претходноме примеру инфинитив употребљен, заправо, прилошки.

До немогућности једнообразне замене наменском конструкцијом *за* + акузатив долази отуд што се та инфинитивна конструкција не употребљава у искључиво наменском значењу. Штавише, у реконструкцији базичног значења најпре се, по правилу, мора реализовати модални глагол, *моћи* или *џребаџи*, а затим и одговарајући предикат, или предикати којима се упућује на специфичан облик употребе, функционисања или вредновања каквог појма, што често представља неекономично језичко решење: *кафа за њонеџи* = *КАФА КОЈА СЕ МОЖЕ ПОНЕТИ*; *џо је за баџиџи* = *ТО СЕ МОЖЕ БАЦИТИ*. Стога је јасно да је немогуће наћи са-

мо једну општеважећу замену за ту конструкцију, што се супротставља начелу језичке економије. Понекад се значење конструкције *за* + инфинитив може исказати на неколико начина, уп. *То је за бацити* и *ТО СЕ МОЖЕ БАЦИТИ*, или *ТО ЈЕ ЗА БАЦАЊЕ*; *То је за не ѿвероваи* и *ТО ЈЕ ДА НЕ ПОВЕРУЈЕШ*; *То је за не издржати* = *ТО ЈЕ НЕИЗДРЖИВО*.

Поједини примери именских синтагми са инфинитивном конструкцијом лако би се могли заменити придевско-именичким синтагмама: *ајоѿека за ѿнеи* = *ПРЕНОСИВА АПОТЕКА*; *иниернеи* за *ѿнеи* = *МОБИЛНИ ИНТЕРНЕТ* и сл.

Избор алтернативе конструкцији *за* + инфинитив може зависити од тога да ли је реч о језику маркетинга, или о друкчијим околностима изражавања одговарајућег значења. На пример, израз *кафа за ѿнеи* се толико уобичајио на многим местима где се кафа продаје да није реално очекивати да ће он бити замењен неким другим изразом, али купац увек има могућност да каже *Дајте ми једну кафу коју ћу ѿнеи* или *Дајте ми једну кафу да ѿнесем*.

Да закључимо. И без жеље и намере да за сваки појединачни случај понудимо мање или више успео супституент, треба нагласити да очекиване и предвидиве тешкоће при превођењу и прилагођавању страних граматичких образаца, или при преиничавању оних који су већ увржени, не треба да буду изговор за одступање од нормом предвиђених и у српском језику расположивих граматичких образаца. Како и сами горе наведени примери показују, у српском језику, барем за неке указане случајеве, могуће је наћи и по неколико одговарајућих супституената, што сведочи да се не може говорити о мањкавости система, већ пре о неодговарајућој примени системских правила. Стога, конструкцију *за* + инфинитив треба избегавати у добром српском књижевном језику иако се не може потпуно искључити њена повремена и лексички врло ограничена употреба, пре свега у колоквијалном изражавању или у језику рекламе, поготову када се тежи краткоћи и „онеобичавању“ израза и када је тешко таквим конструкцијама наћи кратку и тачну замену која је добро уклопљена у српски језички систем.

Нацрт одлуке саставио је Миливој Алановић, члан Комисије за синтаксу. Текст одлуке усвојен је на петнаестој годишњој седници Одбора за стандардизацију српског језика 12. 12. 2012. године.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Наш језик* објављује оригиналне радове из области савременог српског књижевног језика и његове норме, научну критику, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Нашем језику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба навести у посебној напомени, по правилу, при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на неком од светских језика (енглеском, руском, немачком или француском језику).

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Нашем језику* за радове на српском језику примењује се *Правовис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, ¹2010). Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.
- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правовиса српскога језика*.
- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се ћирилицом и транскрибовано, ако је реч о страном аутору, на пример (Каролак 2004).
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) апстракт, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину верзалом, а у приказима испод текста уз десну маргину курзивом. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се у загради испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној подбелешци, која је двема звездицама везана за наслов рада. Код хронике, приказа и критике име аутора, афилијација и електронска адреса дају се после текста хронике, приказа или критике.

5. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. Апстракт треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Апстракт*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста). Препоручује се да има од 100 до 250 речи (може бити и краћи, ако то одговара обиму и природи рада).

7. Кључне речи се наводе испод апстракта, са ознаком *Кључне речи*, и то тако да им је лева маргина уравниана с левом маргином сажетка. У складу са природом и обимом рада може се навести до 10 кључних речи и израза.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора, године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице с које је цитат преузет и затворене заграде. Уколико је реч о поновљеном издању, редни број издања наводи се у експоненту испред године у списку литературе, на пример:

(Ивић 1986: 128) за Ивић²1986: Павле Ивић,
библиограф- *Српски народ и његов*
ску јединицу: *језик*, Београд: Српска
књижевна задруга.

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128–130) за Ивић²1986: Павле Ивић,
библиограф- *Српски народ и његов*
ску јединицу: *језик*, Београд: Српска
књижевна задруга.

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130) за Ивић²1986: Павле Ивић,
библиограф- *Српски народ и његов*
ску јединицу: *језик*, Београд: Српска
књижевна задруга.

Уколико је реч о страном аутору, презиме треба транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, у тексту рада и парентезама, а изворни облик и писмо наводи се у списку литературе, на пример:

(Марфи 1974: 95) за Марфи 1974: James J. Murphy,
библиограф- *Rhetoric in the Middle*
ску јединицу: *Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley: University of California Press.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези и текстуалној библиографској напмени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (Грицкат 1957а: 12; Грицкат 1957б: 16). Уколико више аутора носи исто презиме, потребно је навести и иницијал имена или разликовни сегмент, на пример, Ивић М. 1992; Ивић П. 1957 (за Милка Ивић, Павле Ивић) или Поповић Љуб. 1996; Поповић Људ. 2006 (за Љубомир Поповић, Људмила Поповић) и сл.

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводи се презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(Ивић и др. 2007) за Ивић и др. ⁴2007: Павле Ивић,
библиограф- Иван Клајн, Митар Пешикан,
ску јединицу Бранислав Брборић, *Српски
језички њриручник*, Београд:
Београдска књига.

Уколико библиографски извор има два аутора, у парентези користи се црта између њихових презимена, на пример:

(Пипер–Клајн 2014) за Пипер–Клајн ²2014: Предраг
библиограф- Пипер, Иван Клајн,
ску јединицу *Нормативна граматика српског
језика*, Нови Сад: Матица
српска.

Уколико библиографски извор има два или више издавача, са различитим местима издања, између њих користи се црта, на пример:

(Клајн 2003) за Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба
речи у савременом српском
језику, 2, Суфиксација и
конверзија*, Београд: Завод за
уџбенике и наставна средства,
Институт за српски језик САНУ
– Нови Сад: Матица српска.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити презиме аутора, на пример:

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, на пример (Белић 1958; Стевановић 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Мо-

гу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада – олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном Литература и написаном верзалом. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф (Paragraph у менију Format, опција Hanging, увлачење 0,32).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

Монографска публикација:

Име и презиме аутора, име и презиме другог/других аутора (ако је реч о коауторству), *Наслов књије, њодатак о броју њома*, податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства, место издавања: издавач.

Пример:

Белић²1958: Александар Белић, *О језичкој ѡриподи и језичком развипку: линивисипичка испипивања, I*, Београд: Нолит.

Милетић 2001: Светозар Милетић, *О сриском ипипању*, избор и предговор Чедомир Попов, Нови Сад: Градска библиотека.

Фототипско издање:

Име и презиме аутора, *Наслов књије*, место првог издања, година првог издања; место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

Соларић 1810/2003: Павле Соларић, *Поминак књијески*, Венеција, 1810; Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Нашем језику* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

Име и презиме уредника (или приређивача), *Наслов дела*, место издавања: издавач.

Пример:

Радовановић 1996: Милорад Радовановић (ур.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник.

Рукопис:

Име и презиме, *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име), место настанка: институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

Јован Николић, *Песмарица*, Темишвар: Архив САНУ, Београд, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

Име и презиме аутора, Наслов текста у публикацији, *Наслов часописа* број свеске или тома (година, или потпун датум), место, стране на којима се текст налази.

Пример:

Грицкат 1957–1958: Ирена Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, *Јужнословенски филолоџ XXII*, Београд, 65–130.

Прилог у новинама:

Име и презиме аутора, Наслов текста, *Наслов новина* датум, број страна.

Пример:

Кљакић 2004: Слободан Кљакић, Черчиллов рат звезда против Хитлера, *Политика* 21. 12. 2004, 5.

За публикације доступне онлајн наводи се иза свих података интернет адреса и датум преузимања.

12. Извори се дају под насловом Извори (верзалом) у засебном одељку после одељка Литература на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку Литература.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на једном од светских језика (енглеском, руском, немачком или француском). Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Нашеї језика* ће обезбедити превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан и на српском језику. После резиме треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Наш језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а апстракт, кључне речи, резиме, цитирану литературу и изворе и фусноте словима величине 10 pt. Уколико аутор користи специјалне фонтове, неопходно је да их приложи. Рад не треба да прелази дужину од једног ауторског табака, односно од 30.000 словних места (с проредима).

Штампане рукописе треба слати на адресу: Уређивачки одбор *Нашеї језика*, Институт за српски језик САНУ, Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа, идентичну штампаној, у Word формату на компакт диску или на електронску адресу isj@isj.sanu.ac.rs или odrednica@gmail.com с назнаком да се ради о рукопису за *Наш језик*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату.

Уређивачки одбор *Нашеї језика*

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 3–4 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Поводи

- Стојан Новаковић као лингвиста (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 1–9
- Лексика, семантика и лексикографија
- Типологија речника српског језика III (Ванлингвистички параметри)
(ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 11–22
- Семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције у значењској структури
емоционалних глагола у српском језику (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ)
..... 23–38
- Неформализована употреба антонима у лексикографским чланцима Речника
САНУ (МИЛЕНА М. ЈАКИЋ) 39–57
- О заједничким семантичким компонентама полисемичних
трансформативних глагола у српском језику (НАТАША М.
МИЛАНОВ) 59–75
- Акцентологија
- О акценатским дублетима именица мушког рода (НИКОЛА М.
САНКОВИЋ) 77–92

Прилози

- Лексема *односно* у неким језичким стиливима 19. века (ЈЕЛЕНА М.
ПАВЛОВИЋ) 93–110

Прикази

- МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. *Српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр. (АНА Ј. БАРБАТЕСКОВИЋ) 111–120
- Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)* (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 121–128
- Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику* (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ) 129–137

Хроника

- Научни скуп *Српски језик и актуелна истражања језичког планирања* (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 139–145

Сећања

- Бранислав Брборић (1940–2005–2015) (МИЛОВАН МИЛОВИЋ)..... 147–151

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

- Читач или читалац*..... 153–154
- О статусу босанског или бошњачког језика..... 155–158
- Белешка о упутству за објављивање радова 159–159

Чланци

Поводи

УДК 811.163.41'36

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 27. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ КАО ЛИНГВИСТА **

Рад је настао поводом обележавања стогодишњице од смрти Стојана Новаковића. Посвећен је његовом доприносу србистици и лингвистици. Одређује се Новаковићево место у српској лингвистици, описује се његов однос према учитељу Ђури Даничићу и ученицима и наследницима Љубомиру Стојановићу и Александру Белићу, скреће се пажња на његова најзначајнија дела и иницијативе, износи се неколико оцена Александра Белића о њему, упућује се на нека граматичка решења другачија од данас општеприхваћених и на терминологију коју је користио.

Кључне речи: Стојан Новаковић, историја србистике, историја лексикографије, граматика српског језика.

Да бисмо осветлили лик Стојана Новаковића као лингвисте, треба кренути од најопштијих ка појединачним подацима о његовом научном раду. Генерална оцена била би да је он научник који се бавио националним наукама. Такав је био дух времена. Белић (1999: 151) је за своје учитеље, укључујући у њих и Новаковића, рекао да су „они поникли у оно време када се мислило да људи од велике спо-

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

собности и велике снаге треба пре свега да раде на националним наукама које странци не могу као ми обрађивати“. И Новаковић је, као један од најумнијих и најдаровитијих представника нашег народа, проучавао националну историју, националну књижевност, историју српског језика и сродне дисциплине.

Друга важна одлика Новаковићевог времена јесте могућност научника да се баве већим бројем научних дисциплина. Данас, када се науке брзо развијају, није могуће бити компетентан за више наука. Наш начин размишљања је уско специјализован. Постали смо далеко стручнији од својих учитеља у уским областима, али смо изгубили свестраност и опште образовање. У Новаковићево време српска наука је тек почела да се развија – требало је много тога знати да би се ваљано раздвојила поља интересовања посебних дисциплина и да би се правилно поставили темељи сваке од њих. Изучавајући методологију и грађу једне науке, Новаковић је унапређивао другу и то је његовим радовима давало изузетну свестраност.

Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића. Даничић је у потпуности био заокупљен језичким истраживањима, па се не може рећи да је Новаковић од свога учитеља усвојио окренутост ка већем броју наука. Био је то плод Новаковићеве природе, коју је подржавао дух времена. Ту природу пренео је и на свог ученика Љубомира Стојановића, који се, баш као и његов учитељ, бавио и политиком, просветом и другим државним пословима. Ниједан ни други нису, међутим, утицали на Белића у том смислу, јер је он, баш као и Даничић, био заокупљен искључиво језиком. Новаковићева и Стојановићева свестраност морала се одразити на њихов лингвистички допринос. Белић (1999: 155) оцењује Даничића као великог и дубоког аналитичара, Новаковића као плодног и свестраног синтетичара, а Стојановића као прагматичара. Белић (1998: 448) жали што је Новаковић „свој развитак у лингвистичком правцу, који је могао бити потпун, морао стално прекидати и тако обустављати усавршавање извесних проучавања“. Такође, оцењује (исп. Белић 1998: 448) да „Новаковић нема већих оригиналних чисто лингвистичких дела, сем његове граматике“, за коју додаје да она носи Новаковићев дух, али да је настала на основу радова Даничића и Миклошића. И поред тога, на много места, Белић се диви Новаковићевој синтетичности, лакоћи учења, гипкости духа, способности да издвоји оно што је важно и да то брзо савлада. Управо због тога Новаковић је и могао успешно да се бави већим бројем наука. Ипак, ни-

је био прави Даничићев наследник као аналитичар и теоретичар. Између Даничића и Новаковића постојала је извесна празнина. Пишући о научном мишљењу, Белић (2000: 533) је констатовао да између научника и његових студената не сме постојати празан простор: „Наука је интернационална и појединци се на њеним лествицама могу високо испети, па ма ком народу и ма којој земљи припадали. Али се за њихов народ, ако се они не ослањају на своју школу или научне раднике у својој земљи, њихова наука завршује њиховом смрћу. Велико дело Даничићево нико није могао прихватити у потпуности, и поред тога што је он био и наставник“. Другим речима, континуитет праве науке о језику као да је после Даничића наследио тек Белић, али не треба заборавити да су њега створили Новаковић и Стојановић. Ова чињеница, ипак, не умањује Стојановићев значај. Белић хвали Новаковића и каже да је у свему што је урадио успео да остави „своју бразду“ и да покрене ту област за корак даље. „Као професор гимназије – пише уџбеник за језик и књижевност, као библиотекар – израђује пуну библиографију наше нове књижевности, као политичар истиче се до вођства у својој политичкој групи, као министар просвете преуређује просвету у нашој земљи и ствара законе којима ће се за велики низ година уредити питање основне и средње наставе; као књижевник огледа се и у почетку и на крају живота поетским и прозним саставима и уређује књижевни часопис. Свугде се јавља као снага која покреће и унапређује“ (Белић 1999: 153). Човек оволиких интересовања, разумљиво, није имао времена за дубљење неке језичке појаве и њено осветљавање из свих углова, он је био научник широких потеза.

Највећи и најзначајнији његов потез јесте покретање рада на изради Речника САНУ. Има неколико појава у вези са тим чином на које треба обратити пажњу. Године 1888. Стојан Новаковић пише Посланицу Српској краљевској академији, која је прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године у славу стогодишњице Вука Стефановића Караџића. У Посланици се на 87 страна, објављених у *Гласу*, пише о задацима Академије у вези са језичким питањима, а као главни задатак наводи се и образлаже израда речника. Важно је имати у виду да је Стојан Новаковић тада имао само 46 година. Постоји ли данас у Србији човек који има између 40 и 50 година и који задаје кључне задатке и одређује основне смернице српској науци, Српској академији наука и уметности или било којој научној дисциплини? Да ли би данас неко одслушао текст од 87 страна испуњених основним научним задацима и њиховим образложењима који је написао човек од 46 година? Данас се научници сувише касно осамостаљују и често прекасно добијају могућност да ути-

чу на токове своје научне дисциплине. А Стојан Новаковић је већ у средњим годинама имао (или успео да освоји) озбиљан научни ауторитет. На ту чињеницу се треба угледати и разумети да право на статус у науци треба да имају најбољи, независно од година. То је наука и за млађе научнике да не треба до смрти својих ментора (а до своје старости) да се крију иза леђа најстаријих.

Посланица почиње тако што Новаковић издваја два тренутка у дотадашњем животу Академије од ванредног значаја. „Први је од њих свето-јовањска задужбина Његовог Величанства Краља Србије (од 7 Јануара 1888), којом Краљ из своје личне касе одређује Академији извесну годишњу суму новца 'на расветљење Србије, српског земљишта, српског духа и српских особина'. Други је – научни завет првога председника Академије д-ра Ј. Панчића, написан три дана пред смрт његову, на дан проглашења краљевине, 22 Фебруара 1888. Први председник Академије, славни природњак д-р Ј. Панчић поздравља Академију са самртничког одра и поручује јој: 'да би за први почетак добро било кад би се Академија ограничила на оне науке које се српства и јужног словенства, а нарочито земаља балканског полуострва тичу'. [...] На првоме месту оставља Краљевској Српској Академији аманет: 'да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали'. Како величанствен и колико потпун програм избија из Краљеве свето-јованске задужбине и из овога пророчког завета првога председника, д-ра Ј. Панчића!“

Из почетка Посланице види се на убедљиво најнедвосмисленији начин колику је пажњу изучавању језика придавао С. Новаковић, и поред поштовања које је осећао према многим другим наукама којима се бавио. Језичка истраживања (па тек затим и остала која се тичу нашег народа) представљају, по његовом мишљењу, приоритет у раду Академије и науке уопште. Задивљује и патриотизам који исказује Новаковић одлуком да овако започне Посланицу, али и космополитизам који следи у Посланици јер он у наставку текста обзнањује да су све велике европске академије одмах након оснивања као свој први задатак постављале израду великих академијских речника. Нарочиту пажњу побуђује чињеница да је Новаковић био свестан важности тако великог пројекта као што је израда речника. Захваљујући већем броју обраћања Академији, тј. благодарећи Новаковићевој енергији да истраје и да утиче на формирање Лексикографског одсека при Академији, започета је израда највећег српског речника, који ни до данас није завршен, а чија је последња обрађена реч – *йейіоіласник*. Готово је немогуће замислити ниједно озбиљно научно србистичко

истраживање, независно од тога да ли је оно граматичко, семантичко, акценатско или другачије, без употребе Речника САНУ. Да је само иницирао израду Речника САНУ и да ништа осим тога није урадио из области језикословља, могло би се рећи да је Стојан Новаковић озбиљно задужио српску науку и културу. Неретко се може чути, а за то има основа, да Речник САНУ представља највећи научни пројекат српске науке свих времена.

Библиографија Стојана Новаковића, коју је саставио 1911. године, четири године пред смрт, а која обухвата све његове објављене радове од 1858. до 1911. године, састоји се из 379 библиографских јединица. Око 40 јединица посвећено је лингвистичким истраживањима, а од њих – чак 16 је у вези са његовом Граматиком, која се ширила из издања у издање. Остали лингвистички радови посвећени су фонетици (нпр. *Физиологија јаса и јасови српског језика*), акцентологији (нпр. *Акценти штиамјаних српско-словенских књија, црногорских и млејачких, Прилој за историју акцентуације хрватске или српске*), дијалектологији (нпр. *Ђ и ћ у македонским народним дијалектима*), историји српског језика (издавао је и истраживао старе споменике).

Новаковићево интересовање за лексикографске послове, осим у *Посланици*, огледа се и у *Предлоју Српској Краљевској Академији, учињеном 5. априла 1893 да се ошћочне куљење праће за академијски Српски Речник и да се за њај јосао усјанови у Академији Лексикографски одсек*. Све ове податке изнео је Новаковић као наслов библиографске јединице. Године 1878. у Загребу је објављен рад *О Даничићеву ојледу Рјечника хрватског или српског језика*. Посебну пажњу привлачи Новаковићево учешће у изради кратког речника 6 словенских језика (*Краткиј словарь шести славянскихъ языковъ*), у којем су обрађене речи из руског, црквенословенског, бугарског, српског, чешког и пољског језика. Речник је објављен у Бечу, 1885. године, а садржи чак 955 страница. Уредио га је Ф. Миклошић, а С. Новаковић је израдио део тог речника који је посвећен српском језику.

Од појединачних радова истакли бисмо и „*Сјари српско-словенски буквар*, с неколиким белешкама за историју буквара у опште“, као и „*Језик и стил*, приступну лекцију к предавањима филологије у Великој Школи“, коју је Новаковић одржао 16. септембра 1872. године.

Стојан Новаковић је у нашој лингвистици остао упамћен по својој *Српској граматици*. Она је настала још 1869. године у виду уџбеника за синтаксу српског језика за други разред гимназије. Затим се ширила и мењала све до 1902. године, када је добила свој најпотпунији облик. Прво целовито издање објављено је 1894. године. Ово

дело је, дакле, расло пуних 30 година и, као што смо већ назначили, од четрдесетак Новаковићевих лингвистичких радова, чак 16 припада различитим верзијама ове граматике. Скоро цео свој радни век он је радио на њој, стално јој се враћао, ширио и преправљао. Генерације и генерације ученика образовале су се из области граматике на Новаковићевим уџбеницима. Било је то време када су само најзначајнији лингвисти имали привилегију да пишу уџбенике и када је то за њих представљало велику част. Даничићеве *Облике* замениле су Новаковићеве граматике, а после њих Стојановићеве, па Белићеве. Новаковићева *Српска граматика* настала је под очигледним утицајем Даничића и Миклошића, али представља значајан приручник и данас, нарочито њен део посвећен синтакси. Белић оцењује да Новаковић, иако је у многим стварима био испред свог времена, није био реформатор наше школске граматике, „јер је њена реформа тражила више самосталности ... него што је он имао“ (Белић 1998: 456). Белић му замера што је и он, као и његови претходници, оптеретио граматику језичким историјским процесима, непотребним ученицима, али није оспорио значај и квалитет Новаковићевог удела на том пољу.

ГраMATика се састоји из 520 страница. Сачињава је Приступ и 4 дела. У Приступу се наводе опште чињенице о језику и његовом склопу, о врстама речи, о граматички и њеној подели. Први део посвећен је науци о гласовима (1. Постанак и подела гласова; 2. Самогласници некадашњег језика; 3. Поделе и особине самогласника; 4. Поделе и особине сугласника). Други део посвећен је науци о основама (Опште црте; Одсек први – Наука о простим основама: 1. Глаголске основе; 2. Именичке основе; 3. Придевске основе. Одсек други – наука о сложеним основама: А. Основе сложене од основа; Б. Основе сложене од готових облика). У трећем делу говори се о науци о облицима (А. Наука о облицима имена; Б. Наука о облицима глагола). У четвртом делу књиге представљена је наука о реченицама (А. Синтакса простих реченица; Б. Синтакса сложених реченица). ГраMATика се завршава Додатком, који је посвећен правопису (1. Реченични знаци; 2. Главна правила о правопису).

Прелиставајући Граматику, два утиска се намећу као главна. Први је да се помоћу ње може посматрати развој граматичке мисли у српској лингвистици и да се може пратити које су све области доживеле трансформације. Други је да је та ГраMATика по много чему актуелна и непревазиђена до данас.

Новаковић дефинише граматику као науку о језику (Новаковић 1902: 22), дакле, посматрано из данашње перспективе, изједначава је са лингвистиком. Језик дефинише као „средство којим људи један другом објављују своје мисли“. Овом дефиницијом истиче се само

комуникативна функција језика, а занемарују се све остале. Српски језик убраја се у словенске језике у које, осим српског, спадају и следећи језици: стари словенски, бугарски, словенски (крањски), руски, пољски, чешки и лужичко-српски. Нема хрватског¹, нема македонског, а нема ни белоруског, украјинског и словачког. Реченица се дефинише као мисао исказана речима (стр. 1). Ова дефиниција се и данас користи у многим уџбеницима. На истој страни стоји да „свака реч казује неку представу“. Идеја о представи на путу од стварности до језика врло је модерна и одговара данашњем схватању денотације и десигнације. Речи дели у 8 врста: именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, предлози и свезе. Бројеве дели на просте, збирне и редне, а просте бројеве убраја у именице (у именице не спадају само *хиљада*, *милион*, *већ* и *йеџ*, *двадесет*, *йридесет*). Именичке заменице изједначава са личним (стр. 14). Глаголске начине дели на одређени, неодређени, заповедни и погодбени начин, а под одређеним сматра сва глаголска времена (стр. 18; 318).

Занимљива је терминологија којом се служио С. Новаковић. Навешћемо само неколико примера. Деривате назива *изданцима* (стр. 9), именске речи – *именима*, непроменљиве речи – *речцама* (стр. 10), градивне именице – *вешћасџивеним* (стр. 12), акценатску дужину – *сџоредним акценџиом* (стр. 40), звучне сугласнике назива *јасним*, а безвучне – *муклим* (стр. 46), падеже назива бројевима (од првог до седмог), прошла времена – *йрошасџим* (стр. 307), а прошлост – *йрошасносџ*, аорист – *йређашњим свршеним временом*, имперфекат – *йређашњим несвршеним*, саставни однос назива се *сџојним начином*, а раставни – *развојним начином*, црту – *знаком йочивке* (стр. 362).

Ова граматика утрла је пут за настанак скоро свих будућих граматика српског језика, укључујући и оне којима се данас користимо као релевантним.

У закључној оцени изнећемо Белићев став да „нико од његових савременика није јасније сазнавао потребе наше лингвистичко-филолошке примењене науке, и нико од њих није био, на жалост, толико спречаван приликама живота да их задовољи као Новаковић“ (Белић 1998: 453). Остаје нам да жалимо што се Стојан Новаковић није интензивније бавио језичким истраживањима, али и да се

¹ Ево како Новаковић објашњава питање односа између ћирилице и латинице и српског и хрватског језика: „Пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову“ (Новаковић 1902: 27).

дивимо колико је био успешан у њима и поред сталних прекида због бављења бројним другим наукама и пословима од значаја за Србију.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима, у: Александар Белић, *О великим стивараоцима*, Изабрана дела, књ. 6, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464.
- Белић 1999: Александар Белић, Наши учитељи, у: Александар Белић, *Око нашеї књижевної језика*, Изабрана дела, књ. 8, прир. Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157.
- Белић 2000: Александар Белић, Између научника и студената не сме постојати празан простор, у: Александар Белић, *О различитим ишїтањима савременої језика*, Изабрана дела, књ. 13, прир. Даринка Гортан-Премк, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 533–534.
- Милинчевић 2006: Васо Милинчевић, Љубомир Стојановић и Стојан Новаковић и њихова сарадња са чешким научницима око издавања српских споменика, у: Васо Милинчевић, *Велика школа и велики професори*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, Посланица Академији наука филозофских од Стојана Новаковића, *Глас X*, Београд: Српска краљевска академија.
- Новаковић 1902: Стојан Новаковић, *Срїска їрамаїїка*, друго целокупно издање, Београд: издање и штампа Државне штампарије.
- Новаковић 1911: Стојана Новаковића, Библиографија 1858–1911, засебице штампано из *Годишњака XXIV Срїске Краљевске Акагемїје*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Rajna M. Dragičević

STOJAN NOVAKOVIC AS A LINGUIST

Summary

This paper is dedicated to Stojan Novakovic and his contribution to Serbian linguistics and linguistics in general. The paper writes of his

legacy to Serbian linguistics, describes his relationship with his teacher Đura Daničić, relationship with his students and with his successors, Ljubomir Stojanovic and Aleksandar Belic. The attention is drawn to his most important works and initiatives. Also, Aleksandar Belic's opinion about him is mentioned, and a special attention is drawn to terminology he had used and to some grammatical solutions he had offered, different from today's generally accepted ones. This paper was written on the occasion of the centenary of the death of Stojan Novakovic.

Key words: Stojan Novaković, the history of Serbistics, the history of lexicography, the grammar of Serbian language.

Лексика, семантика и лексикографија

УДК 821.163.41'374

ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 15. новембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

ТИПОЛОГИЈА РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА III (ВАНЛИНГВИСТИЧКИ ПАРАМЕТРИ)**

У раду су наведени неки од ванлингвистичких параметара како би се стекла потпунија слика о постојећим речницима српског језика (медијум, број аутора, финансирање, тираж, број издања, број боја).

Кључне речи: лексикографија, српски језик, типологија, ванлингвистички параметри.

I Уводне напомене

У постојећим типологијама речника ванлингвистички параметри се најчешће не наводе или се наводи само један, при чему се он не издваја у посебну групу. Разлог свакако лежи у чињеници да су лингвистички параметри несумњиво важнији од ванлингвистичких. Овде су наведени различити ванлингвистички параметри како би се стекла потпунија слика о постојећим речницима српског језика.

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

II Ванлингвистички параметри

1. Медијум

Према медијуму речници се деле на рукописне (манускриптне), штампане и електронске¹.

1.1. Рукописни речници

Рукописни речници постоје у једном примерку. Обично су то збирке речи, мање или више сређене и обрађене. Иако су сви ови речници лексикографски мањкави, што је и разумљиво јер су њихови аутори углавном без лингвистичког образовања, а могућност њиховог коришћења врло је ограничена, многи од ових речника садрже драгоцену грађу (нпр. рукописна збирка речи Димитрија Чемерицића, рођеног 1882. године, предратног генерала, који је током свог живота сакупио и лексикографски обрадио више од 16.000 речи из свог родног града Призрена).

1.2. Штампани речници

Иако електронски речници српског језика постоје већ двадесетак година, штампани речници и даље чине далеко највећи део лексикографских издања.

1.2.1. Формат

Најмањи функционални речник српског језика објављен у великом тиражу има димензије 7 x 5 цм, што је приближно величини кутије шибица.

Nikša Stipčević: *Italijansko srpskohrvatski rečnik = Vocabulario italiano serbocroato : 10.000 reči*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

Nikša Stipčević: *Srpskohrvatsko italijanski rečnik = Vocabulario serbocroato italiano: 10.000 reči*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice srpske, 1969.

¹ Овај критеријум наводи се у Шипка 1998: 139 и Шипка 2006: 163–164.

По димензијама највећи речници су А4 формата (29–31 цм). Речници већих димензија били би непрактични за коришћење².

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, I–XIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Miodrag R. Odavić: *Enciklopedijski latinsko-srpski medicinski rečnik*, Београд: Prosveta, 2002.

Речник српској језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Највећи број обимнијих речника је Б5 формата (23–25 цм).

Речник српскохрватској књижевној језика, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков (ред.): *Семантичко-деривациони речник : Свеска 1: Човек – делови њела*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.

Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић: *Обрајни асоцијативни речник српској језика : Део 2 : Од реакције ка стимулусу*, Београд: Београдска књига – Службени гласник, 2011.

Данко Шипка: *Велики енглеско-српски речник*, Нови Сад: Прометеј, 2014.

Речници средњег и малог обима обично су А5 (20–21 цм) или Б6 формата (17–18 цм).

Иван Клајн: *Речник нових речи*, Нови Сад: Матица српска, 1992.

Данко Шипка: *Речник ојсцених речи и израза*, Нови Сад – Београд: Прометеј – Корнет, 2011.

Alba Avis: *Srpsko-latinski i latinsko-srpski rečnik : Lexicon serbico-latinum latino-serbicum*, Zemun: JRJ, 2003.

Речници А6 формата (14–15 цм) и мањи срећу се ретко и у свом називу обично имају придев *цетни*³.

² Дескриптивни речник неког од словенских језика највећих димензија јесте *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (Zagreb: Novi Liber, 2002) – 230×325 mm. С тврђом, наведеном у предговору, да је обилна количина грађе диктирала „format knjige veći od uobičajenog rječničkog, ali još uvijek prikladnog za prigušničku uporabu“, многи се не би сложили. Друго издање овог речника објављено је 2004. године у дванаест свезака А5 формата.

³ Овај придев среће се и у називима речника већег формата (Б6 и А5).

Branislav Grujić, Marijana Srđević: *Džepni englesko-srpski rečnik : A Pocket English-Serbian Dictionary*, Beograd: NE & BO – EVRO, 1995.

Zoja Stojanović: *Džepni srpsko-italijanski rečnik*, Beograd: Pirc – Svjetlost-B, 1997.

1.2.2. Број томова

Велика већина речника објављена је у једној књизи. Два су главна разлога – обим речника (поготово код двојезичних речника јер су у њима речнички чланци мали) и цена штампе (корице и корицење коштају исто без обзира на број страна).

Двојезични речници у два тома су веома ретки. Пре свега су то енциклопедијски речници неког од тзв. светских језика и српског.

Svetomir Ristić, Jovan Kangrga: *Enciklopedijski nemačko-srpsko-hrvatski rečnik : sa srpskohrvatskom fonetskom oznakom izgovora književnoga nemačkog jezika. T. 2. L–Z*, Beograd–München: Prosveta–M. Hueber, 1963².

Svetomir Ristić, Živojin Simić, Vladeta Popović: *Enciklopedijski englesko-srpski rečnik*, 2, Beograd: Prosveta, 2008.

Двотомни речници су малобројни и међу једнојезичним речницима, али их је више него двојезичних.

Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић (ред.): *Семантичко-деривациони речник. Св. 2, Човек – унутрашњи органи и њихова, њихово физиолошко стање и радње, њихово физичке особине, спородице*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.

Danko Šipka: *Leksička lista. 2, Neobično–žvrljotina*, Beograd: Alma, 2006.

Danko Šipka: *Obratni glosar. 2, Rešavati–gruž*, Beograd: Alma, 2006.

Двојезични речници српског језика до сада нису објављивани у три тома. Незавршени *Hrvatsko ili srpsko-engleski enciklopedijski rječnik* Жељка Бујаса објављен је у два тома, што је отприлике половина целог речника (*Sv. 1: A–Lj*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983; *Sv. 2: M–O*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989). Да је завршен, Школски речник Вере Васић и Мирјане Јоцић имао би најмање три тома.

Мирјана Јоцић, Вера Васић: *Школски речник стандардној српскохрватској/хрватској српској језика. Књ. 2, M–По-*, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.

Седмословни енигматски речник Станка Жугића (*Седмословни речник-ѿогсеѿник. 4, Фрајѿаѿ–шчеѿаѿѿи*, Београд, 2007) објављен је у четири књиге.

Enigmatski rječnik 5 Бранка Полића (Бјеловар, 1980–1982) има пет свезака. До сада је објављено пет свезака петословног речника Миодрага Тошића (*Речник 5. 5, Јаања–љушче*. Београд: 2013) и у њима је обрађена отприлике трећина грађе.

Речник МС има шест томова.

До сада је публиковано седам свезака Тематског речника (*Темаѿски речник срѿскоѿ језика : лексичке релације и функције. 7, Буѿарска–бушѿилица*, Београд, 2014). Уколико буде завршен, овај речник ће имати неколико десетина свезака.

Највећи број томова има Речник САНУ – до сада их је објављено деветнаест.

1.2.3. Величина слова

Пошто су речници приручници, који се не читају од корица до корица, најчешће су штампани знатно ситнијим словима него што је уобичајено за белетристику. Речници намењени људима слабијег вида, са знатно већим словима (*large print*), код нас нису објављивани. У новије време публикују се и речници са словима већим него што је некада било уобичајено.

1.2.4. Повез

Пошто се речници узимају у руке велики број пута, најчешће су у тврдом повезу с прошивањем. Код обимних речника већег формата ово је обавезно. Тврди повез без прошивања среће се знатно ређе.

Мањи речници, и по броју страна и по формату, чешће су у меком (брошираном) повезу без прошивања. Меки повез с прошивањем среће се врло ретко – нпр. 3. књига *Еѿѿмолошкоѿ речника срѿскоѿ језика* (Београд, 2008) јесте прошивена, док прве две књиге нису.

1.3. Електронски речници

Електронски речници српског језика су се појавили пре двадесетак година. Могу се налазити на чврстом медијуму или на интернету.

1.3.1. Електронски речници на чврстом медијуму

Електронски речници могу бити записани на магнетној траци, дискети, диску (CD и DVD), флеш меморији (USB) или засебном електронском уређају (врста једноставног компјутера на који је снимљен одређени речник, без могућности да се касније било шта снима, обрише или пресними с њега – како би се спречило „пиратско“ умножавање речника). Комерцијални електронски речници српског језика постоје само на диску – CD и DVD.

Saša Stefanović: *Tehnički rečnik : englesko-srpski, srpsko-engleski rečnik*, Beograd: Putokazi, 2008.

Filip Marinković, Slađana Vagić: *Srpsko-engleski građevinski rečnik*, Beograd: Znanje izdanje, 2013.

1.3.2. Електронски речници на интернету

Електронски речници српског језика на интернету су се појавили пре петнаестак година. Најчешће нису каталогизовани. Могу се поделити у три групе:

1.3.2.1. PDF фајл штампаног издања речника постављен на интернет

Ове речнике је могуће читати само на одређеном сајту или се фајл може скинути и снимити на сопствени компјутер или мобилни телефон и касније користити без приступа интернету. Ови су речници најмање практични. Постоји неколико врста ових речника, с различитим могућностима тражења жељене речи⁴.

1.3.2.2. Дигитализована верзија штампаног речника

Након што се откуца тражена реч или синтагма, на предвиђеном месту се појављује речнички чланак само те речи или синтагме. Неки речници поседују и могућности напреднијег претраживања. На сајту, на пример, доступне су дигитализоване верзије следећих речника: првих осамнаест књига Речника САНУ и последње три књиге Речника МС (под називом „Речник српског језика“), четврто државно издање *Српског рјечника* Вука Стефановића Караџића, *Рјечник из књижевних старијих српских* Ђ. Даничића, *Латинско-српски речник* Јована Ђорђевића, *Српско-румунски речник* Милета Томића, *Италијанско-српски и српско-италијански пословни речник* Мирјане Косо-

⁴ Да би се навеле и описале све врсте електронских речника, био би потребан засебан рад.

вић, *Латинско-српски медицински енциклопедијски речник* Миодрага Одавића, те *Ускочки речник* Милије Станића.

1.3.2.3. Интернетски електронски речници

Ови речници немају своју штампану верзију. Број речи, исцрпност речничког чланка и могућности претраживања веома су различити. Међу овим речницима највише је, за сада, енглеско-српских и српско-енглеских речника (в. нпр. www.metak.com).

2. Број аутора

Највећи број речника мањег обима има само једног аутора. Нешто обимнији речници имају обично два или три аутора, често уз помоћ више сарадника. Опште описне речнике, по правилу, раде тимови лексикографа. Далеко највећи број лексикографа ангажован је на изради Речника САНУ. Иако се овај речник ради већ деценијама, уједначеност обраде је задивљујућа, па се стиче утисак „да га је радила једна рука“, како се често чује. Сасвим супротан пример је *Veliki leksikon stranih reči i izraza* извесног Радомира Јовановића (Београд: Алнари, 2006). По свему судећи, овај речник је радило неколико дактилографа, сваки за себе, а све те текстове је издавач (овде је непримерно говорити о било каквом ауторству) механички спојио у једну књигу⁵.

⁵ Број примера који потврђују ову претпоставку је огроман. У речницима страних речи уобичајено је навођење порекла речи. Негде се то чини детаљно, а негде се само наводи језик из којег реч потиче или преко којег је доспела у наш језик. У *Великом лексикону страних речи и израза* срећу се одреднице код којих нема никакве етимологије, одреднице код којих се само указује на језик из којег реч потиче, као и одреднице где су етимологије дате врло детаљно. Очигледно – у зависности од извора из којег су речи преузете. Грчке речи наводе се у латиничком облику, што је уобичајено у новијим речницима страних речи, али се у њима, по правилу, речи транслитеришу на само један начин (мање или више прецизан – у зависности од циљне групе којој је речник намењен), док је у овом речнику уочљиво неколико различитих начина транслитерације грчких речи. Понегде су одреднице наведене према изговору у српском језику, понегде су остављене у изворном облику, док у неким случајевима није лако одредити о чему се ради јер облик нити је изворни нити има везе са изговором. Варијанте истог термина наводе се као засебне одреднице, што није спорно, али се понекад дефинише само једна од њих, док се друге варијанте упућују на њу (што је уобичајено у једнојезичним речницима), а негде се дефинишу обе варијанте (што је такође присутно, у најновијим речницима све чешће). Варијанте истог термина дефинишу се различито, без њиховог међусобног повезивања. Чак се

3. Финансирање

Начин финансирања израде и штампања речника⁶ често има много већи утицај на лингвистичке карактеристике речника (квалитет семантичких дефиниција, структура речничког чланка, исцрпност, број илустративних цитата и сл.) него што се обично мисли.

Израду великих академијских речника, какав је Речник САНУ, готово свугде у свету финансира држава. Буџетско финансирање омогућило је (уз остале срећне околности⁷) да Речник САНУ од своје прве књиге па до сада буде лексикографско дело врхунског квалитета, које је створило сопствену лексикографску школу, познату и цењену у словенском и славистичком свету. Израду и других капиталних речника финансирала је или финансира држава (Речник МС, Етимолошки речник српског језика...).

Речници чију израду и штампање у потпуности или највећим делом финансирају издавачке куће обично су мањег обима⁸. Издавачи најчешће гледају да трошкови израде, припреме за штампу и штампања речника не буду већи од очекиваних прихода, што може да има утицаја на структуру речника, па и квалитет израде. Илустративни цитати, на пример, веома су корисни и у дескриптивној и у двојезичној лексикографији, али се у речницима које су финансирале издавачке куће ретко срећу јер знатно повећавају обим речника, а тиме и трошкове штампе.

Понекад објављивање речника финансира аутор. Најчешће је то случај када издавачке куће сматрају да је речник некомерцијалан или неквалитетан. Много ређе се аутори одлучују на ауторско издање речника због тога што сматрају да ће на тај начин зарадити више него када би рукопис понудили некој од издавачких кућа.

До сада објављени речници српског језика финансирани су на веома различите начине. Неретко се средства потребна за израду и

исти термин, у истом значењу, среће као одредница у два речничка чланка, али уз другачије семантичке дефиниције (опширније в. у Оташевић 2006). Без обзира на хиљаде ретко виђених грешака (неке од њих се вероватно никада пре нису јавиле у српској лексикографији), прво издање овога речника, штампано у две хиљаде примерака, брзо је распродато.

⁶ Овај параметар (*The Manner of Financing*) наводи се у Ландау 1984.

⁷ Разуме се да буџетско финансирање не гарантује врхунски квалитет речника, али свакако спада у чиниоце који томе могу да допринесу.

⁸ У периоду од увођења самоуправљања до 1990. године разлике између државног и друштвеног финансирања нису увек биле оштре и јасне.

објављивање једног речника прибављају из више извора (издавачке куће, министарство за науку или културу, органи локалне заједнице, предузећа, различита друштва и удружења, појединци, фондације, пренумеранти, аутор...).

4. Тираж

Најмањи тираж имају рукописни речници – један примерак. Штампани и електронски речници, по правилу, не објављују се у тиражу мањем од сто примерака. Тираж од тристо примерака, када се ради о речницима, сматра се за мали. Средњи тираж је од петсто до хиљаду примерака⁹. Велики тираж имају речници штампани или умножени у више од хиљаду примерака. Речник САНУ, на пример, штампа се у пет хиљада примерака.

Подаци о тиражу појединих речника интересантни су металеколографима. Они ништа не говоре о структури или квалитету неког речника, али већи тираж обично значи и већи утицај на кориснике.

Најтиражнији речник српског језика је *Лексикон сѝраних речи и израза* Милана Вујаклије. Од првог издања из 1937. па до 11. издања из 2011. године, овај речник је објављен у око скоро пола милиона примерака. Двојезични речници Бранислава Грујића имали су десетине издања. *Rečnik englesko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-engleski : sa kratkom gramatikom engleskog jezika = Dictionary english-serbocroatian, serbocroatian-english : with a short grammar of english language* до 1985. године имао је 38 издања. Многа од њих штампана су у више од десет хиљада примерака. Парадоксално је да најтиражнији речници српског језика нису и најквалитетнији. Оба поменутог речника, Вујаклијин Лексикон и Грујићев енглеско-српски речник, лексикографски су изузетно мањкава. Иако је *Лексикон сѝраних речи и израза* Милана Вујаклије већ 60-их година прошлог века био застарео и превазиђен, са стотинама озбиљних грешака, и деценијама након тога он је међу просечним изворним говорницима српског језика, из необјашњивих разлога, сматран за најауторитативније лексикографско дело. Мада су двојезични речници потписани именом Бранислава Грујића¹⁰ препуни грешака, скоро пола века су веома присутни у Србији.

⁹ Велике промене у штампарској технологији довеле су и до промена у односу према тиражима. Пре педесетак година, када је за припрему за штампу обимнијег речника било потребно неколико тона оловних плоча, тираж од петсто примерака сматран је за мали.

¹⁰ Сем поменутог српско-енглеског и енглеско-српског речника, Бранислав Грујић је наведен као аутор и двојезичних речника руског, немачког,

5. Број издања

Највећи број једнојезичних речника имао је само једно издање. Изузетак су речници страних речи. Двојезични речници српског и тзв. светских језика, поготово мањег обима, које користе ученици, обично имају више издања – понекад и неколико десетина.

Ново издање може бити неизмењено или измењено – допуњено и/или исправљено. Ново издање пружа могућност да се грешке уочене у првом издању исправе (мало је речника којима се ништа не може замерити), као и да се додају случајно пропуштене или нове речи.

6. Број боја

Књижни блок огромне већине речника је двобојан – црна слова на белом папиру. Што је тако, најмање су два разлога – цена штампе (свака додатна боја знатно повећава цену штампе) и лексикографска традиција, некада изузетно јака.

Трећа боја (односно друга, ако се не рачуна боја папира) јавља се у веома малом броју речника и њоме су истакнуте одреднице.

Vera Vasić, Tvrтко Prčić, Gordana Nejgebauer: *Do you speak anglosrpski? : Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj, 2001.

Др Богољуб Станковић, *Руско-српски речник за основну школу*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Странице у пуном колору срећу се у новијим илустрованим речницима намењеним деци и ученицима.

Radivoj Bogičević: *Moj prvi ilustrovani rečnik : englesko-srpski*, Beograd: Evro-Giunti, 2008.

Biljana Krivokuća: *Dečiji ilustrovani rečnik engleskog jezika*, Novi Sad – Kruševac: Liber – Teatar Za, 2005.

Виолета Бабић: *Мож њрви сликовни речник српској језика*, Београд: Креативни центар, 2010.

француског, шпанског, италијанског, латинског и кинеског језика у комбинацији са српским.

III. Закључак

Лексикографска традиција је код нас, као и у многим другим земљама, деценијама (негде и вековима) била веома јака, па се на основу врсте речника и његовог обима лако могло погодити у каквом је повезу, колико су велика слова, колико књижни блок има боја, чак и колико су широке маргине или колика је граматура папира на коме је одштампан. Последњих двадесетак година, с појавом кућних компјутера и нових штампарских техника, објављују се и речници који у много чему крше некада важеће стандарде. Дигитална штампа омогућила је да се речници штампају и у веома малим тиражима, а електронске је речнике могуће веома брзо и уз минималне трошкове поставити на интернет. Ипак, већина данас објављених штампаних речника не разликује се битније од речника објављених почетком прошлог века.

ЛИТЕРАТУРА

- Ландау 1984: S. I. Landau, *Dictionaries: The art and craft of lexicography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Оташевић 2006: Ђорђе Оташевић, Radomir Jovanović: *Veliki leksikon stranih reči i izraza*. Alnari, Beograd, 2006, 1407 str., *Lingvističke aktuelnosti* 14 <<http://www.asusilc.net/aktuelnosti/?cat=38>>
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina – drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Novi Sad: Matica srpska.

РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Джордже Оташевич

ТИПОЛОГИЈА СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА III
(ВНЕЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ)

Резюме

В данной работе приводятся некоторые из внелингвистических параметров для того, чтобы дать более полное представление об имеющихся словарях сербского языка (форма издания, число авторов, финансирование, тираж, число изданий, количество цветов).

Ключевые слова: лексикография, сербский язык, типология, внелингвистические параметры

УДК 811.163.41'367.625:81'37

АНА В. МИЛЕНКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 21. октобра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ ДОЖИВЉАВАЧА И ИЗАЗИВАЧА ЕМОЦИЈЕ У ЗНАЧЕЊСКОЈ СТРУКТУРИ ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду ће се из перспективе теорије семантичких улога анализирати група глагола којима се у српском језику означавају психолошка стања, расположења и осећања (тзв. емоционални глаголи). Садржај емоционалних глагола посматраћемо кроз призму емоционалне ситуације која подразумева узрочно-последичан однос између онога који нешто осећа и онога што дато осећање у њему изазива. У зависности од тога да ли се семантичка улога доживљавача емоције додељује субјекту или објекту, емоционалне глаголе сматраћемо статичним (субјекат је доживљавач) и узрочним (објекат је доживљавач). Покушаћемо да утврдимо који статични емоционални глаголи могу да се трансформишу у узрочне, и који граматички механизми омогућавају такве промене.

Кључне речи: емоције, емоционални глаголи, аргументска структура, семантичке улоге, доживљавач емоције, изазивач емоције, рефлексивност, префиксација, лексикографска дефиниција.

* ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод. Људске емоције и механизми њиховог језичког изражавања представљају предмет изучавања многих наука, а та интердисциплинарност омогућава посматрање исте појаве из угла различитих научних теорија и перспектива. Непостојање системских приступа проучавању природе и својстава широког спектра људских осећања довело је до великог броја различитих класификација емоција (в. Џејмс 1884; Ортони–Тарнер 1990; Екман 1999; Принц 2004; Соломон 2008; Миљивојевић 2008 и др.). Таква различитост мишљења на пољу психологије емоција ствара нејасну полазну основу за језичка, пре свега семантичка истраживања емоционалне лексике. Због таквих неусклађености, задатак сваког лингвисте јесте да сам одреди и дефинише теоријски оквир којим ће приступити сложеном питању емоција у језику, било да бира пут *од свейта емоција ка њиховом језичком изразу* или *од језичкој израза ка њиховом језичком изразу* и *класификацији емоција*. Језичка манифестација емоција подразумева употребу тзв. *емоционалне лексике*, тј. речи које имају посебну, *емоционалну семантику*. Речи које чине лексичко-семантичко поље емоција имају сложено значење, за чије је разумевање неопходно свеопште познавање природе самог денотата, дакле јединствене природе људских емоција.

1.1. Терминолошки проблем. Због терминолошке неусклађености појмова којима се у литератури означавају различити аспекти човековог душевног живота (емоција, осећај, осећање, психолошко/психичко стање, расположење, емотивност, емоционалност и сл.), у раду ћемо користити општи термин *емоција*, и од њега изведене речи: *емоционалност*, *емоционално* (значење), *емоционална* (лексика), *емоционални* (тон, украс) и сл. У том смислу, глаголе којима се означавају различита осећања, психолошка стања и расположења зваћемо *емоционалним глаголима*.

1.2. Глаголи као језичко средство изражавања емоција. Као и други појмови, тако и појмови различитих осећања која прожимају човека, његов унутрашњи свет и његов однос према другим људима, у језичкој равни најчешће се изражавају *именицама* (љубав, радост, туга и сл.), *јридевицама* (срећан, тужан, уплашен и сл.) и *глаголима* (волети, радовати се, љутити се и сл.). Глаголи којима се означавају осећања представљају семантичку класу којом се осликава однос између *онога који осећа* и *онога што осећање у њему изазива*. Овај однос постаје сложенији ако се у обзир узму и елементи као што су: каузалност, интенција, вербална експресија, понашање, гестикалација и сл. Дакле, сам догађај исказан глаголом могуће је анализирати из различитих перспектива, са фокусом на различите аспекте и елементе глаголске радње. У истраживањима емоционалних (психолошких, афективних и сл.) глагола у српском језику аутори су при-

ступали истом језичком корпусу користећи се различитим језичким анализама и методологијама (уп. Ристић 2004; Штрбац 2006; Поповић 2007; Московљевић-Поповић 2008; Драгићевић 2010 и др.). У фокусу нашег истраживања биће актери догађаја израженог емоционалним глаголом, односно узрочно-последичан однос између доживљавача и изазивача емоције.

1.3. Емоционални глаголи чине део тзв. *емоционалне лексике*, коју је могуће посматрати на два начина: статично (као речи у речнику које су дефинисане одређеним лексикографским правилима) и динамично (у контексту језичке комуникације – говорне или писане). Глаголе који чине фокус нашег истраживања посматраћемо у контексту њихових речничких дефиниција, које ће у наставку рада бити детаљно пописане, анализирани, а затим и систематизоване.

2. Циљ истраживања. У раду ћемо се бавити значењем емоционалних глагола тако што ћемо анализирати аргументску структуру глагола из перспективе семантичких улога које се додељују синтаксичким позицијама субјекта и објекта. Прво ћемо дефинисати семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције. Глаголи код којих субјекат има улогу носиоца емоције чиниће групу *статичних* емоционалних глагола (нпр. *волејти*, *цијовати*, *радовајти се* и сл.), док ће групу *узрочних* емоционалних глагола чинити глаголи код којих је објекат доживљавач емоције (*наљутивити*, *обрадовајти*, *узбудити* и сл.). У другом делу рада покушаћемо да утврдимо код којих је статичних глагола могућа трансформација у узрочне емоционалне глаголе и који граматички механизми омогућавају такве промене. Нпр. глагол *љутивити се* је статичан глагол који има значење *осећати љутиву*, а носилац емоције је субјекат. Међутим, овај глагол префиксацијом постаје узрочан глагол *наљутивити*, *разљутивити* (некога), код којег је објекат доживљавач стања, а субјекат стимулус који изазива емоционалну промену.

Циљ нам је да утврдимо због чега су ове трансформације код неких глагола могуће, а код других нису, и која су заједничка обележја глагола који не подлежу узрочним трансформацијама. На крају рада даћемо опште дефиниције које ће сумирати значења статичних емоционалних глагола и њихових узрочних парњака.

3. Корпус истраживања. Емоционални глаголи у српском језику представљају лексичко-семантичку класу која броји око 750 глагола и око 1000 глаголских значења.¹ За потребе нашег истражи-

¹ Будући да је овај рад део ширег истраживања семантичке структуре глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику, анализа неће обухватити целокупан корпус којим располажемо.

вања обрадили смо само оне емоционалне глаголе које смо добили као резултат анкете коју је попунило десет испитаника. Њихов задатак био је да напишу што већи број глагола којима се означавају осећања, при чему време рада и број одговора није био ограничен. Резултат анкете био је скуп од 163 глагола² које смо пописали и класификовали³, тако да је коначна листа садржала 37 различитих глагола који представљају репрезентативне емоционалне глаголе за говорнике српског језика: *беснећи*, *бојати се*, *бринући се*, *волећи*, *иневићи се*, *жалити*, *желећи*, *жудећи*, *завидећи*, *зазираћи*, *заљубићи се*, *кајати се*, *љутићи се*, *мрзећи*, *надаћи се*, *нервираћи се*, *обожавати*, *одушевити се*, *очајавати*, *ићи*, *илашићи се*, *ионосићи се*, *ипрезирати*, *радоваћи се*, *снебивати се*, *срдићи се*, *стидећи се*, *стираховати*, *стирећи*, *штуоваћи*, *ужаснући се*, *уживаћи*, *узбудући се*, *узнемирати се*, *узрујати се*, *чезнући*, *шокирати се*.⁴

Дефиниције глагола преузели смо из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* (РСАНУ), а за оне глаголе који још увек нису обрађени користили смо *Речник српскохрватској књижевној језика* (РМС). Будући да смо у овом истраживању настојали да опишемо емоционална значења глагола који припадају стандардном језику, искључили смо значења која су квалификована као архаична, иронична, индивидуална, некњижевна, застарела, погрдна и сл.

4. Теоријски оквир рада. Истраживање је засновано на теоријским приступима Бет Левин и Вилијема Крофта, у којима се класификацији глагола приступа на основу семантичких улога које се додељују аргументима тзв. *психолошких* (Левин 1993) или *менталних* глагола (Крофт 1993).

4.1. У својој опсежној студији о глаголским класама и алтернацијама у енглеском језику Б. Левин се бавила анализом семантички кохерентних глаголских класа. Једну од тих класа чине и *психолошки глаголи* (енгл. *psych-verbs*) који најчешће имају два аргумента, којима се додељују семантичке улоге доживљавача и стимулуса (изазивача). Ауторка психолошке глаголе дели на прелазне и непрелазне, а затим у оквиру датих класа разликује по две поткласе у зависности од тога

² Просечан говорник навео је 16,3 глагола.

³ Нпр. глагол *волећи се* појавио као одговор код свих испитаника, дакле десет пута, али је на коначном списку емоционалних глагола наведен само једном.

⁴ Будући да податак о фреквенцији појављивања глагола у упитницима није релевантан за ово истраживање, глаголи су наведени азбучним редоследом.

да ли семантичку улогу доживљавача имају субјекат или објекат.⁵ Своју семантичку класификацију глагола засновала је на тзв. *глаголским алтернативама* које подразумевају промене у реализацији аргументске структуре глагола, што самим тим доводи до промена и на нивоу значења. Ауторка је на основу глаголских алтернатива дефинисала 48 семантичких класа глагола, у оквиру којих издваја још 182 глаголске поткласе.

4.2. Бавећи се аргументском структуром *менталних глагола* (глаголи перцепције, когниције и емоција), В. Крофт примећује варирање у додељивању субјекатско-објекатских функција глаголским аргументима. Аутор посматра ситуацију описану глаголом кроз однос двеју основних семантичких улога његових аргумената: *доживљавача* емоције и *изазивача* (*стимулуса*, *узрока*) емоционалне промене. У зависности од тога да ли улогу доживљавача имају субјекат или објекат, менталне глаголе дели на *статичне* и *каузативне*. У групу статичних глагола убраја глаголе типа: *волећи*, *илашићи се*, *мрзети* и сл. (субјекат је носилац емоције, а акценат је на емоционалном стању тј. *доживљају*). У групу каузативних менталних глагола убраја глаголе типа: *уилашићи*, *изненадићи*, *узбудити* и сл. (објекат је доживљавач емоције, а акценат је на узрочно-последичном односу између субјекта који изазива и објекта који доживљава емоционалну промену).

4.3. Видимо, дакле, да оба аутора препознају емоционалне глаголе (психолошке или менталне) као глаголску класу која има своје специфичности, које се првенствено огледају у односу између предиката и његових аргумената. На основу њихових теорија приступићемо семантичкој анализи емоционалних глагола у српском језику. Покушаћемо да утврдимо код којих је статичних емоционалних глагола могућа узрочна трансформација и који је граматички механизми омогућавају. На крају ћемо дати своје мишљење о правцима у којима би требало усмерити семантичку анализу емоционалних глагола у даљим лингвистичким истраживањима.

5. Емоционални глаголи у српском језику.

5. 1. Анализа грађе. Глаголи које смо добили анкетирањем описују емоционалну ситуацију из перспективе субјекта као носиоца

⁵ Прву класу чине тзв. *amuse verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *забављати*). Другу класу чине тзв. *admire verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *волећи*). Трећу и четврту класу чине тзв. *marvel verbs* (у српском језику овој класи одговарају глаголи типа *чудити се*) и *appeal verbs* (у српском језику овој класи одговарају глаголи типа *жалити се*).

емоције. То значи да нам испитаници нису наводили глаголе којима се означава процес изазивање емоције (*нервирајти*, *љутиши*, *узрујајти* и др.), већ само оне којима изражавају своје лично, унутрашње емоционално стање (*нервирајти се*, *љутиши се*, *узрујајти се* и сл.).⁶ Будући да је наш корпус садржао само глаголе којима се означава ситуација у којој је субјекат носилац емоције, занимало нас је да ли се глаголи који означавају емоционално стање субјекта могу трансформисати у глаголе којима би се означавало емоционално стање објекта. Питали смо се, дакле, код којих су емоционалних глагола статичног типа могуће узрочне трансформације.

5.1.1. Прво смо издвојили групу глагола за које смо утврдили да се не могу трансформисати у глаголе којима би се значео процес узроковања емоције (в. табелу 1). Основно значење ових глагола је *сте осећајти/осејши* + именица којом се означава конкретна емоција (*волејти* значи *осећајти љубав*, *бојајти се* значи *осећајти страх* и сл.). Има глагола који припадају истој групи, али се дефинишу другачије (*надајти се* значи *имајти наду*, *очајавајти* значи *бијти обузеи осећањем очаја*, *бзнајти се* значи *бијти испуњен њоном* и сл.). Свима њима је заједничко то што изражавају емоције које су унутрашње, најчешће неприметне и које се не испољавају специфичним понашањем, гестикулацијом, вербализацијом и сл.

Табела 1. Емоционални глаголи који немају узрочну трансформацију⁷

бојати се	<i>осећајти страх, бојан, страховати, њлаши се.</i>
волети	<i>осећајти љубав, бијти њријатељски расјоложен, наклоњен, везан осећањима (за некога).</i>
жалити	<i>имајти њњријатно осећање, бијти нерасјоложен (збој нечеја); бијти њужан, ожалошћен.</i>
желети	<i>осећајти њојребу, чезнујти, маштајти, жудејти за неким, нечим.</i>
жудети	<i>силно, веома желејти (некога, нешио), чезнујти (за неким, нечим), са великом љубављу, жељом очекивајти (некога, нешио).</i>

⁶ Овај податак је занимљив за нека даља психолингвистичка и социопсихолошка истраживања, посебно уколико би се иста слика поновила на већој популацији испитаника. Можда би се могло закључити да су, из перспективе човека, важније унутрашње, личне емоције, у односу на емоције које код других људи, својим понашањем или поступцима, свесно или несвесно изазива.

⁷ Дефиниције глагола у свим табелама преузете су из речника РСАНУ и РМС.

завидети	<i>осећајћи (осећашћи) зависити, бићи обузеити завишићу, злбом збој нечијеј усїеха, среће, лейоше и сл.; ирижељкиваши оно шћо дрући има.</i>
зазирати	<i>ирибојаваши се, илашићи се, сїрејешћи.</i>
заљубити се	<i>осећашћи, доживешћи љубав, заволешћи особу суйројној йола.</i>
кајати се	<i>осећајћи жаљење збој некој свој йосїуїка.</i>
мрзети	<i>осећајћи мржњу ирема некоме или нечему, бићи неїријашћески расїоложен ирема некоме или нечему, итешко йодносїи некоја или нешћо.</i>
надати се	<i>имашћи наде, очекиваши са мањом или већом веровајноћом, увереношћу да ће се нешћо шћо се жели доїодїићи, осїварїићи, исїунїићи.</i>
обожавати	<i>осећајћи изузеитну љубав и йошїйовање ирема некоме или нечему, мноћо волешћи и йошїйоваши.</i>
очајавати	<i>налазїићи се у сїању незнаћа, бићи обузеити очајем, йадаши у очај.</i>
поносити се	<i>бићи исїуњен йоносом, бићи йоносан (на некоја, на нешћо).</i>
презирати	<i>йосїуїаши ирема коме с ирезиром, с омаловажавањем, не йоклањашћи коме, чему никакву йажњу, немаши обзира ирема коме.</i>
снебивати се	<i>усїезаши се, усїручашаши се, сїиגעши се.</i>
страховати	<i>осећајћи сїрах, бићи у сїраћу, бојашћи се, сїрејешћи; бићи јако забринуїи.</i>
стрепети	<i>бојашћи се, сїраховашћи, осећајћи сїрах, узнемиреносї збој која, чеја.</i>
туговати	<i>бићи ишужан, бићи обузеити ишућом, осећајћи ишућу, жалосїи.</i>
уживати	<i>осећајћи задовољсїиво, иријашћносїи, удобносїи.</i>
чезнути	<i>ишуїоваши, йашћїићи, желећи силно нешћо, ишежећи за нечим, венуїићи.</i>

5.1.2. Другу групу чине глаголи код којих су могуће трансформације у узрочне емоционалне глаголе (в. табелу 2). За разлику од глагола који припадају првој групи, код ових глагола саму емоцију најчешће прати одређени облик њеног испољавања (специфично понашање, гестикалација, вербализација, физиолошке промене и сл.). Објаснићемо то на примеру глагола *беснеїи*. Основно значење овог глагола јесте *осећајћи бес*. Међутим, он такође има функцију да искаже специфичан тип понашања које је карактеристично за осећање беса (викање, махање рукама, трескање предметима, црвенило у лицу и др.). Дакле, да би се то понашање остварило и реализовало, оно је подстакнуто осећањем беса, које се јавља као реакција субјекта на неки спољашњи стимулус (који у реченици може, а не мора бити исказан: Ана бесни. Ана бесни збој њејовој йонашања).

Табела 2. Емоционални глаголи који имају узрочну трансформацију

беснети	<i>биџи изван себе од срџбе, од њева; њраскаџи, њрдиџи, њсоваџи.</i>
бринути се	<i>осећаџи бриџу; сџраховаџи.</i>
гневити се	<i>биџи њневан, срдиџи се, љуџиџи се.</i>
љутити се	<i>биваџи захваћен осећањем љуџиње, њосџајаџи њневан, срдиџи се, њневиџи се; осећаџи се уврећен, дуриџи се.</i>
нервирати се	<i>њосџајаџи нервозан, раздражљив, узрујан, узрујаваџи се, узбуђиваџи се, љуџиџи се.</i>
одушевити се	<i>исџуниџи се заносом, осеџиџи велико задовољсџтво, расџоложење, јако се орасџоложиџи, занеџи се, усхиџиџи се.</i>
патити	<i>осећаџи, доживљаваџи, њодносиџи душевни бол, њаџиџу.</i>
плашити се	<i>имаџи, осећаџи сџрах, бојаџи се, сџрејеџи.</i>
радовати се	<i>осећаџи њријаџиносџи, задовољсџтво, биџи добро расџоложен, веселиџи се.</i>
срдити се	<i>биџи збоџ нечеџа у раздраженом сџању, осећаџи срџбу, љуџиџи се.</i>
стидети се	<i>осећаџи сџид, срамџи се.</i>
ужаснути се	<i>осеџиџи и њоказџи ужас, зџрозџи се.</i>
узбудити се	<i>биџи обузеџ јачим осећањем, узнемириџи се, узрујаџи се.</i>
узнемирити се	<i>њосџаџи немиран, несџокојан, уџлашиџи се.</i>
узрујати се	<i>узбудџи се, узнемириџи се.</i>
шокирати се	<i>њренеразиџи се, заџањџи се.</i>

Статичне емоционалне глаголе могуће је трансформисати у глаголе са узрочним значењем на два начина: (1) изостављањем повратне речи *се* (нпр. *бринуџи, њневиџи, љуџиџи, нервирџи* и сл.) и (2) префиксацијом (*разбеснеџи, забринуџи, разњневиџи, наљуџиџи* и сл.). У зависности од тога на који се начин реализује узрочно значење, емоционалне глаголе поделили смо у три групе.

5.1.2.1. Права узрочна трансформација. У прву групу спадају статични глаголи чијим се нереклексивним облицима остварује узрочно значење (*одушевиџи се/одушевиџи некога; узнемириџи се/узнемириџи некога; узбудџи се/узбудџи некога* и др.) (в. табелу 3). Будући да је у питању иста лексема у којој се разлика у значењу уноси само променом морфолошког облика глагола, ову трансформацију зваћемо *њравом узрочном њтрансформацијом*. На примеру глагола *ужаснуџи се* осликаћемо разлику у значењима његовог рефлекс-

сивног и нереклексивног облика. Реклексивним глаголом *ужаснути* се означава се емоционална ситуација у којој субјекат има семантичку улогу доживљавача емоције (Ана се ужаснула његовог погледа). Нереклексивним глаголом *ужаснути* означава се ситуација у којој субјекат има семантичку улогу изазивача емоције, а објекат семантичку улогу доживљавача (Марков поглед је ужаснуо Ану). Важно је напоменути да код узрочних емоционалних глагола субјекат-изазивач може имати обележја живо+/живо- (Марко узнемирава Ану. Галама узнемирава Ану.), док објекат-доживљавач мора имати обележје живо+ (Марко узнемирава Ану. *Марко узнемирава галаму).

Табела 3. Права узрочна трансформација

одушевити се	одушевити	<i>изазвати у некоме занос, дивљење, њобудити у некоме одушевљење за нешто.</i>
ужаснути се	ужаснути	<i>изазвати ужас, страх, зајрејашћење.</i>
узбудити се	узбудити	<i>изазвати, њробудити јака осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога).</i>
узнемирити се	узнемирити	<i>ујлашиити.⁸</i>
узрујати се	узрујати	<i>узбудити, узнемирити.</i>
шокирати се	шокирати	<i>изазвати шок, њренеризити, зајањити; ужаснути.</i>

5.1.2.2. Префиксална узрочна трансформација. У другу групу спадају статични глаголи код којих се узрочно значење остварује њиховим префиксираним облицима (*беснеити/разбеснеити* некога; *њити-њити/нањитињити* некога; *сњидењити се/њосњидињити* некога) (в. табелу 4). Префиксална трансформација специфична је због тога што се префиксима, поред значења узрочности, у глагол уносе и друга значења која се тичу: перфективности, аспектуалности, фактитивности, дистрибутивности и др. Осликаћемо то примерима. Ако погледамо глаголски пар *беснеити* и *разбеснеити*, прво што примећујемо јесте да се

⁸ Код глагола *узнемирити* направили смо изузетак када је у питању значење које смо из речника преузели. Наиме, ниједна од дефиниција које су дате за значења овог глагола не одговара у потпуности значењу *изазвати емоцију*. Прва два значења дефинисана су на следећи начин: 1. *нањравити забуну, изазвати немир, начинити неред* и 2. *довесити у сњање узбурканости, зајаласити*. Будући да је тек у трећем значењу наведен глагол *ујлашиити*, ми смо направили изузетак и ово секундарно значење навели у опису глагола *узнемирити* некога. Сматрамо да је основно значење овог глагола (у некоме, код некога) *изазвати осећање немира, узнемирености, сњрејње* и сл., иако оно у нашем извору није на тај начин наведено.

једним глаголом означава емоционално стање субјекта (*беснеїи*), а другим глаголом изазивање емоције у објекту (*разбеснеїи*). Међутим, префиксом *раз-* се у глагол *беснеїи* уносе и друга значења. Једно од основних јесте значење *расїросїирања їредмеїа на већи обим или на већу їовршину* (Стевановић 1964: 465). Глаголом *разбеснеїи* означава се процес преношења *беса* на објекат, тако што га дата емоција у целости обузима и преплављује. Такође, префиксом *раз-* се у основно значење глагола *беснеїи* уноси и фактитивно значење: *довођење објекїа (најчешће људскої бића) у неко (најчешће неїаїивно) расїоложење* (Клајн 2002: 234). Код глаголског пара *їлашиїи се* и *їоїлашиїи*, префиксом *їо-* уноси се значење дистрибутивности, односно, информација да се радња обавља на већем броју објеката (Стевановић 1964: 460; Клајн 2002: 243). Дакле, постоје статични глаголи код којих се значење узроковања радње може исказати само префиксираним глаголом, али је у тим случајевима значење узрочности допуњено специфичним значењима датог префикса.

Будући да је питање семантике глаголских префикса врло сложено и да захтева обраду већег глаголског корпуса, нећемо се, у овом раду, детаљније њима бавити. Ипак, сматрамо неопходним да се у будућим семантичким истраживањима емоционалних глагола приступи класификацији префиксираних облика и да се јасно одреде значења префикса којима се мења значење основног глагола.

Табела 4. Префиксална узрочна трансформација

беснети ⁹	разбеснети	<i>изазваїи код некоїа бес, учиниїи бесним, разїариїи, ражесїиїи.</i>
патити ¹⁰	напатити	<i>изложїи їаїїњи, муци, намучїиїи.</i>

⁹ Под одредницом *беснеїи* у РСАНУ наведено је секундарно значење *беснеїи некоїа*: индив. (некога) *јако љуїиїиїи; доводиїи до беснила*. Будући да је у питању значење које је дато као последње, оквалификовано као индивидуализам и осликано једним примером, нисмо га узели у обзир као релевантно емоционално значење, сматрајући га необичним и неспецифичним за савремени језик. Такође, сматрамо да нам испитаници у упитницима нису навели глагол *беснеїи* у прелазном значењу, већ да су имали на уму значење *осећаїи бес*. Ово мишљење поткрепљујемо чињеницом да су сви глаголи који чине нашу грађу они којима се означава субјекат као носилац емоције и емоционалног стања.

¹⁰ Под одредницом *їаїиїиїи* у РМС наведено је секундарно значење *їаїиїиїи некоїа*: (прел.) *чиниїи да ко їїриїи, мучиїиїи (коїа), задаваїи бол (коме)*. Будући да смо на почетку рада објаснили да ћемо се бавити само при-

стидети се	застидети	<i>изазвајћи код некоја осећање сћидга, учинићи да неко осеји сћид, срамоју, йосиидеји; нанеји нечему сћид, срамоју.</i>
стидети се	постидити	<i>учинићи да се ко сћиди.</i>

5.1.2.3. Комбинована узрочна трансформација. Трећу групу чине глаголи код којих се јавља комбинована узрочна трансформација, тј. узрочни парњаци су или нереклексивни облици статичног глагола или префиксирани облици истог (*бринујћи се/бринујћи, забринујћи; нервирајћи се/нервирајћи, изнервирајћи* и др.) (в. табелу 5).

Табела 5. Комбинована узрочна трансформација

бринути се	бринути	<i>задавајћи брију, немир, сћрах (некоме), забрињавајћи.</i>
бринути се	забринути	<i>учинићи да неко засћреји, задајћи брију, немир, сћрах.</i>
гневити се	гневити	<i>срдји, љујји.</i>
гневити се	разгневити	<i>разљујји, рассрдји.</i>
љутити се	љутити	<i>изазивајћи у некоме осећање љујње, срџбе, срдји, њевји некоја.</i>
љутити се	наљутити	<i>изазвајћи чију љујњу, срџбу, разљујји, рассрдји, разњевји.</i>
љутити се	разљутити	<i>довести у сћање љујње, наљујји, разњевји, рассрдји.</i>
нервирати се	нервирати	<i>чинићи некоја нервозним, узнемировајћи, раздраживајћи, узрујавајћи.</i>
нервирати се	изнервирати	<i>учинићи некоја нервозним, веома узнемирији, раздражији, узрујаји.</i>
плашити се	плашити	<i>чинићи да се неко боји, изазивајћи, задавајћи сћрах, сћрашији.</i>
плашити се	заплашити	<i>улији, задајћи сћрах (некоме), ујлашији, засћрашији.</i>
плашити се	наплашити	<i>изазивајћи сћрах код некоја, ујлашији, зайлашији, засћрашији, йрејасји.</i>
плашити се	поплашити	<i>изазвајћи, задајћи сћрах, йресћрашији.</i>
плашити се	преплашити	<i>учинићи да (ко) осеји сћрах, задајћи (коме) сћрах, йресћрашији.</i>
плашити се	расплашити	<i>йлашећи расћераји.</i>
плашити се	сплашити	<i>ујлашији, усћрашији.</i>

марним емоционалним значењима глагола, ово прелазно значење глагола *йајији* није ушло у анализу.

плашити се	уплашити	<i>изазва̄ӣи с̄ӣрах, ус̄ӣрашӣӣи, њре̄ӣас̄ӣи неко̄и, ба̄цӣӣи у с̄ӣрах.</i>
радовати се	радовати	<i>с̄ӣвара̄ӣи њрӣја̄ӣно̄с̄ӣи, за̄дово̄љ̄с̄ӣво (неко̄ме, неч̄ему), чинӣӣи вес̄елӣм, добро рас̄ӣоло̄же̄ним, вес̄елӣӣи.</i>
радовати се	обрадовати	<i>развес̄елӣӣи, учинӣӣи ра̄до̄с̄ним, вес̄елӣм.</i>
срдити се	срдити	<i>чинӣӣи неко̄ӣа с̄рдӣӣӣм, љӯӣӣӣи, до̄водӣӣи неко̄ӣа у с̄ӣа̄ње љӯӣње, раз̄дра̄ж̄љ̄иво̄с̄ӣи, у с̄рӣбу.</i>
срдити се	насрдити	<i>изазва̄ӣи нечӣју с̄рӣбу, рас̄рдӣӣи, на̄љӯӣӣӣи неко̄ӣа.</i>
срдити се	расрдити	<i>изазва̄ӣи с̄рӣбу у неко̄ме, раз̄љӯӣӣӣи, на̄љӯӣӣӣи.</i>

5.2. Анализом грађе утврдили смо да је, од три наведена типа трансформација, у нашем корпусу најзаступљенија комбинована узрочна трансформација (нпр. *радова̄ӣи се/радова̄ӣи, обрадова̄ӣи* некога); на другом месту су глаголи са правом узрочном трансформацијом (нпр. *одушевӣӣи се/одушевӣӣи* некога), а последњу групу чине глаголи са префиксалном узрочном трансформацијом, код којих се узрочност остварује префиксацијом основног, статичног глагола (*с̄ӣӣде̄ӣи се/зас̄ӣӣде̄ӣи, њос̄ӣӣдӣӣи* некога).

6. Кратак осврт на основна питања. Закључна разматрања.

6.1. Емоционални глаголи у српском језику обухватају глаголе којима се означавају психолошка стања, расположења и осећања. Две основне семантичке улоге које се додељују аргументима емоционалних глагола јесу *носилац* емоције и *изазивач* емоционалне промене. Ако је носилац емоције субјекат, глагол припада групи статичних емоционалних глагола, а ако је доживљавач емоције објекат, глагол је узрочан.

6.2. Постоји група статичних глагола које није могуће трансформисати у узрочне (нпр. *воле̄ӣи, мрзе̄ӣи, на̄да̄ӣи се* и сл.). Они изражавају емоције које су унутрашње, неприметне и које се најчешће не испољавају специфичним понашањем, гестикацијом, вербализацијом и сл. Њихово основно значење може се исказати глаголом *осећа̄ӣи/осе̄ӣӣӣи* и именицом којом се означава конкретна емоција (*воле̄ӣи* значи *осећа̄ӣи љубав*).

6.3. Другу групу чине статични глаголи чије је значење могуће трансформисати у узрочно. Узрочност се исказује на два начина: нереклексивним обликом статичног глагола или префиксацијом. Нереклексивним обликом глагола исказује се искључиво узрочно значење, дакле мења се само носилац семантичке улоге доживљавача емоције и глагол постаје каузативан. Глаголи који префиксацијом поста-

описује. На основу таквих информација могуће је приступити финијим семантичким класификацијама. Наиме, постоје глаголи којима се означавају различити аспекти емоционалности, у чијим су конкретним реализацијама доминантније неке друге компоненте: вербална (*вика̄ӣи*, *кука̄ӣи*, *јаука̄ӣи* и сл.) (в. Штрбац 2006), физиолошка реакција (*џлака̄ӣи*, *дрхџа̄ӣи*, *џребледеџӣи*, *џоцрвенеџӣи* и сл.) или специфично понашање и гестикулација која се везује за цео емоционални контекст (*Чуџала је косу од беса*; *Скакала је до неба од сређе* и сл.).

6.7. Да бисмо резултате нашег истраживања могли да уопштимемо и њима обухватимо све глаголе који припадају класи емоционалних глагола у српском језику, неопходно је сличну анализу спровести на већем језичком узорку који би обухватио појединачна значења глаголских лексема, укључујући и она секундарна значења која имају функцију означавања емоције. То би значило да се, на пример, за глагол *жа̄лӣӣи* у обзир узму четири његова значења која гласе: (1) *има̄ӣи* *неџриџа̄ӣи* *осећање*, *бӣӣи* *нерасџоложен* (*збоџ нечеџа*), *бӣӣи* *џуџан*, *ожа̄лоџићен*; (2) *џребаџива̄ӣи* *себи*, *ка̄ја̄ӣи* *се*; (3) (некога) *осећа̄ӣи* *сажаљење*, *са̄мӣло̄с̄ӣ* (*џрема некоме*), *сажаљева̄ӣи* и (4) (за неким, некога, ређе за нечим, нешто, или без допуне) *осећа̄ӣи* *жа̄ло̄с̄ӣ*, *џуџова̄ӣи* *за умрлим*, *оџлакива̄ӣи*; *нариџа̄ӣи*.

6.8. Сматрамо да је за разумевање семантике глагола важно да се анализа усмери на једну глаголску класу и сва значења њених чланова. Једино се тако може открити природа датих глагола и могу се уочити оне специфичности на основу којих ће се правити финије семантичке класификације.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоџиџације кроз срџски језик и кулџуру*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Екман 1999: Paul Ekman, Basic emotions, in: *Handbook of Cognition and Emotion*, eds. T. Dalgleish, M. Power, John Wiley and sons Ltd., 45–60.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом срџском језику, 1, Сла̄а̄ње и џрефиксациџа*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Крофт 1993: William Croft, Case marking and the semantics of mental verbs, in: *Semantics and the lexicon*, ed. R. Pustejovsky, Netherlands: Springer, 55–72.

- Левин 1993: Beth Levin, *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*, University of Chicago Press.
- Миливојевић 2008: Zoran Milivojević, *Emocije*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Московљевић-Поповић 2008: Јасмина Московљевић-Поповић, Класе глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења у савременом српском језику, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 37/1, Београд, 87–98.
- Ортоњи–Тарнер 1990: Andrew Ortony, Terence Turner, What’s basic about basic emotions?, *Psychological Review* 97/3, 315–331.
- Поповић 2007: Људмила Поповић, Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима, *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 481–497.
- Принц 2004: Jesse Prinz, Which emotions are basic?, in: *Emotion, Evolution, and Rationality*, eds. D. Evans, P. Cruse, Oxford Univeristy Press, 1–19.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Монографије 1, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Соломон 2008: Robert Solomon, The Philosophy of Emotions, in: *Handbook of Emotions*, eds. Lewis et al., New York – London: The Guilford Press, 3–16.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнोजезичка норма. I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научно дело.
- Џејмс 1884: William James, What is an Emotion?, *Mind* 9/34, 188–205.
- Штрбац 2006: Гордана Штрбац, О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2, Нови Сад, 73–102.

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

Ana V. Milenković

THE EXPERIENCER AND STIMULUS SEMANTIC ROLES IN THE
ARGUMENT STRUCTURE OF EMOTIONAL VERBS IN THE
SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this study is to analyze the meaning of a group of verbs denoting psychological states, moods and feelings (called *emotional verbs*) in the Serbian language. We will consider the meanings of emotional verbs to be part of a wider emotional situation in which the relationship between the subject and object is causally-consequential. Depending on whether the semantic role of the experiencer is attributed to the subject or object of the emotional verb, we will divide verbs into two classes: stative (*subject_experiencer*) and causative (*object_experiencer*) verbs. We will then try to determine which stative emotional verbs are able to transform into causative emotional verbs, and which grammatical mechanisms allow these changes.

Key words: emotions, emotional verbs, argument structure, semantic roles, experiencer, stimulus, reflexiveness, prefixation, lexicographic definition.

УДК 811.163.41'373.422
811.163.41'374(038)(049.32)

МИЛЕНА М. ЈАКИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 16. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

НЕФОРМАЛИЗОВАНА УПОТРЕБА АНТОНИМА У ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ЧЛАНЦИМА РЕЧНИКА САНУ**

У раду се обрађују неформализовани начини употребе антонима у лексикографским чланцима Речника САНУ, тј. без квалификатора супр., предвиђеног *Уйуйсївима за израду Речника САНУ* за идентификацију антонима. Анализа је показала да се антоними често, поготово код именица и придева, употребљавају у оквиру описног дела дефиниције, иза негације, у оквиру неколико различитих формула, које смо у овом раду уочили. Такође, приметили смо да су описне дефиниције антонимског пара често конструисане према истом моделу, а неретко се као илустрација значења наводе примери који поред кључне речи садрже и њен антоним. Образлажемо неоправданост употребе негираног антонима у описном делу дефиниције, у случају контрарних антонима, где чланови антонимског пара не исцрпљују садржај надређеног појма. Закључујемо да неформализовани начини употребе антонима могу лексикографима бити користан инструмент, али нису адекватна замена формалне идентификације антонима из неколико разлога. Не само што је овакав поступак мање прецизан, већ не обезбеђује ни исцрпну претрагу електронске верзије речника, а такође је мање јасан корисницима речника чији матерњи језик није српски, или када се дефинише мање позната реч.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, Речник САНУ, антоними.

* Milena.Jakic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Линївїсїїчка иѕїтраживања савременої срїскої књижевної језика и израда Речника срїскохрваїскої књижевної и народної језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

0. Сажети приказ наших досадашњих истраживања везаних за употребу антонима у Речнику САНУ

У претходним радовима приказали смо детаљну анализу формалне употребе антонима у Речнику САНУ, тј. употребу антонима иза специјализованог квалификатора супр., којим се сигнализира однос антонимије (Јакић 2015). На основу анализе дошли смо до тога да су антоними у *Ујујисџивима за израгу Речника САНУ* (у даљем тексту: *Ујујисџива РСАНУ*) обрађени веома штуро, те да се лексикографска пракса употребе антонима разликује од *Ујујисџива РСАНУ*. Приметили смо да се у односу на обрађени лексички фонд антоними веома ретко користе у Речнику САНУ, те да њихова дистрибуција по томовима није хомогена, али да она не зависи од њихове дистрибуције у језичком систему (Јакић 2015: 169–174). Такође смо уочили да се антоними сразмерно често приписују одредницама ограниченог домена употребе, или терминима, док великом броју лексема општег лексичког фонда антоним није приписан, иако постоји у језичком систему (Јакић 2014:187). Лексикографи Речника САНУ најчешће се одлучују да лексеми припишу *јрави анџоним* (везан за примарно значење), нешто ређе *конџекџуални* (везан за неко од секундарних значења), а најређе *лексички* (везан за читаву полисемантичку структуру одреднице). Најчешће се за одредницу наводи само један антоним, и најчешће се приписује именицама. На крају, утврдили смо да је свега трећина антонима наведена симетрично, тј. код оба члана антонимског пара (Јакић 2015: 173). Циљ овог рада је да представи друге начине употребе антонима у лексикографским чланцима Речника САНУ.

1. Увод

Многи истраживачи у области лексичке семантике указују на значај односа антонимије међу речима. Тако на пример С. Џонс тврди да је антонимија фундаментални механизам организације искуства (Џонс 2002: 3), а у прилог овоме говори то што када учимо језик, значење речи боље разумемо уколико знамо шта је њена супротност. Такође, деца однос антонимије усвајају већ око трећег рођендана (Васић 1976; Круз 1986: 197), а у тестовима слободних асоцијација антоними су веома често навођени као одговори (Чарлс–Милер 1989; Фелбаум и др. 1993: 26–27; Драгићевић 2007; Савић–Костић 2008). У многим приручницима лексикографије могу се наћи упутства о употреби антонима при дефинисању одредница. На пример, Кифер и

Штеркенбург у приручнику лексикографије сачињеном од радова неколико аутора наводе да се антонимима употпуњава дефиниција, односно да се најчешће дају као додатна информација (Кифер–Штеркенбург 2003: 358). Сличну идеју износи и Л. Згуста, у познатом приручнику лексикографије, тј. да се антоними често користе иза описног дела дефиниције, као њена допуна, те је стога могуће наводити и делимичне антониме (Згуста 1991: 245).¹ Поред тога, овај аутор упућује на наводе из литературе према којима су антоними корисни јер се на основу њих могу потврдити нова значења (Згуста 1991: 257). Аткинсова и Рандел, у свом приручнику лексикографије, наводе четири типа антонимских односа и описују корист од њихове употребе у речницима и примере њихове употребе у лексикографским дефиницијама (Аткинс–Рандел 2008: 142–143). Према овим ауторима при дефинисању придева и прилога корисна је употреба *комплементарних* и *поларних* антонима (нпр. мртав–жив; добар–лош). Уколико је у речнику потребно навести антоним, у ову сврху користе се и *дирекционални* антоними (нпр. север–југ), док се *конверзивни* у дефиницији користе уколико је неку одредницу тешко дефинисати (нпр. муж–жена). П. Штеркенбург наводи да се у оквиру дефиниције антоними могу користити и иза негације (Штеркенбург 2003: 131). Исту тврдњу износи и Ј. Апресјан, који каже да, будући да антоними имају велики део међусобног преклапања у значењу, њихово негирање јесте користан поступак при дефинисању (Апресјан 2008: 98). Имајући све ово у виду интересовало нас је на који начин се антоними користе у најобимнијем општем описном речнику српског језика – Речнику САНУ.

2. Ујујсїва за израду Речника САНУ

У *Ујујсївима РСАНУ*, интерном документу Института за српски језик САНУ, чији сарадници израђују Речник САНУ, важе следећа правила о употреби антонимије при изради лексикографског чланка:

Чл. 70: Одмах иза дефиниције дају се најпре синоними (са ознаком „син.“) и антоними (са ознаком „супр.“), затим упућенице (са ознакама „вар.“ и „исп.“), као и речи које је потребно ради допуне дефиниције споменути на том месту.

¹ Л. Згуста ову тврдњу експлицитно наводи за синониме, а имплицитно за антониме.

Након тога, у Чл. 98 наводи се готово иста информација као у претходно наведеном члану:

Чл. 98: Иза дефиниције (и иза евентуалног синонима) даје се по потреби и антоним, одвојен од претходног текста тачком и запетом, са ознаком „супр.“ в. пр. код белац (2) и бео.

3. Циљеви

Као што смо раније већ напоменули, у претходном раду дали смо детаљну анализу формалне употребе антонима у овом речнику, а поред тога дали смо и предлог допуне *Уџујсџава РСАНУ* заснован на налазима тог рада (Јакић 2015: 175). Циљ овог рада је да прикаже неформализоване начине употребе антонима у Речнику САНУ, тј. начине на које се антоними при дефинисању користе, а који нису описани у *Уџујсџавима РСАНУ*, те да продискутује оправданост њихове употребе.

4. Анализа

4.0. Делови лексикографског чланка. Типичан лексикографски чланак у Речнику САНУ састоји се од одреднице, заглавља, дефиниције и примера. Употребу антонима у заглављу одреднице обрадили смо у претходном раду (Јакић 2015). У овом раду приметили смо да се антоними јављају и у другим поменутих деловима лексикографског чланка. Кренимо редом.

4.1. Антоним у главном/описном делу дефиниције. Прегледом лексикографских чланака одредница које имају антониме приметили смо да се лексикографи служе различитим поступцима како би указали на повезаност значења две речи по супротности. Тако се у неким случајевима у дефиницији појављује негирани антоним како би се објаснило значење дате речи, као што уосталом наводе Ј. Апресјан и П. Штеркенбург (Апресјан 2008: 98; Штеркенбург 2003: 131). Негирање се најчешће остварује помоћу устаљених формула.

4.1.1. Формуле придевских дефиниција. Најпродуктивнија формула у којој се у оквиру описног дела дефиниције придева користи антоним јесте који није + придев. У оквиру ове формуле употребљени придев може бити **творбено повезан** са одредницом која се дефинише, што је најчешћи случај при дефинисању придева који су изграђе-

ни неким од префикса за творење антонима (без-, ин-, не-). Дакле, у дефиницији се користи мотивни придев уз негацију:

асиметричан, -чна, -чно *који показује асиметрију, који није симетричан²*

бесмртан, -тна, -тно **а.** *који није смртан, који не умире, који вечито траје;*

бесујетан, -тна, -тно *који није сујетан, неуобразен, скроман.*

безопасан [...], -сна, -сно [...] **1.** *који није опасан, који не може да нанесе штету, да шкоди, нешкодљив.*

инкомпетентан, -тна, -тно (према лат. *in-* и *competere*) *који није компетентан, надлежан, овлашћен, меродаван, стручан (да нешто решава, оцењује, суди о чему и сл.), ненадлежан, неовлашћен, немеродаван*

неадекватан [...], -тна, -тно *који није адекватан, неодговарајући, неодесан, непримерен.*

неагресиван, -вна, -вно *који није агресиван, који не напада, ненападачки.*

неаристократски, -а, -о *који није аристократски, несвојствен аристократијама.*

небајат, -а, -о нераспр. *који није бајат, који није стипар, свеж.*

неадекватан, -тна, -тно *који није адекватан, неодговарајући, неодесан, непримерен.*

неапстрактан, -тна, -тно *који није апстрактан; конкретан.*

неберићетан, -тна, -тно *који није берићетан, од којеј нема среће ни користи.*

неблаг, -а, -о *који није бла, који се не одликује блашћу; ирилично суров, немилосрдан.*

недосадан [...], -дна, -дно заст. *који није досадан, који не изазива досаду.*

недуг, -а, -о **1.** *који није дуг, који је незнатне дужине, краћак, окраћи.*

некрилат, -а, -о *који није крилат, који нема крила*

У ретким случајевима мотивна реч је дефинисана негираним антонимом који је изграђен помоћу префикса за творење антонима:

² Подвлачење је наше, а из навођених лексикографских чланака Речника САНУ изоставили смо информације које нису релевантне за наше излагање (акцент, граматичке информације, примере, ирелевантне делове дефиниције и сл.).

диферентан [...], -тна, -тно индив. *који је значајан, који није индиферентан.*

У оквиру формуле **који није + придев** придев може бити и **творбено неповезан** са одредницом у чијој се дефиницији налази:

бајат, -а, -о [...] **2.** *који није скорошњи; давнашњи.*

благ, блага, благо [...] **3.** [...] **б.** *који је одмерен, њактичан који није жучан.* [...] **8.** *(о њриродним њојавама) а. који није њлах, који није њкодљив.*

говорљив, -а, -о **1. а.** *који радо, много њовори, који није њуљљив; речии.*

директан, -тна, -тно [...] **1.** [...] **б.** *који није заобилазан, који је без увијања, оѡворен.*

зависан, -сна, -сно **1.** [...] **б.** *који није самосѡалан, којему су слобода, ѡрава, моѡћности или сл. оѡраничени нечијим уѡицајем, комѡѡѡнцијама или нечијом моћи, ѡодређен, ѡоѡчињен.*

закљоњен, -а, -о *који није изложен, закљониѡ, скровиѡ.*

једноставан [...] -вна, -вно **3. а.** *који се лако схваѡа (уочава, изводи и сл.), који не садржи ниѡиѡа необично, који није сложен и ѡѡѡжак, разумљив, јасан, ѡрости.*

крњ, крња, -е [...] **2.** *који није ѡеловиѡ, ѡѡѡѡѡун, ѡѡовршен; ѡѡовољан, мањкав.*

матор, -а, -о **3. в.** *који није свеж, бајати, уѡѡајао.*

нежан [...] -жна, -жно **2. д.** *који није оѡѡар, који не уводи ѡѡроѡе, круѡѡ мере, блаѡ (о закону, ѡредби и сл.).*

У ретким случајевима у дефиницији се користи творбено неповезани антоним и при дефинисању придева изграђених помоћу префикса за творење антонима, тј. када постоји мотивни придев помоћу кога је изграђен:

ирелигиозан, -зна, -зно [...] *који није ѡбожан, ѡерелиѡозан.*

У претходно наведеним случајевима донекле је и јасно оклевање лексикографа да међу одредницама успоставе однос антонимије, будући да се ради о контекстуално ограниченим значењима, односно антонимима везаним за њих. За разлику од тога, у наредним примерима лексикографи су се определили за посредно успостављање овог односа иако би већина изворних говорника српског језика потврдила однос праве антонимије:

бајат, -а, -о [...] **1.** који није свеж; супр. тазе; [...]
јефтин, -а, -о **1. а.** који мало кошћа, који није скућ
мртав [...], -тва, -тво [...] **1.** који није жив, у коме нема биолошких манифестација животи
низак, ниска [...] ниско [...] **1. а.** који је мали расћом, који је мале висине, који није висок (о људима, односно о људском сћасу, узрасћу).

Оваква лексикографска одлука за сада нам није сасвим јасна, поготово када узмемо у обзир да су приказане дефиниције заправо примарна значења одредница.

Поред поменутих формула, антоним се у оквиру описне дефиниције придева може појавити и на други начин, нпр. као зависни члан именичке синтагме,³ што би представљало још већи степен избегавања успостављања односа антонимије:

асоцијалан, -лна, -лно коме недосћаје социјалности, који нема социјалној смисла, недрушћивен; нехуман, себичан
бесполан, -лна, -лно **1. а.** који нема йола, који је без йолних орјана
2. који није йосћинунћ йолним йућем.
неслан, -а, -о **1. а.** који није (довољно) зачићен сољу, који нема слан укус, бљућав.
низак, ниска [...] ниско [...] **15. б.** који нема висок йоложај у заједници, који није цећен у друшћиву; йросћ, неућедан.

Такође, интересантан је случај када се у оквиру дефиниције наводи морфолошки сложен синоним одреднице, који је изграђен помоћу префикса за творење антонима. Када би се тај префикс одстранио, остао би антоним одреднице која се дефинише (истокоренски или разнокоренски):

бескористан [...] -сна, -сно [...] **1.** који није од корисћи, који нишћа не дойриноси, некорисћан, сувишан, бесцћљан.
беспокретан [...] -тна, -тно **в.** нейокрећан, који се не йокреће, који није исћућен крећаћем.
беспринципан, -пна, -пно који нема начела, који се не држи йринципца, недоследан; који није заснован на йринципима; исп. беспринципјелан, беспринципски.

³ Сличан случај посредне употребе парадигматских односа у дефиницијама Речника САНУ уочили смо и са синонимима (Јакић 2014: 177, фуснота 8).

исправан, -вна, -вно **1. а.** *који није у квару, сјособан за функционисање, неошћен.*

небрачни, -а, -о заст. *који није рођен у озакоњеном браку, ванбрачни (о деци); који није у браку; који не живи у законитом браку са неким.*

Антоним се у неким придевским дефиницијама употребљава на још посреднији начин, тако што се користи нека од ниже поменутих формула, а потом речи из друге морфолошке класе, најчешће именица која је у творбеној вези са потенцијалним антонимом одреднице која се дефинише. Чини се да су формуле **који је без + *⁴ именица**, **који није + * именица** и **који нема + * именица** продуктивније од других:

директан, -тна, -тно [...] **1. б.** *који није заобилазан, који је без увијања, ошворен.*

нељубак [...], -пка, -пко **а.** *који није љубак, који је без умилности, дојадљивости, шарма.*

гњно, гњила, гњило [...] **3.** *који је без чврстине, који се уиба, мек: жидак.*

млад², млада, младо [...] **1.** [...] **в.** [...] **3)** *који је без искуства, почетник у неком послу*

бешчулан, -лна, -лно **1.** *који је без чула, без сјособности иримања уишака; исп. бешћутан, бешћутљив*

2. *који није изазван чулима, најчулан.*

бешећеран, -рна, -рно *који је без шећера; који није зашећерен*

небрадат, -а, -о нераспр. *који није брадаш, који је без браде; коме брада не расте; исп. ћосав.*

атоналан, -лна, -лно (нем. atonal) муз. *који није заснован на одређеном тоналитету; исп. дисхармоничан*

бесузан, -зна, -зно *који нема суза, који није ираћен сузама.*

бескласан, -сна, -сно (одр. бескласни, -а, -о) *који нема класа, који није подељен на класе, сјалеже.*

апартан, -тна, -тно [...] **2.** *који није у шесној вези са целином, посебан, оделиш, неовезан.*

безвременски, -а, -о грам. *који није везан за одређено време;*

али у неким случајевима то може бити и нпр. глагол у чијем корену можемо потражити антоним одредничког придева:

⁴ Звездицом смо означили да се унутар формуле може појавити и још нека реч, осим наведених.

жив, жива, живо [...] **1.** *који живи, у којему њосџоје њојаве свој-сџивене биолошким њкивима и орџанизмима, биолошки њроцеси; који није умро, уџинуо (о људима и живоџиџама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама)*

4.1.2. Формуле именичких дефиниџија. Слична ситуација је и са дефинисањем именица. Често је у употреби формула: онај који није + именица или она која није + именица.

Најчешће се користе именице које су творбено повезане са одредницом у чијој се дефиниџији налазе:

неаристократ(а) м онај који није аристокраџи(а).

небогослов м нераспр. онај који није боџослов;

нелевичар [...] м онај који није левичар, који није џриџадник неке левичарске сџиранке или џборник левичарских схваџања.

немислилац, -иоца м онај који није склон размишљању, онај који се не одликује размишљањем, који није мислилац.

немудрац, -аца м онај који није мудрац, онај који не мудрује, не размишља.

нечобанин м (мн. нечобани) онај који није чобанин, онај који се не бави чувањем сџоке.

непотписница ж она која није џоџиџисница, која није џоџиџисала нешџо (нџр. конвенџију, уџовор, сџоразум и сл.) (обично о држави, земљи).

неприја [...] ж покр. она која није џрија (у родбинским односима); рђава, лоша џрија.

несродница [...] ж она која није сродница, која нема сродничке везе, женска особа несродник.

несвештеница [...] ж она која није свешџеница; она која се у даџиом џренуџику, даџиим околносџима не џосџавља као свешџено лице.

невила ж покр. у иџри речи са „вила“: она која није вила; исп. вила (1а).

Ипак, понекада се у оквиру ове формуле користе и именице које нису у творбеној вези са именицом у чијој се дефиниџији налазе, иако творбено повезане именице постоје у језичком систему:

небежа м (ек.) покр. онај који у оџасносџи не бежи, онај који није кукавица; исп. бежа.

нељубазница ж заст. она која није граџа, граџана; исп. љубавница (в).

Код именичких дефиниција постоје и друге формуле, додуше, чини се, знатно мање продуктивне:

одсутство + именица⁵:

бесрдачност, -ости ж индив. особина оноја који није срдачан, одсутство срдачностии, ірубосіи.

неблагод, -ости ж особина оноја који није блаї, оноја шїио није блаїо, одсутство блаїосіи, добройе; нейойусїльвосіи, немилосрдносїи.

нециничност, -ости ж [...] одсутство заједљивосіи

кукавичлук м 1. одсутство, недосїаїаіак храбросіи, смелосіи, велика йлашљивосіи, сїрашљивосіи, бојажљивосіи.

недосїаїаіак + именица⁶:

беспштење с заст. в. нейошїење, недосїаїаіак йошїења.

бесрећност, -ости ж недосїаїаіак среће, немање среће.

неапегит, -ита м нераспр. недосїаїаіак айейїиїа, їубиїаіак айейїиїа, їрохїева за јелом.

небриткост, -ости ж [...] недосїаїаіак ошїїрине, їроницљивосіи.

кукавичлук м 1. одсутство, недосїаїаіак храбросіи, смелосіи, велика йлашљивосіи, сїрашљивосіи, бојажљивосіи.

особина оноја шїио је без + именица:

нећудоредност [...] -ости ж особина [...] оноја шїио је без ћудо-редностии;

Такође, као и код придева, понекада се у дефиницији именица користе формуле иза којих следи реч из друге морфолошке класе, најчешће, али не увек, придев, творбено повезан са именицом која се дефинише. Нпр.:

особина/сїање оноја који/шїио није + придев:

бесрдачност, -ости ж индив. особина оноја који није срдачан, одсутство срдачностии, ірубосіи.

небриткост, -ости ж особина, сїање оноја који није бридак, ошїїар, оноја шїио није бриїко, ошїїро;

нецивилизованост [...], -ости ж особина оноја који није цивилизован, оноја шїио није цивилизовано, заосїалосїи, їримиїивностии

⁵ Именица у дефиницији може бити творбено повезана или творбено неповезана са именицом која се дефинише.

⁶ В. фусноту 5.

нециничност, -ости ж особина онога који није циничан

нећудоредност [...] -ости ж особина онога који није ћудоредан

4.2. Конструисање дефиниција антонима по истом моделу

Прегледање дефиниција антонимских парова скренуло нам је пажњу на још једну важну појаву при дефинисању антонима у РСА-НУ (Јакић 2014: 179). Ако нпр. упоредимо дефиниције именица *дан* и *ноћ*, приметимо да су оне веома сличне:

дан м [...] **1.** [...] **б.** време од изласка до заласка Сунца, време док је свејло; дневна, Сунчева свејлост, видело.

ноћ, ноћи [...] ж [...] **1. а.** време од заласка до изласка Сунца; џама, мрак у џом временском инћервалу.

Обе имају два своја дела, одвојена тачком и зарезом. У првом делу обе дефиниције употребљен је одговарајући члан засебног антонимског пара: *излазак–залазак*. У другом делу дефиниције речи *дан* употребљена је реч *свејлост*, а у одговарајућем делу дефиниције *ноћ* употребљени су антоними *свејлост*: *џама* и *мрак* (Јакић 2014: 179). И уопште, често су антонимски парови обрађени по истом моделу, користећи исте речи у дефиницији, исту архисему, исте формуле, а кључна семантичка разлика исказана је другим антонимским паром. Исти случај постоји и код парова *велик–мали*, *далек–близак*, *жив–мрт*, *волејћи–мрзејћи* итд.⁷

велик, -а, -о [...] **1.** који је џо размерама *изнад џросечној, нормалној* (у једној или више димензија)

мали, -а, -о [...] супр. велик(и) **1.** који је џо димензијама (у једном џравцу или у више џраваца) *исџод џросечној, нормалној* или онога са чим се уџорећује [...]

далек, далека, далеко [...] **1. а.** који се налази на великом одсџојању од некога или нечеја.

близак, блиска, блиско [...] **1. а.** који је на малом одсџојању од нечеја, недалек, суседан, оближњи.

жив, жива, живо [...] **1.** који живи, у којему џостџоје џојаве својсџивене биолошким џкивима и орђанизмима, биолошки џроцеси; који није умро, уџинуо (о џудима и живиџињама); који се није осушио, усахнуо (о биљкама).

мртав [...], -тва, -тво [...] **1.** који није жив, у коме нема биолошких манифестџација живиџа **а.** који је умро, уџинуо (о живим бићима —

⁷ В. и друге наведене примере у Јакић 2014: 179–180.

људима и животињама); у којему више не постоје појаве и процеси својствени биолошким појавима, који је престао да функционише, одумро (о телу и органима живих бића).

волеги [...] несвр. **1. 1. а.** (некога, ређе некоме) *осећају љубав, бију пријатељски расположен, наклоњен, везан осећањима (за некога).*

мрзети [...], -зим несвр. **1. 1. а.** (некога, нешто, ређе на некога, на нешто) *осећају мржњу према некоме или нечему, бију непријатељски расположен према некоме или нечему, тешко односеју некога или нешто.*

4.3. Антоним у примеру

Даље, примећујемо да се код неких одредница, антоним уопште не појављује у дефиницији, у било ком њеном делу, али се лексикограф при избору примера којима илуструје значења дате речи одлучује да употреби баш оне у којима се осим циљне речи налази и њен антоним. На пример, значење одреднице *дан* које се семантички супротставља једном од значења речи *ноћ* дефинисано је под бројем **1.б.**

дан м [...] **1.** [...] **б.** *време од изласка до заласка Сунца, време док је светло; дневна, Сунчева светлост, видело.* — [...] У њ ратују дневи са ноћима (Њег. 7, 214).⁸ [...] Како то исто сунце једнима дуге данове даје а кратке ноћи (Кур. 5, 48).

Примећујемо да нигде у дефиницији није употребљена реч *ноћ*, али јесте у два од пет примера за наведено значење (Јакић 2014: 179). Исти случај налазимо и код одреднице *ноћ*:

ноћ, ноћи [...] ж [...] **1. а.** *време од заласка до изласка Сунца; њама, мрак у њом временском интервалу.* — Сунце осветљава половину Земље, и на тој половини је дан, а друга је половина у сенци, тј. на њој је *ноћ* (Телеб. 2, 5). [...] Ево, дан пролази ... за ноћи би се могло доћи до Таре (Лал. 3, 240).

Одредница *ноћ* у РСАНУ има три значења са подзначењима. Значење **1.а** значењски се супротставља горенаведеном значењу речи *дан*, али то није био довољан разлог за лексикографа да идентификује супротност ове две речи по значењу. Уместо тога, у два од једанаест примера за дато значење *ноћи* употребљена је реч *дан*.

⁸ Разрешење скраћеница извора дато је у XIX тому Речника САНУ (стр. VIII–CXIII).

И у многим другим лексикографским чланцима уочили смо појаву антонима у примеру којим се илуструје неко од значења, без обзира на то да ли је антоним употребљен и у другим деловима лексикографског чланка:

замрзети [...], -зим свр. [...] **II. ~ се уз.** *йовр. од замрзѣиши (I, 1a).* — Оне се или заволе због једне ситнице ... или се замрзе исто тако (Петр. В. 5, 95).

низак, ниска [...] **ниско** [...] **1. в.** *који не расѣе високо (о биљкама).* — [...] Набављаје се и високи коњи ... ал ипак већи тал свита има ниске, обичне коње (Лукић Л., ЗНЖ 24, 147).

1. г. *који има релативно мало, невелико љружање од доње до јорње љачке (о бреју, љланини и сл.).* — [...] По висини горе се дијеле на ниске ... средње ... и високе (Калм. Р. 1, 135).

2. а. *који је љосѣављен, који сѣоји, који је саѣраћен и сл. на малом одсѣојању од љла, од љодлоје:* ниске јасле, ~ прозор. — На пашњацима су сеоски бунари с ѣермом, а уз њих високи валови за краве и коње и ниски валови за свиње (Марков. 1, 31).

5. а. спорт. *ударен љако (о лойѣиши) или је на љакав начин изведен (о ударцу, врѣиши ударца лойѣишом) да се креће љо љоврѣишине љшерена или мало изнад љоврѣишине, односно, у зависноѣиши од сѣорѣишке љире, ѣишк изнад мреже.* — С тим се захватом одлично свладавају високе лопте, али је врло неспретан за ниске (Брикси 1, 19). Постоје углавном двије врсте волеја ... високи волеј, кад се лопта удара изнад висине мреже, и ниски волеј, кад се лопта удара испод висине мреже (И., 49).

5. в. спорт. *који се изводи, заузима и сл. у љоинуѣишом љоложају ље-ла, у љоложају наинуѣишине, љовијеносѣиши (о љрчању, о сѣавовима у различитишм сѣорѣишким дисѣијлинама); који се изводи у клечећем љоложају (о сѣарѣишу).* — Разликујемо [у куглању] високи и ниски почетни став (Хорв. 3. 1, 49).

5. г. *који се креће у љоинуѣишом љоложају (нѣр. сѣрој).* — У опште трпе мање стројеви танки, ретки и ниски, а више, дубоки, густ и високи (Ђурић Д. 1, 100).

15. в. *јадан, убої, бедан; који огражава љакве особине.* — Више ваља поштовати и ценити добродетељна човека ниска порекла, него ли порочна од висока рода (Поп. Ђ. 7, 295).

жив, жива, живо [...] **2. б.** *који и даље љосѣоји као акѣивна љприродна љојава (који се није уѣасио, који није љресакнуо и сл.).* — Тих вулкана има „живих“ и „мртвих“ т.ј. њеки још и данас бацају огањ, а други су већ угасили (Радић А., Дом 1900, 156).

2. в. *који се још уѣоѣребљава, који има своје носиоце, љпредсѣавнике; који се још нејује, чува, одржава.* — Познавао је готово све мртве и живе европске језике (Бар. 5, 123).

8. а. *који се чује у њовору, који је у ујојреби, усмен; који није смишљена, вештачки уобличена њворевина, слободан, сјонјан.* — Знамо да „жива реч“ више делује и чини него „мртво слово“ на хартији (Позор. 1872, 31).

мртав [...], -тва, -тво [...] **4. в.** *који се више не ујојребљава, који више нема своје ѡредсјавнике, носиоце; који се више не нејује, не чува, не одржава; који више није акјуелан, који не исјуњава савремене захјеве, неакјуелан, засјарео.* [...] Нови и живи нагони сударају [се] с мртвом традицијом и старим поретком (Прод. 3, 200).

9. а. *који је без живосји, без јаркосји, неизразити (о боји).* — Једна боја може бити живља или мртваја (Марк. Б. 1, 28).

Оваква ситуација може указивати на две могућности. Једна могућност је да је лексикограф имао на уму да ове две речи образују пар речи супротних по значењу, те је то на неки начин и сугерисао, јер му је интуитивно јасно да је значење једне речи лакше схватити, уколико се спомене и њен антоним. Притом лексикограф није користио формални апарат.⁹ Друга могућност је да се ове две речи толико често јављају заједно у реченичном контексту, да је случајни избор примера приказао њихову заједничку употребу, невезано од лексикографових намера. Дакако, могуће је да су по среди обе ове ствари, али ближи одговор на ово питање захтева посебно истраживање антонимије у контексту.

5. Резиме, дискусија, закључак

На основу анализе коју смо спровели у претходним радовима (Јакић 2014; Јакић 2015), као и у овом раду, на лексикографским чланцима одредница у Речнику САНУ у којима се антоним при дефинисању не употребљава на формализован начин, описан у *Ујојреби РСАЛУ*, дошли смо до следећих налаза:

Антоними се у Речнику САНУ веома ретко употребљавају у дефиницији иза квалификатора супр., специјализованог за идентификацију антонимије, тј. у свега 0,2% обрађених одредница (Јакић 2015: 160, 170). Међутим, антоними се знатно чешће користе на неформализован начин, тј. интегрисани у описни део дефиниције, без посебне ознаке, често у оквиру формула којима се негирају. Овај тип употребе антонима приметили смо при дефинисању именица и придева. У придевским дефиницијама јављају се формуле: *који није + ѡридев, који је без + * именица, који није + * именица, који нема + * именица,*

⁹ В. и друге сличне примере наведене у Јакић 2014: 179.

а у именичким: *онај који није* + *именица*, *она која није* + *именица*, *одсуство* + *именица*, *недостатак* + *именица*, *особина онога што је без* + *именица*, *особина/стање онога који/што није* + *јридев*. Постоје и друге формуле, али, чини се, знатно ређе употребљаване од наведених.

Међу лексикографима и теоретичарима лексикографије не постоји универзално мишљење о негирању антонима као поступку при дефинисању. У два лексикографска приручника наводи се да негирање антонима може бити корисно при дефинисању (Апресјан 2008: 98; Штеркенбург 2003: 131), али могу се наћи и мишљења да овај тип дефиниције није добар јер се негацијом антонима каже „да нешто није, а не да нешто јесте“ (Лалевих 1983: 53–54). Уколико се подсетимо класификације антонима према логичким односима међу појмовима које означавају, можемо доћи до разјашњења ових привидно опречних ставова. Зависно од тога да ли се антонимима исцрпљује обим надређеног појма или не, антоними се могу класификовати на контрадикторно-координиране и контрарно-координиране (Књазев-Адамовић–Новаковић 1986: 27–28; Петровић 1987: 36). Разлика међу њима у литератури се често објашњава управо на основу узајамне зависности истинитости исказа. Тако на пример Д. Грос и сарадници наводе да контрарност појмова подразумева да само један од њих може бити тачан, али оба могу бити погрешна (Грос и др. 1989: 94). Пример за ово био би пар *леј–ружан*, јер исказ *X је леј* имплицира да *X није ружан*, а такође је исправно рећи *X није ни леј ни ружан*. Ово је могуће јер постоји једна или више „трећих“ могућности (нпр. *лејушкаси*, *ружњикав*, *ни леј ни ружан*). Са друге стране, контрадикторност појмова подразумева да истинитост једног појма собом повлачи неистинитост другог, али такође и неистинитост једног појма повлачи истинитост другог (Грос и др. 1989: 94). Дакле, исказ *X је жив* имплицира *X није мртав*, али важи и да исказ *X није жив* имплицира *X је мртав*.

Имајући ово у виду, донекле можемо сматрати оправданим дефинисање негирањем антонима (на било који од поменутих начина) у случајевима када се антонимима исцрпљује цео обим надређеног појма, као на пример:

неаристократ(а) м *онај који није аристократија*.

нечобанин м (мн. нечобани) *онај који није чобанин*

небрачни, -а, -о заст. *који није у браку; који не живи у законитом браку са неким*.

мртав [...], -тва, -тво [...] **1.** *који није жив*

некрилат, -а, -о *који није крилати*, *који нема крила*

асиметричан, -чна, -чно [...] *који није симетричан*

бесмртан, -тна, -тно **а.** *који није смртан*

За разлику од тога, чини се да је недовољно прецизно дефинисати контрарне појмове помоћу дефиниције са негираним антонимом. Другим речима, будући да контекстуални антоними *бајати* и *скораињи* не исцрпљују у потпуности појам који би се везао за скалу „свежина“ или „стајарости“, није упутно при дефинисању придева *бајати* употребити дефиницију *који није скораињи*. Исти случај би се односио и на дефиниције:

матор, -а, -о **З. в.** *који није свеж*

зависан, -сна, -сно **1.** [...] **б.** *који није самосталан*

низак, ниска [...] ниско [...] **1. а.** *који није висок (о људима, односно о људском стању, узрасу).*

бесрдачност, -ости ж индив. *особина онога који није срдчан*

кукавичлук м **1.** *одсуство, недостигањак храбрости, смелости*

небриткост, -ости ж [...] *недостигањак општинске, иронициљивости.*

У оваквим случајевима, употреба специјализованог квалификатора супр. чини нам се не само као боља јер омогућава исцрпну претрагу у електронској верзији речника, већ би овакво решење било и прецизније: када се каже да је *низак* супротно од *висок*, не имплицира се да је *низак* свако ко *није висок*, а свима је јасно да постоји низ прелазних случајева између *ниској* и *високој*.

Даље, уочили смо да се чланови једног антонимског пара понекада дефинишу на сличан начин, тј. дефиниције се конструишу према истом моделу (нпр. *велик* = *који је по размерама изнад просечной, нормалной, мали* = *који је по димензијама испод просечной, нормалной*), а такође лексикографи често као илустрацију значења користе примере који поред циљне речи садрже и њен антоним (код речи *дан* и *ноћ* није идентификована антонимија, али су код обе, у значењима у којима се ове две речи супротстављају, у примерима употребљена и кључна реч и њен антоним).

Описани неформализовани начини идентификације антонимије јесу корисни, али нису адекватна замена формализованог начина идентификације антонимије. Принципи којима су се руководили лексикографи при обради антонима у Речнику САНУ, нису до краја јасни. У неким случајевима вероватно је у питању теоријско уверење, но уколико се оно не експлицира, теже је подложно евалуацији. У другим случајевима могуће је да се ради о страху од постулирања односа који није сасвим теоријски јасан, а вероватно у неким случајевима долази и до пропуста. Поред тога, јасно је да традиционална лек-

сикографија, где се речник објављује у папирном облику, има просторно ограничење, те се лексикографи труде да се информације не понављају. На пример, уколико кажемо да је „**бесрдачност** особина онога који није срдачан, одсуство срдачности, љубосија“ може се чинити редундантним да се антоним и експлицира путем формалне ознаке „супр. срдачност“. Међутим, будући да у ери дигиталне лексикографије просторно ограничење готово да не постоји (в. Фелбаум 2014: 378), могуће је унети сваки потребан податак под сопственом формалном ознаком. Такав начин конструисања дефиниције вишеструко је користан јер текст постаје конзистентнији, лексикографу се дају експлицитна упутства о томе које све делове дефиниција треба да поседује и само на тај начин омогућава се напредна аутоматска претрага речника. Из угла корисника речника неформализовани начин идентификовања антонимије неадекватна је замена формализованог начина (помоћу квалификатора резервисаног за однос супротности) јер не мора бити увек јасан, поготово корисницима чији матерњи језик није српски, или у случајевима када се дефинише мање позната реч.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 2008: Јуриј Апресјан, *Systematic Lexicography*, Oxford University Press.
- Аткинс–Рандел 2008: В. Т. Sue Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Васић 1976: Смилјка Васић, *Razvojne govorne norme u naše dece*, Београд: Prosveta – Institut za pedagoška istraživanja.
- Грос и др. 1989: Derek Gross, Ute Fischer, U. and George A. Miller, The organization of Adjectival Meanings, *Journal of Memory and Language* 28, 92–106.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Јакић 2014: Милена Јакић, Парадигматски лексички односи у српским описним речницима, у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 167–193.
- Јакић 2015: Милена Јакић, Формално означавање антонимије у Речнику САНУ, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI-II/1, 155–178.

- Кифер–Штеркенбург 2003: Ferenc Kiefer, Piet van Sterkenburg, Design and production of monolingual dictionaries, in: *A practical guide to lexicography*, ed. Piet van Sterkenburg Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 350–365.
- Књазев-Адамовић–Новаковић 1986: Светлана Књазев-Адамовић, Станиша Новаковић, *Логика са методологијом* (за IV разред усмереног образовања, за струку делатности у области културе и јавног информисања у преводилачку и архивско-музејску струку), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Круз 1986: D. Alan Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лалевић 1983: Миодраг Лалевић, *Речник српскохрватскога књижевног језика Мајице српске I–VI, анализе и најомене*, Београд: ауторско издање.
- Петровић 1987: Gajo Petrović, *Logika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Савић–Костић 2008: Irena Savić, Aleksandar Kostić, Proporcije kategorija asocijata i struktura semantičke memorije, *Psihologija* 41 (1), 103–120.
- Упутства РСАНУ: *Упутства за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].
- Фелбаум и др. 1993: Christiane Fellbaum, Derek Gross, Katherine Miller, Adjectives in WordNet, in: *Five Papers in WordNet*, eds George A. Miller, Richard Beckwith, Christiane Fellbaum, Katherine Miller, Technical Report, Cognitive Science Laboratory, Princeton University, 26–39.
- Фелбаум 2014: Christiane Fellbaum, Large-scale Lexicography in the Digital Age, *International Journal of Lexicography* 27/4, 378–395.
- Чарлс–Милер 1989: Walter G. Charles, George A. Miller, Context of antonymous adjectives, *Applied Psycholinguistics* 10, Cambridge University Press, 357–375.
- Џонс 2002: Steven Jones, *Antonymy. A Corpus-based perspective*, London – New York: Routledge.
- Штеркенбург 2003: Piet van Sterkenburg, Onomasiological specifications and a concise history of onomasiological dictionaries, in: *A practical guide to lexicography*, ed. Piet van Sterkenburg, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 127–143.

ИЗВОРИ

РСАНУ (1959–2014): *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: САНУ.

Milena M. Jakić

NON-FORMALISED USAGE OF ANTONYMS IN LEXICOGRAPHIC ARTICLES OF SASA DICTIONARY

Summary

In this paper we analyze non-formalised ways of using antonyms in lexicographic articles of SASA dictionary, i.e. usage of antonyms without the qualifier *supr.* (=opp.) which is used for formal identification of antonyms in this dictionary. In previous articles we analyzed formal usage of the qualifier *supr.* and concluded that an antonym is formally attributed to a relatively small percentage of entries (0,2%). Hence we explored whether antonyms are used in other ways in lexicographic articles. Analysis showed that antonyms are often used, especially for nouns and adjectives, in a descriptive part of a definition, after negation, as a part of different formulas listed in this paper. We also noticed that descriptive parts of definitions are often constructed according to the same model for members of an antonymous pair, and the examples used as an illustration of the meanings often contain not only the target word, but also its antonym. We elaborate the inadequacy of a usage of a negated antonym in a descriptive part of a definition in the case of contrary antonyms, where members of an antonymous pair do not exhaust the content of a superordinate term. We conclude that non-formalised ways of an antonym usage can be a useful lexicographic tool, but cannot be an adequate substitution for a formal antonym identification for several reasons. Not only is non-formalised antonym usage less precise, but it does not provide detailed search in electronic version of a dictionary either. Furthermore non-formalised antonym usage is less clear, especially to users that are non-native speakers of Serbian, or when a less common word is defined.

Key words: Serbian language, lexicography, SASA dictionary, antonym.

УДК 811.163.41'367.625'37

НАТАША М. МИЛАНОВ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 13. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

О ЗАЈЕДНИЧКИМ СЕМАНТИЧКИМ КОМПОНЕНТАМА ПОЛИСЕМИЧНИХ ТРАНСФОРМАТИВНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се анализирају глаголи са примарним значењем модификације/трансформације. Овим се глаголима у основном значењу именује радња чијим ће завршетком објекат или субјекат делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике. Циљ је да се представе најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврди да ли постоји одређена системност у семантичкој дисперзији полисемичних трансформативних глагола (која је условљена заједничким семама), као и да се испита на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе.

Кључне речи: МТ глаголи, модификација, трансформација, лексема, значење, полисемија, сема, секундарно значење.

1.1. Општа дефиниција глагола да су они врста речи које означавају радње, стања и збивања потврђује се прегледом значења глагола у дескриптивним речницима. И у оквиру полисемантичке структуре једног глагола често се могу запазити различите семантичке нијансе, па један глагол, према својим значењима, може припадати раз-

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

личитим семантичким групама.¹ Досадашња проучавања полисемије у српском језику углавном нису била усмерена на глаголе.² Разлог за то лежи у њиховој сложености, као и у чињеници да су несамосталне речи на чије значење „велики утицај има семантика именица на које се односе“ (Драгићевић 2007: 173).

1.2. У раду ћемо на основу анализе полисемантичке структуре лексичко-семантичке групе глагола којима се у примарном значењу именује модификација/трансформација представити најпродуктивнија секундарна значења која се јављају код ове групе лексема. Одлучили смо се за ову групу глагола³ јер смо, прегледом полисемичних глагола⁴ у тезаурусном *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, установили да се великим бројем полисемичних глаголских лексема означава неки вид модификације – преко 140 полисемичних глагола у свом основном значењу именује радњу којом се објекат (и ређе, субјекат) мења, модификује.⁵ Зато нам се учинило

¹ О критеријумима за семантичку класификацију глагола в. Тошовић (1997). Овај аутор у свом раду износи сумњу у могућност универзалне семантичке класификације глагола која је, по мишљењу неких лингвиста (нпр. Кузњецове), тешко остварива због њихове изузетно сложене семантичке структуре „која се не може лако формализовати и класифицирати“ (Тошовић 1997: 114).

² Различити аспекти анализе појединих лексичко-семантичких група глагола, као и семантичко-синтаксичка проучавања одређених група глаголских лексема постали су предмет детаљнијих истраживања тек у новије време у србистичкој литератури (исп. нпр. Влајић-Поповић (2002), Ристић (2004), Вујовић (2009), Лазић-Коњик (2010), Штрбац (2011)).

³ Према нашим сазнањима, у српском језику нема радова који за предмет имају семантику МТ глагола, већ су неки од глагола ове групе анализирани у оквиру других ЛСГ глагола (исп. фусноте 2, 9 и 15).

⁴ Под полисемичним глаголима у истраживању подразумевамо лексеме са најмање 15 значења (у тај број су уврштена и подзначења).

⁵ МТ глаголе смо поделили у осам подгрупа у зависности од тога који је део објекта обухваћен радњом или који део субјекта трпи радњу, односно каква се промена дешава на објекту/субјекту након завршетка радње: МТ глаголи са значењем уклањања нечега са/из објекта (нпр. *јулијти (се)*, *ис-џресџти (се)*); МТ глаголи са значењем одвајања дела од целине (нпр. *дели-џти (се)*, *одваљивајџти (се)*); МТ глаголи са значењем снабдевања површине објекта нечим (нпр. *најџрунијџти (се)*, *осујџти (се)*); МТ глаголи са значењем разбијања целине на делове (нпр. *гробијџти (се)*, *ломијџти (се)*); МТ глаголи са значењем пуњења и пражњења (нпр. *издушијџти (се)*, *најџрунијџти (се)*); МТ глаголи са значењем модификације просторне величине објекта (нпр. *зајџејну-џти (се)*, *ослабијџти (се)*); МТ глаголи са значењем релативне модификације

важним утврђивање повезаности међу секундарним значењима у оквиру ове бројне групе глагола.⁶

1.3. Прегледом полисемантичких структура глагола којима се означава модификација/трансформација (даље МТ глаголи) установили смо системност у развијању значења која се односе на неке важне појаве у стварности.⁷ Та системност је некад уочљива на нивоу читаве групе, а некад на нивоу неколико сродних подгрупа.⁸ Због ограничености простора, у раду ћемо се бавити само продуктивним значењима уоченим на нивоу целе групе МТ глагола. Циљ нам је да представимо најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврдимо да ли у развоју њихове семантике постоји одређена системност (условљена заједничким семама) и испитамо на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе будући да су у основној семантичкој реализацији те промене физичке природе. Приликом анализе користили смо се методом компоненцијалне анализе и теоријом семантичке валентности.

објекта (нпр. *заклојићии (се)*, *огрешиићии (се)*); МТ глаголи са општим значењем модификације (нпр. *најрдићии (се)*, *ојрављаћии (се)*).

⁶ Глаголе које смо на основу примарне семантичке реализације уврстили у модификативно-трансформативне одликује широк распон у броју значења – од 15 до чак 70.

⁷ М. Дешић је утврдио да се у српском језику полисемијом одликују речи из свакодневног живота које се односе на делове тела или на оно што је у вези са деловима тела, на породицу и друштвени живот, на предмете из свакодневне употребе, на биљке и животиње са којима се овдашњи човек најчешће сусреће (Дешић 1991: 3–9), односно утврђено је да законитости развоја полисемије зависе од тога колико је за човека важан појам који се њеним механизмима именује.

⁸ На пример, код глагола којима се у примарном значењу именује радња додавања нечега на површину објекта секундарно је веома продуктивно значење „(о)брукати, (о)срамотити некога“ (нпр. *најірунићии, ојојанићии*), код глагола који примарно означавају пуњење или пражњење објекта секундарно се денотира значење које се односи на преувеличан став о сопственој вредности „понашати се уображено“ (нпр. *надуваћии се, најіећии се*) итд.

2. Под МТ глаголима⁹ у раду подразумевамо све оне полисемичне глаголе којима се примарно означава радња чијим ће завршетком објекат (који може бити живо биће, предмет или неки апстрактан појам) делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике (нпр. код примарног значења глагола *дробиџи* објекат се трансформише тако што престаје да постоји као целина и разбија се у делове /мајка *дроби* бели хлеб у шољу/,¹⁰ код примарног значења глагола *ојулиџи* промена на објекту је привремена /пао је и *ојулио* колена/ или трајна /закољу једног брва, *ојуле* га и припеку/, код глагола *надимаџи* мења се запремина објекта /свеж ваздух *надима* јој груди/ итд.). Осим њих, у овој групи су и глаголи код

⁹ У литератури се под трансформативним глаголима подразумевају глаголи са значењем радње којом се мења постојећа стварност (в. Грубор 1953: 13, 16–17; Мразовић–Вукадиновић² 2010: 78; Танасић 2014: 22), приближније, вршењем глаголске радње објекат се мења или квалитетом, или квантитетом или и једним и другим (Гортан–Премк 1971: 32), на објекту се од једног његовог облика прави други, односно друкчији облик (Стевановић⁴ 1989: 552), односно објекат се мења квалитативно или мења положај, али не мења место (Бјелаковић 2009: 267). Б. Левин (1993: 240–248) глаголе овог типа назива глаголима промене стања (verbs of change of state) и дефинише их као глаголе којима се означавају специфичности новонасталог физичког стања ентитета (да ли је нешто сломљено, подељено, испуцало и сл.).

¹⁰ Неки од МТ глагола могу се сврстати и у ЛСГ глагола деструкције објекта (нпр. *дробиџи*, *кидаџи* итд.), пошто објекат након извршене радње више не постоји као целина. Глаголи, иначе, различито исказују радњу у погледу деструктивности. С. Танасић наводи да неки глаголи подразумевају потпуно уништење објекта, а неки делимично. На пример, у реченици *мост је срушен*, и после рушења обично остаје нешто што се зове мост, он је претрпео велику промену, али није уништен, па се стога овде глагол *срушиџи* може схватити као трансформативни. За разлику од овог глагола, код глаголâ *сјаалиџи*, *убиџи* подразумева се апсолутно уништење објекта. Међутим, Танасић истиче да се код глагола *сјаалиџи*, у примеру *трава је сјаљена* може претпоставити и да трава више не постоји или да је само оштећена услед изложености сунцу (2014: 33–34), односно да је припадност глагола одређеној лексичко-семантичкој групи контекстуално условљена.

О контекстуалној условљености значења глагола говори и Е. Кузњецова, која каже да глагол по својој основној функцији представља граматички центар реченице, и у исто време је његово лексичко значење у значајној мери условљено ситуационо, као и контекстуално (зависи од лексичког окружења и синтаксичке конструкције). Она наводи и статистички податак да је код глагола основни фактор семантичког варирања синтаксичко-фразеолошко окружење лексеме, које у 85–95% случајева има предност над логичком повезаношћу између лексема (в. Кузњецова 1967: 210).

којих глаголском радњом бива модификован/трансформисан субјекат независно од своје воље (такви су глаголи *исцјуцајџи*, *ослабијџи* итд.).

3. Грађа показује да полисемични МТ глаголи, са синхронизијског аспекта, могу бити творбено немотивисани (нпр. *јулијџи*, *герајџи*, *којајџи*, *млајџијџи*), могу бити изведени од именичких или придевских основа (нпр. *љушџијџи* (*се*), *мујџијџи* (*се*), *мрчијџи* (*се*)), а обе наведене групе могу даље бити основа за различите полисемичне префиксирани деривате (нпр. *ољушџијџи* (*се*), *најрдџијџи* (*се*), *излијџи* (*се*), *огбијџи* (*се*), *ојресџи* (*се*)).¹¹

4.0. Значења смо класификовали на основу архисеме. Тако је код активних МТ глагола архисема 'чинити/учинити друкчијим', а 'постати/постајати друкчији' код медијалних глагола. Након прегледа полисемантичких структура МТ глагола установили смо да се њима секундарно означавају најразличитији процеси, радње и стања.¹² Но, ипак се може уочити системност у погледу распрострањености појединих значења – посебно се издвајају секундарне семантичке реализације којима се означавају различите врсте кретања, говорење, физичко деловање на објекат, физиолошке радње. Међу појединим ЛСГ глагола могу се уочити семантичке паралеле, јер се значења развијају на истоветан или сличан начин у правцу који може бити више или мање очекиван (в. Влајић-Поповић 1993: 125).¹³

¹¹ У највећем броју случајева, ако основни полисемични глагол има значење модификације/трансформације, има га и префиксирани (нпр. *љушџијџи* – *ољушџијџи*, *сећи* – *огсећи*, *ломијџи* – *јоломијџи* и сл.).

¹² Д. Шмељов наводи да полисемични глаголи који примарно означавају конкретне физичке радње и стања, секундарно већином не припадају значењској сфери примарног значења датог глагола, већ се чешће односе на мање конкретне радње и психичке процесе (*јронаћи* врата – *јронаћи* физички закон, *расјалијџи* ватру – *расјалијџи* страст итд.) (1977: 96).

¹³ Е. Кузњецова (1989: 83), пишући о поклапању у семантици глагола који у најширем смислу припадају једној ЛСГ, износи запажање да се ЛСГ глагола који имају различиту семантику често преклапају у својим секундарним значењима. На пример, у периферну сферу глагола приближавања објекта својим секундарним значењима спадају глаголи премештања (*Враг гребет [захвативае] богатства невероятные*), глаголи удаљавања (*Он стал совладељцем фирмы, выкачивал [добывал] нефть*), глаголи раздвајања (*Три раза поднимали людей в атаку, хотели аанцию отбить [захватить]*), глаголи снажног физичког деловања на објекат с циљем да се из њега извуче оно што је затворено унутра (*Материалы для своего „Бюллетеня“ буквально выколачивал [добывал] у каждого*). Разлог за то она налази у деловању „центрифугалних сила“ [сила које одвлаче од центра] у оквири-

4.1. Као једно од најпродуктивнијих значења МТ глагола издваја се значење **кретања**, пошто готово сви глаголи из грађе имају бар једно значење са архисемом 'кретати се'. Овај податак је очекиван с обзиром на то да кретање представља најраспрострањенији процес у свету који нас окружује и да је садржано у човековој природи. Глаголи кретања су, према наводима Д. Вујовић, „пратеће обележје готово свих глагола којима се означава вршење неке радње“ (Вујовић 2012: 349), а 'покрет', као примарна физичка и визуелно-просторна појава, један је од основних елемената у човековој концептуализацији света (в. Стаменковић 2013: 12).

Глаголима ове групе секундарно се означавају различити аспекти кретања, у зависности од доминантне диференцијалне семе 'брзо/споро кретање', 'кретање без циља', као и различите фазе кретања (ингресивна, финална) и сл. Семантичке реализације МТ глагола које имају значење „кретати се“ често се додатно одређују различитим лексичким интензификаторима којима се спецификују начин кретања, брзина кретања, учесталост кретања и сл. (нпр. Јопст *се огби* с места муњевитом брзином, Вукић. И. 1, 49; Јово сваки час *кида* у град, Радић Д. 6, 70; *кресао* је чврстим кораком, Ђурич. М. 1, 391).

Кретање се може реализовати уобичајеном брзином или пак брже или спорије од тога. Значења која денотирају уобичајену брзину кретања „кренути/кретати“ и „отићи/одлазити“ најчешће су заступљена код глагола који примарно означавају трајну трансформацију објекта: *навијајџи се*, *навијџи*, *огбијџи*, *огбијајџи*, *огвалијџи*, *ојкинујџи*, *ојринујџи*, *ојрзајџи*. Већина ових глагола у основној семантичкој реализацији садржи семе 'нагло' или 'силом'.

Примери: Вазда ми у дружини ... јунаци млади! Куд гођ *се* с њима *навијао*, свуда срећу задобијај, БВ 1893, 57; Разкмет испи чашу вина и *нави* џадом, Јов. Ал. 2, 142; Он *се огби* стазом ка шуми, Павл. Ж. 2, 221; Сутрадан сване, народ *се ојрави* цркви, Нак. 2, 336; Ја *се ојкинем* за њим, Десн. 3, 186; Консули *ојрјоше* пут бијела града, Петр. Мир. 1, 63; Роје се по бријегу људи, нити куд *ојржу*, нити се смирују, Сиј. Ћ., Живот 1955, 3/114.

Је ли давно *огвалила* војска?, НП Херм. 2, 596; *Огбијао се*, кадгод би му се прохтјело, у Истру, Кур. 5, X; Радојица *огби* преко друма, Вукић. И. 1, 49; *Ојкиге се* лађа од Будимског града, НП Вук 1, 406; *Ојрже се* момак од приморја, НП Херм. 1, 176.

ма ЛСГ, које узрокују укључивање глагола једне групе у периферне делове полисемичне структуре глагола друге групе.

У семантичкој реализацији која се може уопштено описати као „кретати се удаљавајући се на одређен начин“, заступљене су и додатне семантичке компоненте, једна, која се односи на време за које радња треба да се изврши, те у семантичком садржају глагола учествује сема ’што пре’, и друга, која се односи на степен брзине извршења радње, ’брзо’. Осим тога, важна је и сема која се односи на сврху кретања – да ли је циљ кретања да се стигне од једне тачке до друге или се пак кретање одвија са намером да се неко стигне, ухвати. Овде имамо следећа значења: „журно ићи/отићи“, „бежати/побећи“, „нагло кренути, јурнути“, „јурити/појурити, гонити (некога)“, а она су карактеристична за разноврсне МТ глаголе: *герати*, *загреати*, *кидати* (*се*), *криши* (*се*), *ломити*, *муити*, *одбити*, *одвали*, *ожећи*, *ојали*, *ојружити*, *осука*, *охладити*, *очистити* (*се*), *йейџај*.

Примери: Он би се ... склањао с пута ... због ... сељана што с толико страха *деру* кроз љескаре, Ћоп. 12, 25; Прегазимо Дрину, па *загремо* у богату Мачву, Нев. 2, 65; Јово сваки час *кида* у град, Радић Д. 6, 70; Да ја метнем ове ствари у бисаге, па да *кидамо*, Нуш. 10, 66; Напоље! *Кидати* ми *се* с очију, СР 1920, 19/1; *Лом* Шарац кроз Вуков планину, НП Бос., 282; Како *мује* и разгоне Турке | Кано вуцу у планини овце, НП Чојк., 321; *Криш* ми *се* испред очи, Лесковац, Требј. Р.; *Одби*, бре! – гурао их је жандар, Радић Д. 6, 89; Хајд, *одвали*!, околина Крагујевца, Радој. Вл.; *Ожејоше* једним козјим путељком, БК 1896, 776; *Ојалим* ти ја пешке чак у Панчево, Конф. 4, 24; За њим *ојружити* момци и слуге, Новић 7, 135; Слатињани *осукали* преко границе, Лал. 8, 313; Овај, богме, *олади* ... Пази га, заборавио и штап, Срем. 4, 196; Он на то *очисти*, и не видех куд се деде, Шапч. 8, 34; Боље ти је да *се* за времена *очистиши* из овога хатара!, Јакш. Ђ. 18, 323; А ти [Јоване] *йейџај* – марш!, Трифк. К. 2, 135.

На основу наведених примера може се запазити да је већина глагола експресивно употребљена (у прилог томе говори и чињеница да су у лексикографском чланку обележени стилским квалификаторима: експресивно, погрдно, пејоративно, разговорно), а радња се често реализује само императивно, у заповести, наређењу, са значењем „одлази, губи се!“.

Семантичка реализација која као доминантну диференцијалну сему има сему ’кретање без циља’ заступљена је код глагола *мешати*, *млаити* (*се*), *мојати* (*се*), *муити*, *обијати* у значењу „кретати се тамо-амо, лутати, тумарати“. Ово значење настало је метафоричком трансформацијом уз учешће семе ’у разним правцима’, где се подразумева неорганизованост, неуређеност активности.

Примери: Војске има доста и све једнако *муџи* овамо и онамо, Гар. И. 1, 35; У тај час један *мијешао* кроз војску покуцкујући у таламбас, Мул. 1, 86; Пре си *се млаџио* само по цркви, а сад се млатиш и по школи, Срем. 13, 61; Неки дебео полициски писар по ваздан *се моџао* по тој улици, Чол. 2, 33; Кад се је у потреби нашао, почео је по соби *обијаџи* тамо амо, НПр Босна, 54.

Значење успореног, отежаног кретања „полако се кретати, милети“ и „кретати се на коленима, пузати“ потврђено је само код глагола *лизати* (лађица ... с напорима *лиже* према копну, Вил. 3, 111; *лизала* је око олтара ... на искрвављеним голим коленима, Божић 3, 269).¹⁴

4.2. Следеће продуктивно значење које одликује целу групу МТ глагола је **говорење**, односно значење којим се описује неки вербални акт. Сам чин ’говорења’ представља интегрални елемент глагола који имају комуникативну функцију, док се диференцијалним семама комуникативни глаголи додатно спецификују, и то у погледу начина артикулације, висине тона, садржаја поруке, намере говорног лица итд. На основу примера запажа се да се овим глаголима често означава комуникација која се у колективном схватању сматра негативном, непожељном – псовање, лагање и сл.

Грађа показује да МТ глаголи са значењем говорења често као диференцијалне семе имају семе које се односе на начин говорења, па се говорни чин може окарактерисати као ’груб’, ’оштар’ и сл. Диференцијална компонента означава намеру говорника да се саговорнику обрати са одређеним циљем (грдња, наредба и сл.). Овакво значење секундарно показују МТ глаголи: *дерати се, заклоиџиџи, засеђи, исиџресџи, косиџи се, кресати, наџрдиџи (се), одбиџи, одсеђи, одвалиџи, ожеђи, окресати, оџресати се, оџресџи, оџриџи се, џарати*.

Примери: Ви сте човјек необразован, па вам не замјерам што *се* на мене *дерате*, Чол. 1, 169; Је ли се само тицало милосрђа ... увек је умео свакога тако *заклоиџиџи*, да је овај морао добро размислити, Рак. Мита 6, 19; Одлази гаде, тешко увријеђен *засијече* Тодор, Буд. 2, 55; *Исиџресу* им [мужевима] све што никад нису смеле рећи, Чол. 1, 118; Шћепан ... је био осоран и љут ... *косо се* на свакога, Ћор. С., СКГл 12, 967; *Креше* Среја речито, Ђукић Д. 1, 11; Сад бар могу ... да се из свег срца *наџрим* шпијуна, Змај 1866, 66; Краљ Александар уопште

¹⁴ С. Ристић (2004: 122) запазила је да експресивни глаголи са архисемом ’кретање’ најчешће означавају радње које се односе на начин кретања (*бауљаџи, џамизаџи*), количину (*накрцаџи се, накрољаџи се*), одсуство циља (*мувати се, луњаџи*) и употребу императива (*бриџи, носи се*).

тешко је могао *одбити* коме шта у очи, Јов. С.; Ја бих му *одвалио*, да и ми у опанцима знамо којешта, Вел. 1, 111; Не да Марти ни да дахне, већ оштро *ожегла* по стрини, Плеп. 1, 136; Шала је, *окреса* Милка брзо, Ћор. С., СКГл 16, 565; Нисам доживио да *се* келнер *оћреса* на мене, Николиш 1, 215; Немам када! *оћресе* она, О-А 2, 173; „Није!“, *оћсече* друг Стојан, Давичо 2, 222; Што си полудио? – *оћаре се* отац на њ, Ћип. 6, 243; Главно је да жена језиком не *ћара*, не ће јој ни гуза патит’, Божић, АСК 1955, 30.

Ови примери потврђују значења „рећи/одговорити оштро, грубо“, „викати/викнути на некога, издерати се, одбрецнути се“, „звонати, приговарати“, којима се имплицитно износи и податак о емоционалном стању говорника и његовом негативном ставу према некоме или нечему.

Значењима „(из)говорити нешто неумесно, псовати/опсовати“, односно „говорити бесмислице“ денотира се комуникативна ситуација која се одвија уз употребу погрдних, непристојних, неодговарајућих или вулгарних речи и израза, који не одговарају околностима, ситуацији. Потврђено је код глаголâ којима се примарно означава одвајање дела од целине или разбијање неке целине: *дробити*, *зацетити*, *ломити*, *млаити*, *одвалити се*, *одваљивати*, *окресати*.

Примери: Шта ми ту цабе *дробимо*, Ћоп. 2, 124; *Зацети* [значи] опсовати, скресати, Врање, Влај. 1; Ужасавају [се] кад ко пред њима *најрди* име божје, Марк. Св. 9, 21; И што је било радова, то су више или мање празне студије ... у којима се *млаишло* свачега доста, С. Зан. 1899; Чује се бучан разговор, *одвали се* по која масна узречица, Маш. 4, 47; Јеремија *одваљује* нешто, и војници око њега прскају у смех, Ћурић А. 3, 8; Копилад! – *ломио* је ужасне псовке, Рен. М. 1, 275; *Окреса* судцу двије три масне, Ћор. С. 5, 50.

Семе ’отегнуто’, ’испрекидано’, ’с лакоћом’, ’неправилно’ активирани су код глаголâ са различитим доминантним диференцијалним семама у оквиру МТ групе глагола. То су глаголи: *дробити*, *извиити*, *издушити*, *заћезати*, *крунити*, *моћати*, *одрешити*, *одушити*, *оћетуити*, *оћезати*, *оћкривати*, *оћкриити*, *оћресати* и они илуструју значења „говорити или певати отегнуто, успорено“, „говорити испрекидано“, „изговорити лако, без напора, у једном даху“, „рећи, одговорити отворено, без устезања“, „рећи, изговорити (с уздахом, олакшањем и сл.)“, „опширно излажући развући/говорити надугачко и нашироко“.

Примери: Она *дроби* малко словенски, Назор 28, 402; Вук ... Оњушка мало, па онда *„изви“* ... колико игда може, БВ 1894, 40; Ко сам?!

– једва *издуши* он, Нуш. 16, 296; Цигани ... онако мало *зашежеду* по цигански, Шушњево, Божићевић Ј., ЗНЖ 11, 209; Шолаја је *крунио* реч по реч, заобилазећи ... постављена питања, Рен. М. 1, 105; *Моџа-ла* је Маре једва ријечи, загледана у дијете, Лоп. Н. 2, 245; Потечи ... по субашу за новце. Али му овај *огриешу* да је већ сва залиха продата, Мул. 2, 87; Ух, славу му ... *одуши* он пошто се докопа прве веће шикаре, Ђоп. 16, 53; Ја сувише *оштедох* причу о воденици, Мил. М. Ђ. 25, 266; Учитељ *оштедох* неку дугачку песму, Ранк. С. 2, 71; Сувише сам *оштедох* неке описе, Бан. 11, 28; Не могу! *оштежући* рече Кате, Ђип. 2, 198; Ја сам им већ почео у очи *ошкривајући*, да су они свему ... криви, Гар. И. 1, 226; Војвода му *ошкри* да је науман установити некакво економско друштво, Мат. 14, 116; Поп је *ошресаво* најлепшу здравицу, Шапч. 14, 42.

У семантичкој реализацији „(с)лагати, изнети/износити неистине (против некога)“ пружају се неистините информације о некоме/нечему, а ово значење карактеристично је за глаголе: *мазати*, *муџиџи*, *наџруниџи*, *одвалиџи*, *одваљуваџи*.

Примери: Почне [га] обузимати нетрпљивост, бојећи се, да му није ко што *наџрунио* код везира, Невес. 1, 44; Овако је код великаша, кад *мажу* коме, да ће му липо бити, па потље преваре, Стој. М. 1, 161; Он почео *муџиџи* и лагати и одрицао је све, Новић 8, 48; Ја *одвали* како сам болестан, Радић Д. 1, 82; Јеси л' га чула само, како *одваљује*!? Е што то по неки људи воле да слажу, то је за чудо!, Срем. 3, 63.

4.3. Значење **физичког деловања на објекат** заступљено је као секундарна семантичка реализација код већег броја МТ глагола (*дерати*, *зашеинуџи*, *изравнаџи*, *исџуцаџи*, *исштеинуџи*, *кресати се*, *кројџи*, *љуџиџиџи*, *мазати*, *млаџиџиџи*, *набијаџи*, *одвалиџи*, *одваљуваџи*, *ожећи*, *окресати се*, *ољуџиџиџи*, *ојалиџи*, *ојариџи*, *ојасаџи*, *ојружџи*, *оштеинуџи*, *ошресџи*).¹⁵ Овде смо сврстали активне глаголе са значењем ударања, где је објекат живо биће или део тела, затим малобројне медијалне глаголе где део тела трпи радњу, као и повратне облике МТ глагола јер је радња остала иста, а само је промењен објекат.

¹⁵ Различитим аспектима значења ових глагола у српском језику бавиле су се Ј. Влајић-Поповић (2002), Ј. Милошевић (2012) и Н. Ристивојевић-Рајковић (2015), која глаголе ударања у српском језику анализира у компаративном оквиру.

За реализацију значења важне су семе 'сила' која је обично јака, 'додир', 'звук' и 'средство' (део тела или предмет).¹⁶ Најфреквентнија су значења „јако ударати/ударити (некога, по нечему)“ и „тући/истући, млатити/измлатити“, односно „тући се, млатити се“.

Примери: Преузевши бичаље за танки крај *зайеину* из све снаге по Тахирбеговом лицу, Кик. 1, 369; Кад у човјека буде крух испуцан, треба да и он своју жену *исџуца* (тј. истуче) јер га није добро уредила, ГЛЗМ 1907, 332; Овај ти *исџеже* песницом те изби Стевици зубе, Звоно 1910, 190/2; Само ти њега *ожежи*, па нека он после тражи правицу код суда, Борј.; Није га богами ударио, но *оџею*, Станић Мил. 4; Стрина Маца дугачким гвозденим жарачем *набија* просјакова леђа, Јакш. М. 2, 41; Он се ражљути, узме тољагу, те стане жену *мазати* уздуж и попреко, НПр Ник. Ат., 130; Прутићем га ти *исџуцај*, Комарница, Никит.; Слепац је ... *одвалио* заушку дечаку-вођи, Марков М. 1, 226; Сви од реда у циркусу [му] *одваљују* шамаре, Нуш. 3, 247; *Дере* га ко вола у купусу, НПосл Вук; Здравља ми мога, тебе би требало добро *изравнати*, Стипч. 1, 162; Кундак *љушати*: по глави, по прсима, Миленковић Т., Вој. сп., 132; *Ољушати* [сељаче] ка' вола у купусу, Радић Д. 6, 101; Мајстор га тако *ојатио* дланом, да га је свега облила крв, Ком. 1, 330; Док збораше, шибом га *ојари*, Тице 1, 114; Врана коња натраг приповрну, | *Ојаса* га троструком канцијом, НП Вук 2, 559; Кад спопаднем какову тољагу | Те т' *ојружим* преко леђа њоме, Јурк. Ј. 1, 114; Турчин и циганин ... повале рају, те му *ојресу* обила-то дегенека, НПр Врч. 1, 78; Многе сам лопове *млатио*, Чол.1, 126; Док се ја с тројицом *кресах*, хтједоше она двојица да ми иза леђа дођу, Јурк. Ј. 1, 48; Боме се њи двоје вавије ... *мажу* (тј. туку се и бију), Лика, Богдановић Ј., РЈА; Бабо ... кренуо ... према Црној Гори, да се тамо *окреше* са хајдуцима, Ћор. С. 11, 19; Стаде га *кројити*, тј. тући, Бачка, Дунђ.

Глаголи који се односе на промену просторне величине објекта могу имати значење „физички кажњавајући повући (за ухо, уши)“, а за ово значење била је важна сема 'чинити дужим': нема старог господина шефа, *исџею* би он са теби уши, Петр. П.; *наџеинућу* ја теби уши, кад те ухватим, Лика, Арс.

Мањем броју МТ глагола својствено је и значење „тући/потући, побеђивати/победити (у борби, рату)“: *збрисати*, *ломити*, *млатити*, *најрдити*, *одвијати*, *ојрашити*.

¹⁶ Глаголи ударања се према сили којом се делује на пацијенс могу поделити на оне са употребом јаке силе, средње или слабе, могу се затим поделити према начину доношења ударца, према пратећим звучним ефектима и сл. (в. Апријан²1995: 251).

Примери: Здружени батаљони Козарачког одреда *збрисали* су пет ... непријатељских бојна, Ч–М 1, 124; У страшним партизанским јуришима *ломићемо* непријатеља, Дед. В. 1, 332; Срби [су] почели озбиљно војску босанску *млаићиии*, Бот. 2, 363; Кад оно беше битка на Каменици, и кад већ хтедоше да *огвију* Власи, онда наши кретоше, Мил. М. Ђ. 19, 78; Имаћемо много мука ако будемо морали с рањеницима да се повлачимо по планинама. Авијација ће нас *наирдииии*, Дед. В. 2, 66; *Ойрашили* Швабу по свим фронтима, Мишк. 3, 54.

4.4. МТ глаголи секундарно могу означавати и **физиолошку радњу узимања хране и пића**. Када имају овакво значење, уз глаголе се често јављају и интензификатори којима се указује на висок степен извршености радње – ’много’, ’нагло’, ’неумерено’. Објекат је најчешће алкохолно пиће или храна које субјекат радо конзумира, али може бити и неукусна, једнолична храна.¹⁷ Дакле, опште значење ових глагола било би „пити/попити односно јести/појести (често много/неумерено/нагло)“. Навешћемо полисемичне глаголе који секундарно реализују ово значење: *јулииии*, *дерииии*, *збрисаиии*, *изврнуиии*, *изврџаиии*, *исџресиии*, *кидаиии*, *кресаиии*, *лизалии*, *љушићиии*, *мазалии*, *моћалии*, *набијалии*, *наливаалии се*, *налићии се*, *облићии се*, *огвалии*, *ољушићиии*, *осџрвићии се*, *осукаалии*, *осушићиии*.

Примери: Шта *јулиии* толику воду рину? НПосл Вук; Сташе *дријејии* вино и ракију, Њег.; Попи у подне ракије! ... воли да *изверне*, Никол. Д. 1, 19; Под „Јежином шатром“ поседали старији, па само *изврћу* једну по једну, Срет. М. 4, 93; Дела *исџресии* то, па да наточим друго, Глиш. 2, 18; Каже се за онога који воли да пије алкохолна пића: *лиже*, Дин.; Много *љушићиимо* ону ракичину, Глиш. 8, 43; Они који ... *се наливају* пивом целог дана, не плаћају на време дуг пивару, Миј. Ч. 4, 65; Срамота! ... *налићии се* ракијом к’о последња пијаница у селу!, Срет. М. 7, 90; *Огвали* пола бардака, Делић С., ГлЗМ 1907; Дошли да *ољушићу* ... ракицу, Гол. Мих. 1, 76; Али ако и *осуче* једну, он [поп] неће више, него се диже, Буковица, Ард., ЗНЖ 7, 254; Видим ја да су тебе стигли они полићи што си их данас *осушио*, Лаз. Л. 2, 159;

¹⁷ На семантичке паралеле код експресивних и ономатопејских глагола са значењем *ударалии*, као изворних, и *јести*, као циљних, указала је Ј. Влајић-Поповић (1993: 125–132). Ова ауторка налази два начина повезивања значења ’ударати’, као полазног, и ’јести’, као циљног – један је ономатопејски, подражавањем звукова који су приликом ударања слични онима који се јављају приликом јела, уз учешће семе ’халапљиво’. Други начин би био путем међузначења „набити, натрпати“ (храну у стомак), а резултат је ситост (в. Влајић-Поповић 1993: 127).

Мом Милану очи сјевну, | *збриса* крофне као мухе, Бан 9, 199; Богме тај *кида*, у чинији не остаје ништа, Банија, Грч. М.; Еси ли видио како онај *креше?* река' би да ни лани није ио, Лика, Богдановић Ј., РЈА; *Љушићи* пасуљ и проју, Ђорђ. Кон. 1, 134; Како *маже*, као да није јео читаве недјеље, Јонке 2, 399; Смеју се и поднаредници, *мошјају* подварак, Јањуш. 1, 31; Добро зна како господа официри *набијају* шкембе, Вин. 2, 45; *Гуле* само проју и пасуљ, Пел. 1, 54; Баш сам се добро *осићвила* – нахранила, БВ 1899, 190.

Значење „јести/пити“ код МТ глагола најчешће је могло настати уз учешће семе 'уклонити' (глаголи типа *исићресити*, *јулићти*, *кресити*, *млаићити*, *осушићти*) где се објекат уклања, одстрањује уношењем у стомак. За глаголе типа *набијајти* значајна је сема 'пунити унутрашњост нечега', у овом случају, стомак се пуни храном.

МТ глаголи су у оваквим значењима експресивно употребљени и карактеристика су разговорног језика. Иначе, сви експресиви са значењем задовољења потреба за јелом и пићем своју експресивну функцију заснивају на параметру количине/интензитета (в. Ристић 2004: 129). Одлика наведених глагола је да и именице са којима контактирају често припадају групи именица субјективне оцене (нпр. *вогурина*, *ракичина*, *ракица*).¹⁸

4.5. Значења о којима смо говорили (говорење, кретање, физиолошке радње, ударање) очекивано су продуктивна и фреквентна јер означавају појаве у стварности с којима се човек свакодневно сусреће, радње које свакодневно обавља. Зато је било помало изненађујуће да су код већег броја глагола ове ЛСГ забележена и значења „(почети) пуцати (из ватреног оружја)“, односно „испалити/испаливати (метке, ватру и сл.) (о ватреном оружју)“. Наведене семантичке реализације не означавају радње које су део свакодневног човековог живота, већ описују радње које се обављају у одређеним ситуацијама (у ратним окршајима, приликом прославе неких догађаја и сл.).¹⁹

Честа допуна глаголâ у овом значењу су именице *ваиџра*, *јушка*, *иџой* и сл. Агенс може бити живо биће које рукује ватреним оружјем, али се у улози агенса јавља и само ватрено оружје (пиштољ, пушка и сл.). Глаголи код којих смо уочили ова значења су: *дерићти*,

¹⁸ Анализирајући глаголске експресиве, С. Ристић је закључила да највећу продуктивност у погледу експресивности показују глаголи са значењем кретања, ударања, говорења, задовољења физиолошких потреба и понашања према другима (2004: 126).

¹⁹ У будућим истраживањима биће занимљиво да се види да ли је ова појава својствена и другим ЛСГ полисемичних глагола и, ако јесте, шта повезује полисемантичке структуре тих група глагола.

исјуцаџи, исџресџи, кидаџи, кресайџи, мрчиџи, надуџи, обориџи, одуџиџи, ожеџи, окресайџи, ойалиџи, осийаџи, ойварайџи, ойвориџи, ойрџнуџи.

Примери: Кад јих [бадњаке] наложу, *геру* из пушака, Далм., Милиновић С., Арк. 5, 216; Из чопора [људи] *гере* пиштољ, Ћип. 3, 8; Побјегао ђогат од мејдана, | На њег многа пушка *исјуцала*, НП Херм 1, 568; Њихов митраљез ... *исџресе* одједном по педесет метака, Чол. 5, 231; Трже оба ... пиштоља ... па загрме као гром небески: „*Кидај*, ил' да окидам“, Весел. 12, 227; Цукић је стајао ... с напереним пиштољима Петру у груди ... – *Креши*, господару! – рече Петар, Тод. П. 1, 28; Г. Винкл је пуцкарао, и *мрчио* и димио, не постижући никакав стварни резултат ... неки пут би потерао сачму изнад глава, Мил. В. 8, 304; Од чардака огањ оборише, | а на Сењу *надуше* топови, НП Херм. 2, 386; Када везир ферман прифатио, | Он на граду *обори* топове, Њег. 3, 4; У то два топа један за другим *одуџише*, Ћип. 8, 26; Хајдуци ... падоше на земљу па *ожеџише* из пушака, Видовдан 1862, 112; Трже Јанко пиштољ и *окреса* [га] у ветар, Мил. М. Ћ. 33, 39; Ја *ојалим* револвер, Шапч. 8, 152; Одилазе, па се враћају [авиони], нишане и *осийају* из митраљеза, Јак. С. 4, 350; Он би се бранио, као и многи други *ојвориџе* јаку паљбу одозго на непријатеља, Срем. 3, 93; *Ојрџсе* седам лубарада, | Јер удари Козлић Хурамага, НП Марј. Л. 3, 46.

Везу значења, полазног, МТ глагола, и циљног глагола са значењем „пуцати/запуцати“, „испалити/испаљивати“ можемо успоставити преко семе ’одвојити/одвајати део од целине’, где се под делом подразумева муниција којом је ватрено оружје напуњено. Ову сему препознајемо код глагола типа *измејаџи, исџресџи, кидаџи, одуџиџи, ойрџнуџи* и др.

5. Глаголи који су представљени у раду имају разноврсну семантику. Њима се примарно означава конкретна радња током које се објекат/субјекат мења, модификује, а секундарно разноврсне конкретне и апстрактне активности, стања, ситуације и сл. Најпродуктивније семе су ’додир’, ’сила’ и ’звук’. На нивоу читаве групе продуктивна су значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко деловање на објекат, дакле, на појаве распрострањене у свету који нас окружује и које се тичу човековог свакодневног живљења. Заједничка значења која окупљају разноврсне глаголе говоре нам о томе да у језику постоје нека семантичка правила, одређена системност захваљујући којој се повезују лексеме различите семантике. У наредним истраживањима би требало утврдити семантичку сличност и у оквиру других семантичких група глагола чиме ће се стећи увид у најпродуктивније лексичке појаве на нивоу свих глаголских лексема.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан²1995: Юрий Д. Апресјан, *Лексическая семантика, Избранные труды, I*, Москва: Восточная литература РАН.
- Бјелаковић 2009: Исидора Бјелаковић, Рефлексивни пасив у језику Срба у периоду 1813–1855 (реализована радња), *Научни сасијанак славистика у Вукове дане* 38/1, Београд, 267–278.
- Влајић-Поповић 1993: Јасна Влајић-Поповић, Један семантички помак код експресивних и ономатопејских глагола: 'ударати' → 'јести', *Научни сасијанак славистика у Вукове дане* 21/2, Београд, 125–132.
- Влајић-Поповић 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вујовић 2012: Душанка Вујовић, Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања, у: *Граматика и лексика у словенским језицима*, ур. Срето Танасић, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик, 349–359.
- Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтаксе без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Грубор 1953: Ђуро Грубор, *Асијектна значења*, Рад ЈАЗУ 293, Загреб.
- Дешић 1991: Milorad Dešić, *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić: Univerzitet-ska riječ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кузњецова 1967: Эра В. Кузнецова, Полисемия и ее отношение к слову и понятию, у: *Язык и мышление*, Москва, 208–214.
- Кузњецова²1989: Эра В. Кузнецова, *Лексикология русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Лазић-Коњик 2010: Ивана Лазић-Коњик, *Глаголи са егзистенцијалним значењем у српском језику*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Левин 1993: Beth Levin, *English Verb Classes and Alternations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Милошевић 2012: Јованка Милошевић, Глаголи са значењем ударања у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа), у: *Савремена проучавања језика и књижевности* III/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филум, 153–164.

- Мразовић–Вукадиновић ²2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ристивојевић-Рајковић 2015: Наташа Ристивојевић-Рајковић, Полисемија глагола ударања у норвешком и српском језику, научни скуп *Језик, књижевности, значење*, књига сажетака, Ниш: Филозофски факултет, 95.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стаменковић 2013: Душан Стаменковић, *Глаголи људској креирања у енглеском и српском језику у светлу коинитивне семантике*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стевановић ⁴1989: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Танасић 2014: Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Тошовић 1997: Бранко Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола, *Научни саставанак славистија у Вукове дане 27/2*, 113–123.
- Шмельов 1977: Дмитрий Н. Шмельов, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: Просвещение.
- Штрбац 2011: Гордана Штрбац, *Дојуне комуникативних глагола (синтаксичко-семантички и лексикографски аспекти)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

ИЗВОРИ

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевности и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

Наташа М. Миланов

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩИХ СЕМАНТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТАХ
МНОГОЗНАЧНЫХ ТРАНСФОРМАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В
СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной работе анализируются глаголы с первичным значением модификации/трансформации, обозначающие действие, с окончанием которого объект или субъект частично или полностью меняют свои количественные или качественные характеристики. Анализ показывает закономерность в семантической дисперсии данных глаголов – значения движения, речи, физиологических процессов, физического воздействия на объект, широко распространенных явлений в окружающем мире, которые относятся к повседневности являются продуктивными на уровне целой группы. Общие значения, объединяющие разнообразные глаголы, указывают на наличие определенных семантических правил в языке, благодаря которым лексемы с разнообразной семантикой связываются в группы.

Ключевые слова: МТ глагол, модификация, трансформация, лексема, значение, многозначность, сема, вторичное значение.

НИКОЛА М. САНКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 3. новембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

О АКЦЕНАТСКИМ ДУБЛЕТИМА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА**

У раду су на речничкој грађи анализирани акценатски дублети једносложних и вишесложних именица мушког рода. Једносложне именице разврстане су према парадигматским облицима у којима постоји дублетизам. Истакнути су облици са највећим бројем дублетних варијаната. Дублети вишесложних именица класификовани су према паровима акценатских типова у које улазе, а издвојени су типови који обухватају највећи број дублета.

Кључне речи: српски језик, именице мушког рода, акценатски дублети, акценатски типови.

1. Увод

Сложени прозодијски системи који укључују различите акценатске категорије и у којима постоји велики број прозодијских могућности по правилу се одликују нестабилношћу. Нарочито је то карактеристично за системе са политонијском акцентуацијом, што се показује и на примеру српског језика. Један од израза нестабилности прозодијског система јесте и акценатски дублетизам, који се јавља као резултат преплитања и укрштања великог броја различитих акценатских типова. Стални и динамични процеси те врсте, у савременом

* sankovicnikola@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременој српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језику углавном усмерени ка упрошћавању сложеног система и у различитом степену карактеристични за све идиоми са новоштокавском акцентуацијом, дају мноштво акценатских дублета у стандардном српском језику. Поред тога, дублетизам у оквиру прозодијске норме једним делом је последица прихватања акценатских облика који су различито регионално заступљени, али и тежње да се као нормативни очувају поједини облици који су данас углавном потиснути у стандардном језику. Зато у речницима савременог језика постоји знатно више дублета у односу на Вук-Даничићев акценатски систем (исп. Дешић 2004). Њихов број био би већи када би у дескриптивним речницима били представљени сви парадигматски облици променљивих речи.

Акценатски односи уопште, а тиме и дублетни односи у различитим категоријама речи, зависе у великој мери од њихове слоговне структуре и граматичких особина, иако неке појаве у акценатском систему превазилазе границе морфолошких врста (Пешикан 1969: 122). Речи са већом морфолошком сложености обично су и акценатски сложеније, па имају више акценатских дублета. Променљиве краће речи имају мање прозодијских могућности у основном облику, али често поседују значајне варијације акцента у парадигмама, те су углавном прозодијски сложеније од речи са више слогова. Тако једносложне именице мушког рода могу имати у основном облику само две прозодијске могућности (постоји једино опозиција по квантитету), али због сложености парадигматског акцента спадају у акценатски најсложеније речи у српском језику (Стевановић 1991: 112). С обзиром на сложеност обличних категорија, међу променљивим речима највише акценатских дублета имају глаголи и именице.

У овом раду анализиран је акценатски дублетизам именица мушког рода. Акценатске карактеристике једносложних именица мушког рода разликују се од осталих (нпр. поједини акценатски типови се преклапају, тако да дублетизам не захвата целу парадигму, већ само поједине облике, што је знатно ређе код именица које имају више од једног слога у основном облику), па су оне посебно анализирани. У анализи се полази од грађе из *Речника српскога језика* (РСЈ), који садржи око 150 једносложних именица мушког рода са бар једним акценатским дублетом у парадигми (што чини око 14% свих једносложних именица мушког рода обрађених у овом речнику) и преко 1700 вишесложних именица са статусом акценатског дублета. Као контролни корпус послужиле су једносложне именице мушког рода забележене у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (РСАНУ), шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевној језика* Матице српске (РМС) и *Великом речнику стираних речи и*

израза (Клајн–Шипка ⁶2012). Једносложне именице груписане су према парадигматским облицима у којима постоји акценатски дублетизам, док су код вишесложних истакнути парови акценатских типова у које улази највећи број дублета.

Циљ истраживања јесте да се покаже који акценатски типови и (посебно за једносложне именице) парадигматски облици имају најзначајнију улогу у дублетним односима, који типови се најчешће укрштају и који прозодијски фактори имају највећу улогу у дублетним варијацијама. Поред тога, један од задатака је и указивање на повезаност акценатског дублетизма са творбеном структуром неких вишесложних именица.

2. Акценатски дублети једносложних именица мушког рода

Према акценатској типологији заснованој на студијама Ђ. Даничића, која је уз мање или веће модификације примењивана приликом истраживања акценатског система новоштокавских говора, једносложне именице мушког рода обично се, на основу акцента у ном. и ген. јд.,¹ поједностављено сврставају у шест акценатских типова.² Даље поделе, ограничене само на поједине типове и на именице које имају облике множине, врше се према акценту у ном. мн. Таква типологија обично подразумева следеће акценатске типове једносложних именица мушког рода:

1. *сѝâс-сѝâса*,³ а) *ѝrâg-ѝrâга-ѝrâгови*, б) *râg-râга-râгови*;
2. *ми̋r-ми̋ра*, *кра̋љ-кра̋ља-кра̋љеви*;

¹ У предговору првом издању РСЈ стоји да се акценатске алтернације наводе „редовно код именица ако се тичу односа номинатив – генитив“ (РСЈ 2007: 8). У овом раду све именице чији генитив једнине није наведен у РСЈ третиране су као именице без акценатске алтернације у односу ном. јд. – ген. јд.

² У различитим типологијама акценатски типови обухватају различите парадигматске облике. На пример, код именица акценатски тип може укључивати све облике једнине и множине (Дешић 2013: 24) или само одабране облике. На речничку грађу не може бити примењена типологија која укључује све парадигматске облике, јер се у описним речницима наводе целе акценатске парадигме само код мањег броја значењски богатијих речи (оних које припадају основном лексичком фонду).

³ Неке именице имају само облике у једнини, па се не сврставају у типове према множинским падежима, већ само улазе у основи тип (нпр. *сѝâс-сѝâса*, *ми̋r-ми̋ра*, *лѝg-лѝга*). Нису наведени акценатски типови малобројних именица које немају проширење *-ов/-ев-* у множинским облицима (такве именице немају значај за акценатски дублетизам).

3. *лѣд-лѣда*, а) *крѡј-крѡја-крѡјеви*, б) *мѡсѣи-мѡсѣиа-мѡсѣиови*;
 4. *сѣиѡ-сѣиѡла-сѣиѡлови*⁴;
 5. *брѣиѣи-брѣиѣиа*, а) *глѣн-глѣна-глѣнови*, б) *скѡк-скѡка-скѡкови*;
 6. *крѣч-крѣча*, *крѣсѣи-крѣсѣиа-крѣсѣиови*.

Акцентатски ликови готово свих једносложних именица мушког рода са статусом дублета (или речи са тројаким акцентима) у РСЈ настају укрштањем наведених типова. У следећој табели парови акцентатских типова једносложних именица разврстани су према парадигматским облицима у којима постоје дублетне варијанте.

Табела 1: Једносложне именице мушког рода према дублетним парадигматским облицима

дублетни облици	типови	пример	остале именице
1) сви облици у парадигми	1б и 5а	крѣм и крѣм, крѣмови и крѣмови	ас, лаз, ⁵ пух, сквер, сплав, страх, стрес, трут
	1б и 5б	тѡм и тѡм, тѡмови и тѡмови	трг
	1б и 6	та̋с, та̋са и та̋с, та̋са, та̋сови и та̋сови	/
	1 и 6	бѹт, бѹта и бѹт, бѹта	цол, шкољ, шлог ⁶
	2 и 5б	трѣм, трѣма и трѣм, трѣма, трѣмови и трѣмови	бик ⁷ , дрен
	2 и 6	ка̋љ, ка̋ља и ка̋љ, ка̋ља	/
2) номинатив јединице	3а и 5а	змѡј и змѡј, змѡја, змѡјеви	смер
	3б и 5б	збѡр и збѡр, збѡра, збѡрови	бок, под, твор

⁴ Овај акцентатски тип обухвата (у РСЈ) само именице *во*, *воњ*, *руј*, *сѣиѡ* и *сѣиѡи*, које немају дублетне варијанте.

⁵ У РСЈ дата је предност облицима *ла̋з* и *ла̋зови*.

⁶ Имајући у виду наведене типове, на основу акцентатских дублета у једнини може се закључити да дублетизам постоји и у множинским облицима ових именица. Исто важи и за именицу *ка̋љ*.

⁷ У РСЈ се даје предност облицима *би̋к*, *би̋ка*, *би̋кови*.

	4 и 6	вр̑х и вр̑х, вр̑ха, вр̑хови	гром, строп ⁸
3) сви падежи једине	1а и 5а	чл̑н и чл̑н, чл̑нови	зар, рт, слив ⁹ , стил, цин, шал
4) зависни падежи једине ¹⁰	1б и 2	г̑ј, г̑ја и г̑ја, г̑јеви	кип, паж, храм
	3б и 4	д̑м, д̑ма (д̑ма), д̑мови	/
	5б и 6	тр̑ч, тр̑ча и тр̑ча, тр̑чеви	блеф, граб
5) множински падежи	1а и 1б	бр̑к, бр̑кови и бр̑кови	брус, жлеб, јеж, кљун, кнез, кос, крес, крин, луг, мех, низ, пир, пуж, рам, слап, спреј, срп, ћук, чуњ, шмрк
		в̑к, в̑кови (в̑кови)	крак, лист, руж, спруд, стан, струг, тим, чин, чун, штаб, шум
	3а и 3б ¹¹	кр̑ј, кр̑ја, кр̑јеви и кр̑јеви	бој
	5а и 5б	ј̑р, ј̑рови и ј̑рови	/
6) сви падежи изузев ном. јд.	1а и 2	ст̑б, ст̑ба и ст̑ба, ст̑бови и ст̑бови	ум ¹²

⁸ Именица *с̑рој* није забележена у множини, али имајући у виду наведену типологију, једини акценат у множинским облицима може бити краткоузлазни на првом слогу.

⁹ У РСЈ даје се предност облику *слив*.

¹⁰ Због акценатске алтернације у лок. јд. (која се обично губи код именица са кратким акцентом у том падежу), дублетизам се елиминише у том облику код именица које означавају нешто неживо, нпр. *храм*, ген. *храма* и *храма*, лок. (у) *храму*.

¹¹ Акценат множинских облика појединих именица трећег типа у РСЈ значајно је измењен у односу на досадашњу праксу бележења ових акцената у речницима и приручницима, нпр. *бр̑јеви*, *сл̑јеви*, *с̑д̑јеви*, *с̑р̑д̑јеви* уместо *бр̑јеви*, *сл̑јеви*, *с̑д̑јеви*, *с̑р̑д̑јеви*, како је у РМС. Ћ. Даничић (1925: 24) наводи именице трећег типа са узлазним акцентима (3б), а као изузетке бележи облике *кр̑јеви* и *р̑дови*.

¹² У РСЈ дата је предност облику *умови*.

	1б и 3а	м̂ах, м̂аха и м̂аха, м̂ахови и м̂ахови ¹³	/
	1б и 3б	в̂дз, в̂дза и в̂дза, в̂дзови и в̂дзови	ток
	1б и 4	г̂дл, г̂дла и г̂дла, г̂длови и г̂длови	/
	5а и 6	спр̂ат, спр̂ата и спр̂ата, спр̂атови и спр̂атови	збег, кит, меч, сеф, скеч, спор, срез, трик, шеф, шиф

Дублетни облици у ген. мн. и синкретичким множинским падежима са наставком *-има* типа *īrādōvā* и *īradōvā*, *īrādovима* и *īradovима* забележени су само уз именице *īrad*, *син* и *рег*.¹⁴

Од свих једносложних именица мушког рода ексцерпираних из РСЈ, једино је именица *гах* посведочена са троструким акценатским варијантама у неким облицима: *г̂ах*, *г̂аха* (*г̂аха*), *г̂ахови* (*г̂ахови*) и *г̂ах*, *г̂аха*, *г̂ахови*.

У посебну групу треба издвојити и именице које у облицима једнине (свим или само појединим) имају дублетне акценте, док множинске облике немају или они нису дати у РСЈ (тако да није сигурно постоји ли дублетизам и у тим облицима): типови 1 и 2 – *ћ̂ар*, *ћ̂ара* и *ћ̂ара* (и *кал*, *īрай̂*,¹⁵ *ш̂йар*); 1 и 3 – *л̂д̂л*, *л̂д̂ла* и *л̂д̂ла*; 1 и 5 – *сл̂ух* и *сл̂ух* (и *īнев*, *ћус* 'изједначење' у неким спортовима, *жбир*, *звон*, *јен*, *кам*, *лај* 'листић чашице цвета', *њух*, *їев*, *їрах*, *раб*, *рис* 'паKET хартије за писање', *склад*, *слећ*, *смех*, *їромб*, *їуњ*, *цик* 'први почетак, освит, освитаK', *ш̂йил*); 1 и 6 – *ш̂аї*, *ш̂аїа* и *ш̂аї*, *ш̂аїа*; 3 и 5 – *м̂ај* и *м̂ај*, *м̂аја* (и *їну*, *крок*, *смок*,¹⁶ *с̂ївор*, *їеј*); 3 и 6 – *к̂ої*, *к̂оїа* и *к̂ої*, *к̂оїа*; 5 и 6

¹³ Дублети су представљени као резултат укрштања двају акценатских типова, иако би се, с обзиром на начин бележења акцента у речницима, неки примери, попут именице *мах*, могли и другачије тумачити: *м̂ах*, *м̂аха*, *м̂ахови* (1б), *м̂ах*, *м̂аха*, *м̂ахови* (1а) и *м̂ах*, *м̂аха*, *м̂ахови* (3а). Ипак, забележене су и две дублетне именице које настају укрштањем више типова: *в̂дг*, *в̂дга* и *в̂дг*, *-а* и *в̂дга* мн. *в̂дгови* и *в̂дгови*, као и *л̂дм*, *л̂дма* и *л̂дма* и *л̂дм*, *л̂дма* мн. *л̂дмови*.

¹⁴ Облици *īradōvā*, *īradovима* итд. у правом су дублетном односу са облицима *īrādōvā*, *īrādovима* само код говорника који их чувају у свом говору, док су за остале архаични или стилски маркирани (Јокановић Михајлов 2012: 60). И у другим речницима ови се облици наводе као прави дублети.

¹⁵ У РСЈ даје се предност облику *īрай̂а*.

¹⁶ У РСЈ даје се предност облику *см̂ок*.

– *x̣ṛīī*, *x̣ṛīīa* и *x̣ṛīīa* (и *baīī* ’велики чекић, маљ, млат’, *īṛīīī*,¹⁷ *кељ, ким, кич, клак, крīī, куī, рум, фил*).

Представљени акценатски типови указују на то да поред општих дистрибутивних ограничења у парадигмама анализираних једносложних именица мушког рода важе и додатна ограничења: а) кратак акценат у основном облику подразумева акценат истог квантитета у осталим облицима; б) уколико је у ген. јд. (и осталим падежима једнине са истим акцентом) један од кратких акцената, и у облицима множине остаје акценат истог квантитета; в) ако се у зависним падежима једнине налазе узлазни акценти, у ном. мн. (и другим множинским облицима са истим акцентом) нема акценатске алтернације; г) узлазни акценат у ном. мн. не разликује се по квантитету од акцента у зависним падежима једнине. Именице *бор*, *кец* и *їук* својим дублетним облицима у РСЈ не уклапају се у ова ограничења: *к̣ѣц*, *к̣ѣца*, *к̣ѣчеви* (*к̣ѣчеви*); *б̣ор*, *б̣ора*, *б̣орови* и *б̣орови*; *ї̣ук*, *ї̣ука* и *ї̣ук*, *ї̣ука*, *ї̣укови*. Неравноправни дублетни облик *к̣ѣчеви* подразумева силазни акценат у ген. јд., чини се пре свега дугосилазни (*к̣ѣца*), који је дат у РСАНУ (али као неравноправан са акценатским ликом из РСЈ). Облик *б̣орови* указује на то да у ген. јд. поред наведеног акцента постоји и дублетни облик са једним од дугих акцената, и то, судећи по раширеном изговору, такође са дугосилазним акцентом (*б̣ора*), забележеним у РСАНУ (с тим што се облику *б̣ора* даје предност). Својим дублетним облицима именица *їук* улази у акценатске типове 1 и 6, стога у множинским падежима поред лика *ї̣укови* треба да буде наведен и бар један од два акцента карактеристична за први акценатски тип: *ї̣укови* или *ї̣укови*.

Највећи удео у укупном корпусу једносложних именица у РСЈ имају први и пети тип (обухватају готово једнак број именица, заједно око 75% свих једносложних именица мушког рода), па је њихова улога најважнија и у дублетним варијацијама. Поред ових типова без алтернације у односу ном. јд. – ген. јд. значајан је и шести тип. Изложена грађа показује да је акценатски дублетизам једносложних именица посебно карактеристичан за одређене парадигматске облике, а издвајају се следећи облици са значајним бројем дублета: 1) множински облици именица првог акценатског типа; 2) двосложни облици у једнини и множински облици именица петог и шестог типа; 3) облици једнине именица првог и петог типа.

Прва група обухвата именице које у множинским падежима могу имати краткосилазни или дугоузлазни акценат (типови 1а и 1б).

¹⁷ У РСЈ даје се предност облику *īṛīīīa*.

Однос ових типова један је од примера ограничених промена у оквиру норме у односу на акценатске типове које је изложио Ћ. Даничић у својим студијама. Наиме, код Даничића (1925: 20) само „неколико речи“ првог акценатског типа има дугоузлазни акценат на првом слогу множинских облика. Описни речници показују да је тип 1б касније постао заступљенији, а многе именице првог типа забележене су са дублетним варијантама у множини. Бројни дублети и различито акцентовање појединих именица у речницима указују на извесно колебање између ових типова: *вѐкови (вѐкови), жлѐбови и жлѐбови, кнѐзови и кнѐзови, кра̀кови (кра̀кови)* (РСЈ); *вѐкови и вѐкови, жлѐбови, кнѐзови, кра̀кови* (РМС); *вѐкови и вѐкови, жлѐбови, кнѐзови, кра̀кови и кра̀кови* (РСАНУ). И други примери показују да је у РСЈ повећан број именица првог типа са дугоузлазним акцентом,¹⁸ којем се код неких дублета даје предност у односу на краткосилазни.¹⁹

Друга група обухвата дублете настале укрштањем типова 5 и 6. Дублетне варијанте у двосложним облицима именица са кратким акцентом у основном облику заступљеније су у говорном језику. Једним делом то је последица различитог стања у новоштокавским говорима, али и ширења облика без алтернације у говору већих урбаних средина, попут београдске, где се у кратким акцентованим слоговима махом укида опозиција по тону у корист краткосилазног акцента.²⁰ У речницима су потврђене невелике разлике у акцентовању именица овог типа.²¹

¹⁸ Постоје извесне разлике и између двају издања овог речника, нпр. *нѝзови и нѝзови* (РСЈ 2007), *нѝзови (нѝзови)* (РСЈ 2011).

¹⁹ О неравноправном статусу типова 1а и 1б говори и податак да у РСЈ није забележен дублет са прихватљивијим краткосилазним акцентом: или су оба прозодијска лика равноправна или је облику са дугоузлазним акцентом дата предност. Такође, веома мали број именица страног порекла прозодијски се прилагођава само именицама типа 1а, нпр. *клу̀б, клу̀бови*. Поред тога, неке именице забележене само са краткосилазним акцентом у ном. мн., нпр. *ждр̀лови, свѐтѝови*, уобичајене су данас и са дугоузлазним акцентом: *ждр̀лови, свѐтѝови*.

²⁰ Елиминисање тонске опозиције нарочито је карактеристично (у београдском говору) за први слог двосложних речи испред кратког последњег слога (Петровић 1996: 93), тако да се ово одступање односи и на двосложне облике именица шестог типа.

²¹ У описним речницима те разлике су минималне, нпр. *кѐљ, кѐља и кѐља; кѹй, кѹја и кѹја; лѝм, лѝма (лѝма); ма̀риш (РСЈ); кѐљ, кѐља; кѹй* (акцент ген. јд. није забележен, па се може сматрати да нема алтернације), *лѝм, лѝма; ма̀риш, ма̀риша* (РМС); *кѐљ, кѐља; кѹй, кѹја; лѝм, лѝма и лѝма; ма̀риш, ма̀риша (ма̀риша)* (РСАНУ). Разлике у акцентовању речи страног порекла

Према материјалу из РСЈ, дублетизам који се јавља у двосложним облицима једнине именица са кратким акцентом у основном облику подразумева да су и множински облици акценатски дублети – *сїрѣїи*, *сїрѣїа* и *сїрѣїа*, мн. *сїрѣїови* и *сїрѣїови* (са изузетком именица *блеф*, *їраб* и *їрач*). Именице без акценатске алтернације у једнини (пети тип) по правилу немају дублетне облике у множини²² (изостаје укрштање типова 5а и 5б), а један од разлога за то јесте и слаба заступљеност именица типа *скѡк-скѡка-скѡкови* у целокупном корпусу једносложних именица мушког рода.²³ Међутим, када се упореди акцентовање именица петог типа у РСЈ и *Великом речнику сїраних речи и израза*, примећују се значајне разлике, и то управо у множинским облицима ових именица, нпр. *ѣїови*, *бѣїови*, *бѣсови*, *бѣїови*, *квѣрїови*, *мѣршеви*, *їрїнчеви*, *чѣјеви* (РСЈ); *ѣїови*, *бѣїїови*, *бѣсови*, *бѣїови*, *квѣрїїови*, *мѣршеви*, *їрїнчеви*, *чѣјеви* (Клајн–Шипка⁶2012).²⁴ Иако су овде представљене само именице страног порекла, чини се да тенденција мешања ових акценатских типова постоји и у

овог типа нешто су веће када се упореде два једнотомна речника. *Велики речник сїраних речи и израза* бележи следеће акценте: *блѡї*, *їрѡш* мн. *їрѡшеви*, *лѡк* мн. *лѡкови*, *сѣї*, мн. *сѣїови*, *сїїїх* мн. *сїїїхови*, дакле, без алтернације у једнини, док су у РСЈ дати облици са алтернацијом: *блѡїа*, *їрѡша*, *лѡка*, *сѣїа*, *сїїїха*. Супротно од тога, у првом речнику код неких именица забележени су облици генитива једнине са алтернацијом: *бѡса*, *дѡка*, *лѡба*, *їѡка*, *чїїа*, *шѡка*, а у другом само основни облик (без алтернације): *бѡс*, *дѡк*, *лѡб*, *їѡк*, *чїї*, *шѡк* итд.

²² Изузетак је само именица *јѣр* („назив за старословенска слова **ѣ** и **ѣ“**).

²³ Међу именицама које нису акценатски дублети у РСЈ налази се само неколико именица овог типа *скѡк*, *скѡка*, *скѡкови*, тако и *їуч*, *скоїи*, *скуїи*, *сїлеїи*, *сїоїи*.

²⁴ Број оваквих примера је већи ако се множински облици именица које су у РСЈ забележене само са проширењем основе и наставком *-ови/-еви* уместо целог множинског облика (нпр. *бѣнг (-ови)*) посматрају као облици без акценатске алтернације (дакле, *бѣндови*). Тако су у РСЈ забележене нпр. именице *їѡф (-ови)*, *їѣсїї (-ови)*, *дїск (-ови)*, *кїкс (-еви)*, *кїлїи (-ови)*, *кїрс (-еви)*, *лїфїї (-ови)*, *лѡрд (-ови)*, *їѡкїї (-ови)*, *їїлїї (-ови)*, *рѡф (-ови)*, *їѡкїї (-ови)*, *шїїѡнг (-ови)*, *шїїрѡјк (-ови)*, док у *Великом речнику сїраних речи* све ове именице имају краткоузлазни акценат у множини (тип 5б): *бѣндови*, *дїскови*, *їѡфови*, *їѣсїїови* итд. Овим примерима условно могу бити придодате и именице које су забележене само у основном облику у РСЈ: *бїс*, *їѡнї*, *јѡмб*, *кѡмї*, *рѡнч*, *слѡјд*, *шѡнк* итд., које у *Великом речнику сїраних речи* такође имају множинске облике по типу 5б: *бїсови*, *їѡнїови*, *јѡмбови*, *кѡмїови*, *рѡнчеви*, *слѡјдови*, *шѡнкови* итд.

домаћим речима (што је и посведочено у неким новоштокавским говорима).

У трећу групу примера улазе именице са дублетним ликовима у основном, једносложном облику (и у осталим облицима једнине). Највећи број примера из грађе настао је укрштањем најзаступљенијих акценатских типова (1 и 5). Акценатске разлике у речницима овде су нешто веће, а промене које су у РСЈ учињене у односу на РМС иду углавном у правцу ширења дублетних варијаната: нпр. *а̇с*, *ђу̇с*, *јѐн*, *крѐм*, *ѝра̇х*, *р̃и̇и*, *сквѐр*, *с̃и̇рѐс*, *ѝр̃и̇* (РМС); *а̇с* и *а̇с*, *ђу̇с* и *ђу̇с* итд. (РСЈ).

3. Дублети вишесложних именица мушког рода

Акценатски дублетизам код вишесложних именица сложенији је у односу на једносложне у погледу броја акценатских типова и броја дублета, који су вишеструко већи (нарочито код именица са мање од пет слогова у основном облику), али су дублетни односи једноставнији у самим акценатским парадигмама. Чланови дублетног пара углавном припадају типовима који се у парадигматским облицима не преклапају, па је дублетизам који не обухвата све облике речи сразмерно мало заступљен.²⁵ Међу мноштвом акценатских типова издвајају се они парови око којих се групише већи број дублета.²⁶

3. 1. За двосложне дублете карактеристичан је, на пример, пар акценатских типова са краткоузлазним акцентом и кратким неакцентованим слогом (*а̇зо̃и̇*), односно са краткоузлазним акцентом и дугим неакцентованим слогом у основном облику, који алтернира са дугоузлазним акцентом на другом слогу у осталим облицима (*а̇з̃о̃и̇*, *аз̃о̃и̇а*). У грађи има око 280 дублета који улазе у ове типове, а доминантна је група изведеница грађених суфиксима *-ић* и *-чић* (око 200 именица), док су остали дублети већином различите именице страног порекла (*ѝдол* и *ѝд̃ол*, *к̃ор̃не̃и̇* и *к̃ор̃н̃е̃и̇*, *ѝа̇мфл̃е̃и̇* и *ѝа̇мфл̃е̃и̇*, *ѝр̃а̇н*

²⁵ РСЈ бележи мали број вишесложних именица са непотпуним дублетизмом: *амби̃јени̇*, ген. *амби̃јени̇а* и *амби̃јени̇а*; *ја̇їлац*, ген. *ја̇їлаца* и *ја̇їла̃ца*; *к̃о̃к̃о̃и̇*, ген. *к̃о̃к̃о̃и̇а* и *к̃о̃к̃о̃и̇а*; *к̃р̃је̃љ*, ген. *к̃р̃је̃ља* и *к̃р̃је̃ља*; *ѝа̇кмац*, ген. *ѝа̇кмаца* и *ѝа̇кма̃ца*; *к̃о̃ра̃к*, лок. *к̃о̃ра̃ку* и *к̃о̃ра̃ку*, ген. мн. *к̃о̃ра̃ка̇* и *к̃о̃ра̃ка̇*; *ла̇нац*, ном. мн. *ла̇нци* (*ла̇нци*); *ѝв̃ра̇н*, ген. мн. *ѝв̃ран̃о̃ва̇* и *ѝв̃ран̃о̃ва̇*, дат., инстр. и лок. мн. *ѝв̃ран̃овима* и *ѝв̃ран̃овима*; *ја̇бл̃ан*, ген. мн. *ја̇бл̃ан̃о̃ва̇* и *ја̇бл̃ан̃о̃ва̇*; *к̃о̃бац*, ген. мн. *к̃о̃ба̃ца̇* и *к̃о̃ба̃ца̇*.

²⁶ Домаће именице и именице страног порекла које су се потпуно прилагодиле акценатском систему српског језика нису одвајане од новијих именица страног порекла (код којих акценатски дублетизам може бити последица непотпуне адаптираности).

зӣӣ и ӣр̀ан̀зӣӣ итд.). Дублетизам код изведеница са суфиксима *-ић* и *-чић* настао је под утицајем акценатских варијаната у новоштокавској говорној бази, и то нормирањем облика са дужином на творбеном форманту, који су у већој мери одлика источнијих четвороакценатских говора.²⁷

И друге веће групе двосложних акценатских дублета углавном садрже једну најбројнију скупину изведених речи. Тако у групу дублета типа *б̀ун̄ар* и *б̀ун̄ар* (нешто више од 100 именица) улази већи број изведеница са суфиксом *-ар* од различитих типова творбених основа: *бод̄љар*, *ѝлодар*, *домар*, *јамар*, *кровар*, *машӣтар*, *месар*, *ѝсар*, *сӣакар*, *ѝсар*, *ѝорбар* итд.²⁸

Парови акценатских типова а) *б̀одеж* и *б̀одеж* (око 100 дублета), б) *ѝска̄з* и *ѝсказ* (нешто више од 40 дублета), односно в) *р̀аз̀л̄ас* и *р̀аз̀лас* карактеристични су за двосложне deverbative изведене нултим суфиксом од префиксираних глагола: а) *до̄ѝусӣ* и *до̄ѝусӣ*, *ѝр̀еско̄к* и *ѝр̀еско̄к*, *ѝр̀олаз* и *ѝр̀олаз*, *р̀азма̄к* и *р̀азма̄к*, *ѝкор* и *ѝкор* (око 60 deverbative); б) *ѝсӣа̄д* и *ѝсӣа̄д*, *ѝд̀ѝр̀ес* и *ѝд̀ѝр̀ес*, *ѝѝа̄д* и *ѝѝа̄д* (око 30 deverbative); в) *ѝд̀р̀асӣ* и *ѝд̀р̀асӣ*, *р̀аз̀л̄ас* и *р̀аз̀лас* итд. Готово све изведенице овог творбеног типа у српском језику улазе у три акценатска типа чијим укрштањем настају наведени парови.²⁹ Којем акценатском типу припада именица, најчешће зависи од префикса ко-

²⁷ У Вуковом *Ср̄пском р̀јечнику* (1852) суфикс *-ић* готово увек је без дужине: *кр̀сӣић*, *л̀ис̄ӣић*, *н̀о̄жић*, *н̀о̄сић*, *о̀р̀лић* итд. Углавном је тако и у *Ср̄пским акцен̄тӣма* Ћ. Даничића: *б̀ӣчић*, *бр̀еш̄чић*, *в̀ен̄чић*, *вр̀ан̄чић*, *вр̀а̄ӣић*, *кр̀сӣић* (1925: 28), мада има и примера са дужином на суфиксу: *ѝр̀а̄д̄ић*, *мл̄а̄д̄ић* (1925: 35) или са краткосилазним акцентом: *бр̀а̄ӣић*, *б̀ѝквић*, *к̀о̄ѝлић*, *м̀ѝшић*, *ѝл̄ѝмић* (1925: 32). Дублетност у овој групи именица највећа је у РСЈ и РСАНУ, док у РМС поред дублета, нпр. *в̀о̄зић* и *в̀о̄зић*, *л̀а̄сић* и *л̀а̄сић*, *к̀љ̀ӯчић* и *к̀љ̀ӯчић*, постоје и именице које припадају само једном од наведених типова: *бр̀е̄жић*, *ћ̀а̄чић*, *к̀љ̀ӯнић*, *к̀ѝмић* и *ѝа̄јић*, *ж̀б̀ӯнић* итд. У грађи се налази и мањи број дублета изведених суфиксима *-ић/-чић* који не спадају у највећу дублетну групу, већ настају мешањем других типова: а) *мл̀ѝн̄чић* и *мл̀ѝн̄чић*, *св̀е̄ж̄њић* и *св̀е̄ж̄њић*, *ћ̀ѝчић* и *ћ̀ѝчић*, *ѝан̄чић* и *ѝан̄чић*; б) *д̀ѝ̀ѝлић* и *д̀ѝ̀ѝлић*, *м̀ѝшић* и *м̀ѝшић*, *ѝѝ̀ѝрић* и *ѝѝ̀ѝрић*; в) *к̀он̄чић* и *к̀он̄чић*.

²⁸ Слично као код изведеница са суфиксима *-ић* и *-чић*, и у овој групи именица у РСЈ је извршено извесно уједначавање акцента (какво углавном постоји и у РСАНУ), тј. повећање броја дублета.

²⁹ Изузети су доста ретки, нпр. *н̄а̄ѝа̄д* и *н̄а̄ѝа̄д*, *р̀ас̄ѝа̄д* и *р̀ас̄ѝа̄д*.

јим су грађени глаголи у основи.³⁰ Најмање су заступљене именице типа *йскāз, рāзлāс* итд.

У грађи се налази и око 100 дублета типа *рййшам* и *рййшам*. То су махом именице страног порекла, међу којима не постоји јасна формална веза, са изузетком именица на *-ер*: *квекер, кийер, махер, сервер, скуйтер, снајер, сиринийер, йшасийер, йшендер, йрилер, фла-сийер, хамер, шусийер* итд.

3. 2. Код већих скупина тросложних дублета такође је видљива веза између (творбене) структуре именица и акценатског дублетизма. У следећој табели представљене су најбројније групе тросложних акценатских дублета у *Речнику српскоја језика*.

Табела 2: Најбројније групе тросложних акценатских дублета у *Речнику српскоја језика*

пар акц. типова	бр.	карактеристике дублета и примери
ёконом и екдном	63	– речи са везаним основама страног порекла (суфиксоидима и префиксоидима): <i>дијајрам, ейијрам, сйе-нојрам, йшелејрам, холојрам, ейијраф, йшелејраф, хро-нојраф, биоској, сйејйоској, йшелеској, хороској, ейидерм</i> итд. – друге именице страног порекла: <i>абонос, бесйселер, дебаланс, инйшелекй, кайшолок, нокауй, обелиск, ок-йшоих, йрејтерий, йшомахавк</i> итд. – сложене са нултим суфиксом: <i>грвојед, мравојед, родолуб, рукойвор, йрбосек</i> итд. – изведенице са суфиксима <i>-ић/-чић</i> : <i>јавранић, деве-рић, йујољчић, йилимчић, шйшакорчић</i>
објектив и објектив	61	– изведенице са суфиксима <i>-ик/-ник/-еник</i> и <i>-њак/-ењак</i> : <i>деоник, жрйшвеник, кажњеник, милосник, семе-ник, хайшеник; даждевњак, кичмењак, самойњак, ча-робњак</i> итд. – именице страног порекла: <i>јрамофон, дикијафон, ксилофон, микрофон, саксофон; лајймоийив, лакса-ййив, седаййив, фрикаййив; йлацијал, еоцен, имбецил, саркофај, йтеријер, хидројен, хлорофил</i> итд.
колорит и колорит	55	– именице са везаним основама страног порекла: <i>ан-јломан, јрандоман, клеййоман, наркоман, франкоман;</i>

³⁰ То показује и акценат именица које немају статус дублета: *дввод, ддввод, ддскак, йзнос, йзвоз, йзрез, йсйиий, навод, налеј, нанос, најлав, одвод, одмор, дйкуй, йревод, йревоз, йрелом, рāзвод, рāзлаз, рāзмах, рāзрез* итд.

		<i>їркофил, русофил, србофил, филмофил, царофил; анлофоб, русофоб, србофоб, франкофоб</i> итд. – друге речи страног порекла: <i>доломиї, ерудиї, језуиї, монолиї, паразии, фавориї, њаїријарх, револвер, филиран</i> итд. – изведенице са суфиксом <i>-ић</i> : <i>каїуїић, квадравић, кромїирић, маниїлић, њаїирић, шеширић</i>
алкохол и алкохол	50	– изведенице са суфиксом <i>-лац</i> од гл. основа: <i>бајалац, ледалац, їрабилац, жетїелац, кудилац, куїилац, кушалац, машиїалац, мислилац, їраїиїлац, рушилац, слушац, чисїиїлац</i> итд. – именице страног порекла: <i>ваучер, камерман, каубој, каучук, конїрабас, їреферанс, суфициї, шїиришїус</i> итд.
закључак и закључак	36	– изведенице са суфиксима <i>-лац, -ац</i> и <i>-ак</i> : <i>їаїиїалац, давалац, кајкавац, їриморац, сїрадалац; зализак, наїласак, разломак</i> итд.
ватормет и ватормет	23	– сложенице са нултим суфиксом: <i>водовод, водоїток, їасовод, крвоїток, носорої, шїоїловод, цевовод</i> итд.

3. 3. Код четворосложних дублета највећу групу чине сложенице (претежно придевско-именичке) са суфиксом *-ац*, које имају краткоузлазни акценат на спојном вокалу или дугоузлазни на првом слогу именичке основе (око 45 именица), нпр. *белдокожац* и *белокóжац*, затим *боїоносац, бодљокожац, їлавноножац, једнобожац, кљунорожац, Средоземац, їврдокрилац, Црноїорац, црнокожац, чанколизац* итд.

Неки прозодијски модели превазилазе оквире слоговне структуре речи. Поменути акценатски типови *азоїї, азóїїа* и *колдориї, колориїїа*, који се обично укрштају са типовима *азоїї, азоїїа* и *колдриї, колдриїїа*, показују да њихова веза и улога у дублетним односима не зависи првенствено од броја слогова. То потврђују и четворосложни дублети типа *камидонїї, камионїїа* и *камидонїї, камидонїїа*. И у овој групи дублета, као код тросложних именица, доминантне су речи страног порекла, највише оне са суфиксоидима: *библиоман, меїаломан, аусїрофил, библиофил, мађарофил, словенофил, аусїрофоб, їерманофоб, словенофоб; ајаїиолах, анїиисемии, јеромонах, лакїиобацил, хаїишериф* итд. Код једног броја речи са постпозитивним формантима страног порекла дублетизам се такође јавља независно од слоговне структуре, нпр. код речи са формантом *-їиїис/-їиїис*: *бронхиїиис* и *бронхиїиис*, тако и *гермаїиїиис, енцефалиїиис* итд.

3. 4. Дублетни акценатски ликови разликују се по бар једном од три основна прозодијска фактора: тону, квантитету (у акцентова-

ном или неакцентованом слогу) и месту акцента, који различито утичу на дублетно варирање вишесложних именица. Код двосложних дублета најчешће су опозиције по трајању неакцентованог слога и тону кратког акцентованог слога (нпр. типови *àzōīī* и *àzōīī*, *būnār* и *būnār*). По тонској компоненти, понекад удруженој са променом места акцента, разликује се највећи број тросложних дублета (нпр. типови *ѐконом* и *екòном*, *òбјектíйв* и *објèктíйв*). Може се закључити да најзначајнију улогу у дублетним варијацијама имају акценатски типови са краткоузлазним акцентом.

4. Закључне напомене

Анализирана речничка грађа показује да су дублетне акценатске варијанте у парадигмама појединих једносложних именица мушког рода карактеристичне углавном за следеће облике: 1) множински облици именица типа *вѐк-вѐка*; 2) зависни падежи једнине (и множински падежи) именица са кратким акцентом у основном облику; 3) једносложни облици именица без акценатске алтернације у ген. јд. и 4) множински облици именица типа *квàрíи-квàрíиa* (углавном страног порекла). Дублетне варијанте вишесложних именица махом обухватају целу парадигму. Највише двосложних дублета уклапа се у акценатске типове *àzōīī* и *àzōīī*, *būnār* и *būnār*, *рíйíаm* и *рíйíаm*, *бòдеж* и *бòдеж*, *й̀ска̄з* и *й̀сказ*, док су за тросложне акценатске дублете карактеристични типови: *ѐконом* и *екòном*, *òбјектíйв* и *објèктíйв*, *колòрíйи* и *колòрíйи*, *àлкохол* и *àлкохол*, *зàкључак* и *зàкључак*, *вàйрòмèйи* и *вàйрòмèйи*. Четворосложних и других вишесложних дублета има знатно мање. Важну улогу у дублетним односима има и творбена структура вишесложних именица, што је показано на примеру именица са суфиксима *-ић/-чић*, *-ар*, *-ик/-ник* и са различитим постпозитивним компонентама страног порекла.

ЛИТЕРАТУРА

- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акцен́тии*, Београд.
- Дешић 2004: Милорад Дешић, Акценатски дублети у савременом језику и Вук-Даничићева акцентуација, *Српски језик* IX/1–2, Београд, 149–160.
- Дешић 2013: Милорад Дешић, Акценат изведених и сложених ријечи у савременом српском језику с обзиром на акценат основе, *Српски језик* XVIII, Београд, 23–34.

- Јокановић Михајлов 2012: Јелица Јокановић Михајлов, *Прозодија и јо-ворна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић 1996: Драгољуб Петровић, Фонетика, у: *Српски језик на крају века*, ред. Милорад Радовановић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 87–102.
- Пешикан 1969: Митар Пешикан, О основама штокавске акцентуације, *Јужнословенски филолоџ XXVIII/1–2*, Београд, 107–142.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књиџа о акценџу књижевној језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ИЗВОРИ

- Карацић 1852: Вук Стефановић Краџић, *Српски рјечник (исџумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, Беч.
- Клајн–Шипка ⁶2012: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- РСМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, ¹2007, ²2011.

Никола М. Санкович

К ВОПРОСУ ОБ АКЦЕНТОЛОГИЧЕСКИХ ДУБЛЕТАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МУЖСКОГО РОДА

Резюме

В данной работе анализируются дублетные ударения односложных и многосложных существительных мужского рода на словарном материале. Подчеркиваются парадигматические формы односложных существительных с наибольшим количеством акцентологических вариантов. Многосложные существительные, обладающие статусом акцентологического варианта, распределены по парам акцентологических типов, особенно выделяются типы с самым большим количеством дублетов. Связь словообразовательной структуры существительных с их акцентологической вариативностью представ-

лена на примере производных слов с суффиксами *-ић/-чић*, *-ар*, *-ик/-ник* и существительных с словообразовательным формантом иностранного происхождения. В работе рассматриваются самые важные просодические факторы для акцентологического дублетизма.

Ключевые слова: сербский язык, существительные мужского рода, акцентологические дублеты, акцентологические типы.

Прилози

УДК 811.163.41'367(091)

ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет,
Докторске студије
Српског језика и књижевности)*

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

ЛЕКСЕМА *ОДНОСНО* У НЕКИМ ЈЕЗИЧКИМ СТИЛОВИМА 19. ВЕКА**

У раду се анализира развој и употреба речи *односно* у неким језичким стилевима 19. века. Прати се лексема *односно* у функцији предлога са генитивом и у функцији објашњивачког везника. Грађа је екцерпирана из одабраног узорка текстова научног, административно-правног и новинарског стила. Утврђено је да се реч *односно* чешће јавља у функцији предлога него у функцији везника. Претпоставља се да је предлошка функција добијена позајмљивањем из руског језика, док је везничка служба плод унутрашњег развоја. Дата је релативна хронологија појаве две употребе ове речи, при чему је нарочито значајан крај 19. када се напоредо јављају обе функције.

Кључне речи: *односно*, предлог, објашњивачки везник, 19. век.

*jesa.pavlovic.krusevac88@gmail.com

**Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стилографије савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Први пут је презентован у оквиру истраживања на Докторским студијама Српског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу у оквиру предмета *Српски књижевни језик у историјској перспективи* код проф. Владимира Поломца. Нешто шири верзија рада, под називом „Употреба и значење облика *односно* у току 19. и почетком 20. века“ изложена је на VII научном скупу младих филолога Србије *Савремена истраживања језика и књижевности*, одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 28. марта 2015. године. Овом приликом захваљујем се професорима Владимиру Поломцу и Милошу Ковачевићу на добијеним сугестијама у току израде рада.

1. Увод

У току нашег ранијег истраживања језика *Стиенографских бележјака о седницама Народне Скупштинине за 1898. годину* (Павловић 2014: 445–454) приметили смо да се лексема *односно* у овом документу с краја 19. века јавља подједнако и у функцији везника и у функцији предлога. То нас је навело да, на одабраном корпусу докумената из административно-правног, новинарског и научног стила, утврдимо контексте у којима се среће лексема *односно* и претпоставимо како се развијала њена употреба.

2. Историјски оквир

Деветнаести век представља занимљив период у историји српског језика. Језик се у првој половини века развија интензивно. После званичне победе Вукове језичке реформе 1868. године, спољашњи чиниоци језичког развоја полако уступају место унутрашњим факторима и српски књижевни језик улази у епоху своје стабилизације, која траје до Првог светског рата (Брозовић–Ивић 1988: 99–102; Гортан Премк 1971: 10; Грицкат 1994: 5; Ивић 1986: 200; Јовић 2012: 15; Станојчић 1973: 5–7, 120; Станојчић 1990: 4). У току 19. века долази и до зачетка различитих функционалних стилова, што представља последицу општег развоја друштва у Србији. Највеће одступање од Вукове језичке базе догађа се на плану „урбанизације и интелектуализације језика“ (Луковић 1994: 73, курзив у оригиналу). Две употребе лексеме *односно* везане су за различите аспекте „интелектуализације језика“ и за формирање два посебна језичка подсистема – система падежних конструкција за исказивање узрока у значењу „повод“ и система објашњивачких везника. Први подсистем издваја се у оквиру административно-правног и новинарског стила, док се други претежно реализује у научним текстовима.

3. Теоријско-методолошке основе рада, циљеви рада и ексцерпирана грађа

На синтаксичке промене у језику утичу унутрашњи и спољашњи чиниоци, што потиче из саме језичке природе: „комуникативни фактори могу изазвати промену, али је она ограничена унутрашњим принципима граматике, како конкретног језика, тако и универзалним структурама“ (Грковић Мејџор 2004: 119). Јасмина Грковић Мејџор наводи као три главна механизма синтаксичких промена: реанализу,

генерализацију и позајмљивање (исто: 130). При проучавању синтаксичких промена треба имати на уму, како истиче Слободан Павловић, да у сваком синхронном пресеку постоје три слоја: „преовлађујући елементи актуелног језичког система“, „периферни остаци претходних језичких нивоа“ и „рубни замеци језичког стратума који долази“ (Павловић 2013: 5–6).

Уважавајући историјски контекст и принципе који условљавају синтаксичке промене, покушаћемо да одговоримо на следећа питања: (а) колико се често и у којим значењима јавља лексема *односно*; (б) какав је ужи и шири контекст у којем се јавља; (в) каква је њена дистрибуција у стилевима (административно-правном, научном и новинарском) у којима се најбоље види процес интелектуализације; (г) какво је порекло лексеме *односно* у српском језику.

Грађа је одабрана случајним узорком, а трудили смо се да буду заступљени административно-правни, новинарски и научни стил. Такође, тежили смо да укључимо примере који репрезентују 19. век. Ексерцирали смо грађу из *Гласника Друштва српске словесности, Српских новина*, доступних књига које илуструју научни стил из Дигиталне библиотеке Матице српске, из устава издатих у току 19. века, као и из *Стиенографских бележака о седницама Народне скупштине за 1874/5. и 1898. годину*.

4. Дефиниција употребе лексеме *односно*

Милица Радовић Тешић у раду „Лексикографска и граматичка дескрипција партикуле *односно*“ анализира дефиниције лексеме *односно* у речницима српског језика (2007: 759–765). Како се анализи прилази са аспекта лексикографије, она не одговара на питања која смо ми поставили. Због тога, одлучили смо се да изнесемо елементе дефиниција из речника које сматрамо битним за наше истраживање.

У *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића не налазимо лексему *односно* (Караџић 1964; Караџић 1986–7). Речник ЈАЗУ не помиње реч *односно*, али региструје придев *односан* и дефинише га као „*онај који се на што као односи, протеже. Ријеч је нацињена у новие вријете према рус. adj. истог значења* относительный (а овај према lat. *relativus od reffere, odnositi, upravo: natrag nositi*)“ (РЈАЗУ 1922: 611). Констатација изнета у РЈАЗУ наводи на закључак да се ради о неологизму који је настао током 19. века под утицајем руског или руско-словенског језика. Речници руског језика бележе предлог *оѣносительнѣ* са рекцијом у генитиву (РСХ 1965: 423), али, колико је нама познато, нема потврда о овој лексеми у функцији објашњивачког везника.

РСАНУ 2006: 151–152 бележи три функционално-семантичке реализације лексеме *односно* и њихове категоријалне вредности: (а) речца „за испицање догајној прецизнијеј објашњења“, подударна са *заправо, управо, у ствари, то јест*, а која се може јавити и као везник „при појединачном набрајању“ са сличном функцијом као и везници *или, и*; (б) прилог са ознаком застарелог „у сразмери на друго што (околности, мојности, појаве и сл.)“, а у овој функцији лексема *односно* подударна је са речима *донекле, релативно*; (в) предлог са генитивом уз ознаку застарело, при чему се као синонимне наводе конструкције *у вези са (нечим, неким), у поједу (нечеја, некоја), што се тиче (нечеја, некоја), кад је реч о (некоме, нечему)*. РСМ 1971: 55 наводи реч *односно* као предлог са генитивом (Судбина Србије зависила је од поодбе на коју се буду сложиле Русија и Француска односно Турске) и као речцу синонимну са *управо, то јест, или*.

Са становишта савременог језика, различито се тумачи употреба речи *односно*. Мирна Велчић је третира као „приложни експликативни конектор“, то јест као „конектор појашњења“ (1987: 72–73). Милош Ковачевић је дефинише као „координирани везник објаснидбене семантичке вриједности“ (1998: 61), док Милица Радовић Тешић каже да се ради о партикули која „показује динамичност и модификације прелазом ка још двама класама речи – према прилозима и према предлозима“ (2007: 761). По тумачењу ауторке, вредност партикуле је примарна над вредношћу везника, што се слаже са описом ове лексеме у РСАНУ 2006: 151.

Овом приликом, приказаћемо примере који илуструју лексему *односно* у следеће две употребе: (а) у функцији предлога са рекцијом у генитиву; (б) у функцији објашњивачког везника.

Због недовољног броја потврда, примере у којима се *односно* јавља у функцији прилога изоставићемо из анализе. На самом почетку, ипак, треба констатовати да све наведене употребе повезује инхерентно значење „довођења у везу, повезивања“, или „тражења објашњења, појашњења“.

5. Лексема *односно* у предлошкој функцији

Период 19. века је време када се може пратити развој категорије узрочности у српском језику. Развој средстава која изражавају узрок кретао се од узрока типа „ефектор“, који се увек везује за оно што се може опазити чулима, преко узрока типа „мотив“ и „разлог“, који укључују и психолошке категорије, до узрока типа „повод“, који се и дефинише као „неделујући узрок“ (Ковачевић 2012: 53). Ако само бацимо поглед на *Србску синтаксу* Ђуре Даничића, видећемо да

се у њој не налазе облици генитива са предлозима *односно* и *йоводом*, а да се предлог *збої* наводи са веома малим бројем потврда уз опаску да се ради о речи која још увек своје значење везује за речи од којих је настала (Даничић 1858: 169).

Сматра се да је реч *односно* у српски језик дошла позајмљивањем руске речи *относительно*. Дворецки (1986: 659) преводи реч *relatio, õnis, f [refero]* и као „перекладывание, перенесение (criminis C)“, „возмещение, вознаграждение, воздаяние (r. gratiae Sen)“, „сообщение, доклад, предложение (в сенате), предмет доклада“, „донесение, передача, рассказ (r. rerum gestarum Just)“, док је реч *relatīvè* преведена као „(со)относительно, соответственно“. У *Француско-српском речнику* Настаса Петровића уз реч *relativement* стоји превод *односно, шїїо се шїиче* (Петровић 1898/2003: 1241). У српско-немачким речницима облици *beziehenhentlich* и *relative* доводе се у везу са речју *односно* (Ристић–Кангрга 1936: 243–244, 1185; Шамшаловић 1986: 195, 728).

Може се претпоставити да је на ширење употребе лексеме *односно* утицао развој административно-правног, новинарског и научног стила. На развој књижевног језика у Србији велики утицај су извршили Срба из Аустроугарске монархије који су боравили или радили у Србији после стицања њене независности, а који су са собом носили славеносрпску писменост и знање руског (рускословенског) и немачког језика. Такође, после прихватања Вукове реформе јача утицај француских ђака на развој српског правног система (Луковић 1994: 32–59).

У нашој грађи предлошка употреба први пут је потврђена у тексту из *Српских новина* из 1867. године. Ради се о преводу са немачког: *Односно првога основа вели*, да се една друштвена установа не може јоштѣ и тиме правдати... (*Найновия испитиваня односно питаня о укиданю смртне казни*, од др-а Митермаера, превео М. Дамяновић) (*Српске новине*, 5. јануар 1867, бр. 2, стр. 6); *Односно Олденбурга* можемо по увераваню едногѣ найискусниегѣ и великогѣ судїе *навестии*, да є истина 1862. едно убиство учинѣно... (*Српске новине*, 5. јануар 1867, бр. 2, стр. 6). *Односно* може бити замењено речју *йоводом* (*йоводом йрвої основа вели, йоводом Олденбурїа можемо навестии*)¹. У примеру из наслова *најновија исийїивања односно йїїїања о укидагѣ смртїне*

¹ Када мењамо оригинални пример конструкцијом која би се могла јавити у савременом језику или када је мењамо конкурентном конструкцијом, то чинимо ради објашњења и трагања за разликом у њиховој употреби. Наглашавамо да овакви примери нису емпиријски потврђени и да служе само да поткрепе теоријска разматрања.

казни замена је могућа, али не ради се о потпуном подударању: *најновија исцртавања поводом издања о укидању смртне казне*.

Лексема *односно* у функцији предлога среће се кроз цели испитивани период: *Односно пак тарифисања* члан г. М. Трифуновић *приметити*, да је комисија изгубила из вида то, да друштво мора удешавати своје тарифе... („Протокол тринајестог састанка, тргов.-занатлијског одбора, државног 2. децем. 1868 г. у Београду“, *Српске новине*, 7. јануар 1869, бр. 3, стр. 11); Код члана 68. има *одвојено мњење члана 1. Илије Стојановића односно издања* (извештај одбора, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 332); Друго је пак *издање односно представљања председника*, и оно нема везе са унутарњим уређењем општине (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 338); *Односно сазива Народној Представништва*, ако би Народна Скупштина била распуштена, *вреди* оно што је речено у чл. 19. овога Устава (*Устав Србије*, 1901, стр. 9).

У РСАНУ 2006: 152 наведене су следеће потврде за предлошку функцију лексеме *односно*: Што се мене тиче, ја нисам никад био у *недоумици односно њиховој јесничкој дара* (Недић Љ.1, 65); Човек се врло често и лако *вара, односно своје силе* (Пел. 1, 345); Узалуд се представник Портин опирао томе, говорећи да су *руске прејензије односно заштитне Срба* неосноване (Гавр. М. 4, 9); Цавид паша одјаха у Доленце, *да се обавести о ситуацији... и буде начистио односно употребе оних двају јукова* (Лаз. М. 3, 96); Изгледа да се *односно мене није преварио*, али се љуто *преварио односно своје јенијалности* (Ђорђ. Вл., БК 1913, 54); Њему тако што није никад пасирало, премда је он један *обешењак односно женских* (Срем. 11, 59); Наша омладина ипак *воли*, како сам се уверио из многобројних писама... *односно моје Теорије Књижевности, да чује* нешто лепо из књижевности (Лапч. Д. С. 1, 4). Речник САНУ наводи примере за лексему *односно* у функцији предлога у току 19. и почетком 20. века.

Највише примера за лексему *односно* у функцији предлога пронашли смо у правним текстовима. Среће се и у писаној и у усменој комуникацији, на шта упућују примери из различитих поджанрова *Стенографских бележака*. У примерима из новина налази се у текстовима који се баве правним и политичким темама (нпр. у извештајима одбора). У новинарском стилу и у усменој варијанти административно-правног стила² има улогу текстуалног конектора.

Конструкција *односно* + генитив јавља се као адвербијална допуна уз глаголе говорења и мишљења (*навестити, приметити, варати се, казати*) или глаголе који значе почетак неке акције (*погнети, посити*). Налазимо и примере где је ова конструкција неконгруентни предлошко-падежни атрибут (*мњење, издање, прејензије, исцрта-*

² Две основне варијанте у којима се реализује административно-правни стил су усмена и писмена (Висковић 1989: 30–31; Тошовић 2002: 355).

ишвање, недоумица). Свим примерима је заједничко то да се конструкцијом *односно* + генитив експлицира почетна тачка у вршењу радње. Радња може бити двојака – најчешће се наводи подстрек за наставак дебате (ако се ради о скупштинским дебатама или дебатама у одборима), или се ради о радњи која се наводи као почетак акције (често и конфронтације) на ширем плану: Овде је пало много речи *односно* *иосишављања иредседника указом или иреишисом*. Ја сам одсудно противан томе, да се указни председници постављају у варошима (расправа, *Сиенографске белешке*, 1898, 400); Заиста има тих *распра и свађа између учитеља и школској одбора односно шоја* (расправа, *Сиенографске белешке*, 1898, стр. 554).

Начелно, сви примери припадају субпољу узрока у значењу „повод“. Ипак, употреба им није јединствена и долази до интерференције са узроком са значењем „разлога“³ и са конструкцијама са значењем „материјалне садржине“⁴. Примери се могу поделити у три групе.

У прву групу спадају они примери са значењем „материјалне садржине“ усменог или писменог исказа и они примери који у савременом језику имају значење у *вези са неким/нечим (ишвање односно нечеја, мњење односно нечеја, члан односно нечеја, иредлој односно нечеја)*: Тако исто саопштио је г. министар финансије и *иредлоје* оно што је поднео одбору његов заменик г. Никола Радовановић, трговац из Чачка, *односно регулисања Мораве и најраве иуша од Чачка к Сеници и Новој Вароши...* („Протокол тринајестог састанка, тргов.-занатлијског одбора, држаног 2. децем. 1868 г. у Београду“, *Србске новине*, 7. јануар 1869, бр. 3, стр. 10); У случају преке опасности за јавну сигурност може влада на неко време обуставити: *оиредељења члана 27. односно личне слободе; члана 28. односно нейовредности обииалишија; члана 32. односно слободе јовора и иечаишње; члана III. односно надлежности суда (Устав Књажевсџива Србије, 1869, стр. 14)*; Друго је пак *ишвање односно иосишављања иредседника*, и она нема везе са унутарњим уређењем општине (расправа, *Сиенографске белешке*, 1898, стр. 338); Овде је прочитан само *један иредлој односно измене чл. 55. закона о акционарским друшћивима...* (расправа, *Сиенографске белешке*, 1898, стр. 381); Циљ је *овоја иройиса односно иеснионера*, по мом мишље-

³ О узроку са значењем „разлога“ у савременом српском језику говори Милош Ковачевић у књизи *Узрочно семантичко поље* (Ковачевић 2012: 127–169). У истој књизи издваја и узрок са значењем „повода“ (Ковачевић 2012: 170–173).

⁴ Значење „материјалне садржине“ Милош Ковачевић издваја када говори о неконгруентним атрибутима израженим конструкцијом *о* + локатив: „тим се атрибутом, наиме, именује предмет или тематика онога што је обилежено управном именицом, као нпр.: пјесма о љубави, закон о безбједности саобраћаја, роман о завичају, итд.“ (Ковачевић 2015: 24).

њу, тај, да се неоптерећује пенциони фонд... (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, 417); ...да се мало пре та иста таква *дебата* водила односно Чачка и Краљева (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 736). У овим примерима конструкција *односно* + генитив може бити замењена конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал, које изражавају узрок у значењу „повода“, али и конструкцијом *о* + локатив, која има значење „материјалне садржине“: *предлози у вези са реулисањем Мораве / предлози о реулисању Мораве, оредељења члана 27. у вези са лично слободом / оредељења члана 27. о личној слободи; ишћања поводом осћавања председника / ишћања о осћавању председника, предлој у вези са изменом члана 55 / предлој о измени члана 55; иројис у вези са иенционерима / иројис о иенционерима.*

Другу групу примера чине они који изражавају узрок у значењу „повод“. Најчешће се у генитиву налази именица која значи предмет дебате у Народној скупштини, а која се у савременом језику може заменити конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал: *Односно најомене предговорника і. Јовановића имам да кажем*, да је члан 53. који је већ примљен, регулисао ово питање, а где се каже да повишице теку тек после пет година (расправа, *Стенографске белешке*, 1898, стр. 549); *Ја бих имао да кажем само неколико речи односно земљишћа...* (расправа, *Стенографске белешке* 1898, стр. 995). И у овој групи примера могућа је замена како конструкцијама *поводом* + генитив / *у вези са* + инструментал, тако и конструкцијом *о* + локатив: *поводом најомене предговорника і. Јовановића имам да кажем / у вези са најоменом предговорника і. Јовановића имам да кажем / о најомени предговорника і. Јовановића имам да кажем; Ја бих имао да кажем неколико речи поводом земљишћа / ја бих имао да кажем неколико речи у вези са земљишћем / ја бих имао да кажем неколико речи о земљишћу.* Оно што другу групу примера одваја од прве јесте употреба конструкције *односно* + генитив као „повода“ за започњање говора/дебате о одређеној теми.

У последњој групи примера предлошко-падежном конструкцијом *односно* + генитив наводи се разлог за неку, најчешће, административно-правну акцију: *Назор над ошћинским власћима односно ишћносћи у вршењу и ирмењивању овоја закона*, припада надлежним полицијским властима... („Пројекат закона о риболову“, *Стенографске белешке*, 1898, 261); *Ако би Народна Скупштина била распуштена, осћујаће се односно сазива Народној Предсћавнишћва* по члану 19. овог Устава (*Усћав Србије*, 1901, стр. 9). У овој групи примера никако није могућа замена конструкцијом *о* + локатив: **Назор над ошћинским власћима о ишћносћи у вршењу и ирмењивању овој закона, иријада надлежним иолицијским власћима; *Ако би Народна Скуишћина била расћуишћена, осћујаће се о сазиву Народне Скуишћине.* Примећује се да

постепено, од прве ка трећој групи, расте семантичка нијанса „изазивача акције“, тако да се примери из треће групе налазе на граници узрока са значењем „повода“ и узрока са значењем „разлога“ (слика 1).

Контекстуално неусловљеним положајем (Силић 1984: 9) сма-трали бисмо оне примере код којих се конструкција *односно* + гени-тив налази у постпозицији непосредно уз глагол, односно управну именицу: (а) контекстуално неусловљени положај лексеме *односно* уз глагол: Ако би Народна Скупштина била распуштена, *јосџујаће се односно сазива Народној Представништва* по члану 19. овог Устава (*Устав Србије*, 1901, стр. 9); (б) контекстуално неусловљени положај лексе-ме *односно* уз управну именицу: Код члана 68. има *одвојено мњење члана њ. Илије Сџојановића односно џлаџа* (извештај одбора, *Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 332); Узалуд се представник Портин опирао томе, гово-рећи да су *руске џреџензије односно зашџиџије Срба* неосноване (Гавр. М. 4, 9; РСАНУ 2006: 152).

Код контекстуално условљеног положаја речи долази до нару-шавања устаљеног реда, па се испитивана конструкција јавља у дис-танктном положају у односу на управну реч: (а) контекстуално усло-вљени положај када је управна реч глагол: Господин Рајовић *навео је, како је у Енџлеској односно избора* (расправа, *Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 351); (б) контекстуално условљен положај лексеме *односно* у од-носу на управну именицу: Заиста има тих распра и *свађа између учџиџеља и школској одбора односно џџџа* (расправа, *Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 554). Интересантни су примери код којих конструкција *односно* + генитив долази у иницијални положај у реченици, чиме се наглашава значај теме која се преиспитује: *Односно најџмене џреџговорника њ. Јо-вановића* имам да кажем, да је члан 53. који је већ примљен... (расправа, *Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 549); *Односно џџџа, џџџо су до сада биле злоуџџџребе у џџџединим новчаним заводима*, хођу да кажем, да у томе није кривица до управе него, да су у томе понајвише криви књџговође и касири што није било довољно надзора од стране надлежног одбора (расправа, *Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 385). Овакви примери карактеристика су скупштинских дебата. У последњем примеру лексема *односно* је саставни део сложеног везника *односно џџџа џџџо*.

Посебно је занимљив један пример који смо пронашли: Али ме-ни се ипак чини да у овом члану има једна *џразнина, а џџо је односно одбор-ника* (*Сџеноџрафске белешке*, 1898, стр. 345) пошто се у њему између управне именице и подређеног члана налазе везник *а* и анафорска за-меница *џџо*. Појава оваквих форми могла би бити карика у развоју лексеме *односно* у функцији везника, нарочито ако се има у виду да везничке конструкције као што су *а џџачније, а наџме, а џџо значи*

припадају истој семантичкој подгрупи објашњивачких⁵ реченица као и реченице са везником *односно* (Ковачевић 1998: 66).

У савременом језику изгубила се предлошка употреба лексема *односно*. Губљење је можда условљено њеном двофункционалношћу. Томе у прилог може говорити један пример из *Стиенографских белешака* из 1898. године у коме је лексема *односно* употребљена и као предлог и као координирани везник: *Нагзор над ойштинским власиима, односно вршења овога закона, водиће среске, односно окружне власии.* (*Стиенографске белешке* 1898: 255). Да би се уклонили могући неспоразуми, предлог *односно* повлачи се пред предлогом *и* *поводом*, који у савременом језику постаје главно средство за изражавање узрока са значењем „повода“.

6. Лексема *односно* у функцији објашњивачког везника

У савременом српском језику као објашњивачки везници јављају се *и* *јес* и *односно*. Уз помоћ оба везника добијају се реченице затворене структуре. Везник *односно* може се заменити везником *и* *јес* у већини случајева. Ови везници најближи су дисјунктивним конекторима (Ковачевић 1998: 63)⁶. Њихово значење може се одредити као: „*реименовање*, тј. нова формулација за исти референт који је именован првим чланом координиране везе“ (исто). Имају фиксирану позицију у структури реченице (Велчић 1987: 74).

Може се претпоставити да се везник *односно* у току 19. века развио као последица фактора унутрашњег развоја и да је настао реанализом од облика предлога⁷. Такав развој подстакнут је значењем

⁵ Милош Ковачевић овакве реченице назива објаснидбеним или експланативним координираним независносложеним реченицама (Ковачевић 1998: 58–79).

⁶ У раду прихватамо тумачење Милоша Ковачевића по коме су *односно* и *и* *јес* синонимни независносложени координирани везници (Ковачевић 1998: 62).

⁷ Томислав Маретић каже да се везници ретко добијају позајмљивањем, већ чешће унутрашњим развојем од постојећих језичких средстава. Истиче да је томе узрок то што су „основни везници“ настали у старо време, а да је касније, развој мисли допринео развоју сложенијих везничких конструкција из средстава постојећег лексичког фонда (1887: 3). Александар Белић наводи да велики број везника води порекло од демонстративних заменица или партикула (1958: 73). Јасмина Грковић Мејџор, говорећи о реанализи, наводи мишљење Хермана Паула „да неке речи, пре свега заменице и партикуле, које првобитно улазе у састав главне реченице, постају чланови којима се остварује веза између главне реченице и психолошки зависне

везника *или*, а прати општи процес интелектуализације, који је захтевао стварање нових видова изражавања, као што су објашњење или преформулација.

У нашем ограниченом корпусу примера из научних текстова нисмо наишли на лексему *односно* у улози објашњивачког везника. На месту где бисмо данас очекивали везник *односно* користи се везник *или* затворене структуре: *Анџројолоџја, или наука о човеку*, тиче се тѣла и душе нѣгове (*Анџројолоџја или наука о човеку*, 1850, стр. 2); *Теоретичный умъ (или духъ)*, коимъ се испознае, као една часть Психологије, има задатакъ, да свати природу... (*Гласник друштва србске словесности*, 1851, бр. 3, стр. 63). У наведеним примерима везник *или* повезује две речи или две синтагме, при чему се повезују два различита назива за исти референт. У оба примера у савременом језику могућа је замена везником *односно* (*анџројолоџја, односно наука о човеку; теоретични ум, односно дух*).

Везник *односно* повезује не само речи и синтагме већ и независно сложене реченице, па се у таквом значењу налази и везник *или*: Политички кругови угарске престонице веома су радознали на резултат борбе, која се води између горњег и доњег дома, *или боље рећи између ујарских великаша и владе* (*Српске новине*, 3. јануар 1884, бр. 2, стр. 5). Примери у којима се јављају конструкције *или боље рећи* могу представљати прелазни ступањ у развоју конструкција са везником *односно*. Примери из грађе сугеришу да би до промене значења могло доћи у жанровима који подразумевају полемику или објашњење – научним полемикама, скупштинским расправама, новинским текстовима који коментаришу одређене догађаје.

Поред везника *или*, и везник *и* могао је подстаћи развој лексеме *односно* у функцији објашњивачког везника. Објашњивачки везник *и* је затворене структуре: Поредъ корены глагола треба разликовати јоштъ оне, кои су *чисто сложени (глаголе свршеноѣ дѣйствиа), ии. е. кодъ кои е ѣросиный глаголъ нейоремеѣнъ осѣао...* (*Гласник друштва српске словесности*, 1851, бр. 3, стр. 3); Та животињица нема уста, а хвата рану, *и. ј. грује животињице...* (*Београдске илустриране новине*, 1866, бр. 3, стр. 12); Казавши најпре ово, држим, *и* се *и* првој *и* шања, *зашто је и. ј. највише ручно и* смирено не само на мене но и на *и* председника *цислајтанскоја министарства* (*Српске новине*, 10. јануар 1870, бр. 4, стр. 13); Ако скупштина одобри овај мој предлог, ништа закону не ће сметати, и

реченице'. Последица овога је да дате речи постају саставни део зависне реченице, односно везници" (2004: 130). Иако се *односно* јавља и у прилошкој служби, претпоставили смо да је везничка употреба проистекла из његове предлошке службе јер и везник и предлог повезује значење „појашњења, додатног објашњења“.

сродници односно њријаїшељи захїшевали би да їа они саране. У прегледаној грађи нисмо пронашли везник їо јесї у оваквој употреби.

У прегледаној грађи везник *односно* може бити по употреби еквивалентан везнику *и*: Жалбе противу осуда *среских односно окружних власїи*, разматрају и у последњем степену расправљају *окружне власїи, односно Минисїар Народне Привреде*, ако су поднесене у року од 8 дана („Предлог закона о унапређењу сточарства“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, стр. 255); *Таксе за рибарске карїе и закуї најлаћују и карїе, односно уверења о закуї издају*: 1. За Саву, Дунав и Дрину надлежне полицијске власти... („Пројекат закона о риболову“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, стр. 258).

Овакава употреба везника *односно* у административном стилу везана је за природу језика права. Говорећи о детерминативним падежима са условним значењем у старосрпској пословноправној писмености, Слободан Павловић каже да: „бројни изкази... устројавају се као прескриптивни у својству језичких модела понашања којима се адресант самообавезује на одређене поступке или се пак од адресата, односно правних субјеката у надлежности адресанта или адресата тражи да нешто чине или не чине у предвиђеним околностима“ (2006: 333). У административно-правној делатности тежи се прескрипцији што већег броја ситуација, а то се управо и постиже употребом реченица са везницима *односно/или* (*Ако дело учини X, односно/или Y, односно/или Z*).

Лексема *односно* у везничкој функцији чешће се јавља при крају 19. века. Као илустрација могу послужити примери из *Сїеноїрафских белешака* из 1898. године: Док се привремени зајам на благајничке записе за грађење сењске пруге не оствари, *моїу се из буџетских ушїеда иїлаћиваїи рачуни за извршење њруїе, односно їлаћаїи оїїїлаїе и иїїерес на їозаїмице, учињене їо їої цели* (предлог буџета, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 148–149); Тако исто меродаван је *їорез умрлої мужа, односно њеїове масе или задруїе*, за удове, које по смрти мужа остану на имању њеїовом, *односно њеїове масе или задруїе*, докле год на томе имању живе („Преглог закона о изменама и допунама у закону о таксама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 225); Ово је дужан да уради сам издавалац (*друшїтво, односно њеїова уїрава*), која и за евентуалну злоупотребу одговара. („Преглог закона о изменама и допунама у закону о таксама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 227); Више су народне школе: *їраћанске (односно їродужне)* за мушку и девојачке за женску децу („Предлог закона о народним школама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 229); Кад се наставник први пут уводи у дужност, он ће чинодејством месног свештеника *їред школским одбором, односно їред уїравником*, положити ову заклетву... („Предлог закона о народним школама“, *Сїеноїрафске белешке*, 1898, 235); О набавци приплодних мушких грла домаће стоке за потребу општина, има се старати *држава, односно Минисїар Народне Привреде* („Предлог закона о унапређењу сточарства“, *Сїеноїраф-*

ске белешке, 1898, 254). Пошто су *Стиенографске белешке* сложени жанр који се састоји и од писмене и усмене варијанте административно-правног стила, примећује се да је предлошка употреба лексеме *односно* везана за усмени жанр скупштинских дебата, док се *односно* у функцији везника најчешће среће у предлозима закона.

7. Закључак

На крају ћемо изнети нека запажања која смо добили на основу овако ограниченог корпуса:

1. Развој употребе и значења речи *односно* у току 19. века условљен је општим процесом интелектуализације језика. Ова лексема је била карактеристичана за научне, административно-правне и новинарске текстове који најбоље илуструју овај процес.

2. Наша грађа делимично сугерише раније ставове изнете у литератури. Лексема *односно* у функцији предлога дошла у српски језик под утицајем руског језика, а *односно* у везничкој служби је продукт унутрашњег развоја. Ипак, мора се нагласити да сама грађа заправо не потврђује ово запажање и да је за доношење сигурнијих закључака потребан много шири и разноврснији корпус.

3. У нашој грађи лексема *односно* чешће се јавља у функцији предлога него објашњивачког везника. Равномерна заступљеност лексеме *односно* у предлошкој и везничкој употреби запажена је тек у *Стиенографским белешкама* из 1898. године, документу с краја 19. века.

4. Конструкција *односно* + генитив обично изражава узрок са значењем „повода“, али понекад се меша са узроком у значењу „разлога“ и конструкцијама са значењем „материјалне садржине“ управног глагола или именице. Лексема *односно* са генитивом може бити у функцији адвербијалне одредбе или у функцији неконгруентног предлошко-падежног атрибута. Нема фиксирану позицију у реченици, тако да може бити и у контактном и у дистантном положају у односу на управни глагол, односно именицу. Посебно су занимљиви примери где је конструкција *односно* + генитив у иницијалном положају у реченици.

5. У прегледаној грађи није примећена употреба лексеме *односно* у функцији објашњивачког везника у примерима из научног стила, што, наравно, не искључује њену овакву употребу у посматраном периоду. Пронађене потврде везане су за примере из новина и административних текстова.

6. Примећена је сличност у употреби објашњивачког везника *односно* и објашњивачког везника *ио јесѝ*. Поред тога, у прегледа-

ним документима административно-правног стила запажена је сличност у функцији везника *односно* и дисјунктивног везника *или*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић²1958: Александар Белић, *О језичкој њприроди и језичком развипику: линвистичка испиивања, I*, Београд: Нолит.
- Брозовић–Ивић 1988: Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski: Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: Naprijed.
- Гортан Премк 1971: Даринка Гортан Премк, *Акузативне синтаксе без ѡредлоа у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Грицкат 1994: Ирена Грицкат, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба – после Вукове и Даничићеве победе, *Јужнословенски филолоџ L*, Београд, 5–31.
- Грковић Мејџор 2004: Јасмина Грковић Мејџор, Увод у историјску синтаксу, у: *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 103–144.
- Даничић 1858: Ђура Даничић, *Србска синтакса*, Београд: Државна штампарија.
- Дворецки³1986: И. Х. Дворецкий, *Латинско-рускии словарь*, Москва: „Русский язык“.
- Ивић²1986: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовић 2012: Надежда Јовић, О неким синтаксичким одликама језика београдских и нишких новина с краја XIX века, *Годишњак за српски језик XXV/12*, Ниш, 89–98.
- Карацић 1964: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Карацића II, прир. Павле Ивић, Београд: Просвета.
- Карацић 1986–7: Вук Стефановић Карацић, *Српски рјечник (1952)*, Сабрана дела Вука Карацића XI/1, прир. Јован Кашић, Београд: Просвета.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Објаснидбене (експланативне) координиране конструкције, у: Милош Ковачевић, *Синтакса сло-*

- жене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво, 58–79.
- Ковачевић ²2012: Милош Ковачевић, *Узорчно семантичко поље*, Београд: Јасен.
- Ковачевић ²2015: Милош Ковачевић, Семантички типови неконгруентних атрибута српскохрватског језика, у: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен, 13–34.
- Маретић 1887: Tomislav Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српскога правој сшила*, Београд: Службени гласник.
- Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у старо-српској пословноправој исменосици*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић 2013: Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад.
- Павловић 2014: Јелена Павловић, Падежне конструкције са значењем повода у *Синографским белешкама о седницама Народне Скупштине за 1898 годину*, *Радови Филозофској факултету* 16, књ. 1/1, Пале, 445–454.
- Петровић 1898/2003: Настас Петровић, *Француско-српски речник*, Београд, 1898; Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Радовић Тешић 2007: Милица Радовић Тешић, Лексикографска и граматичка дескрипција партикуле *односно*, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L, Нови Сад, 759–765.
- Ристић–Кангрга 1936: Светомир Ристић, Јован Кангрга, *Енциклопедиски немачко-српскохрватски речник*, Београд: Издавачка књижарница Радомира Ђуковића.
- РЈАЗУ 1922: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, обрађује Т. Maretić, svezak 38, 4 osmoga dijela, *odnos–ondinac*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС 1971: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига четврта, *О–П (оираије–преиња)*, Нови Сад: Матица српска.
- РСХ 1965: *Русско-сербскохорватский словарь*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- РСАНУ 2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига XVII, *одвркао–Ојово*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke postavke nadrečeničnog jedinstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

- Станојчић 1973: Живојин Станојчић, *Синџакса језика Лазе К. Лазаревића 1, Синџајмајски односи*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Станојчић 1990: Живојин Станојчић, *Синџаксичке стиљугије (о Вуковској традицији у језику и грамајници)*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Шамшаловић¹⁰ 1986: Gustav Šamšalović, *Njemačko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

ИЗВОРИ

- Белешке 1875: *Стенографске белешке о седницама Народне скупшћине држане у Београду 1874/1875. године I*, Београд: Државна штампарија.
- Белешке 1898: *Стенографске белешке о седницама Народне скупшћине Краљевине Србије за 1898. годину I*, Београд: Државна штампарија.
- Дигитална библиотека Матице српске (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/collection:6>).
- Дигитална библиотека Народне библиотеке Србије (<http://www.digitalna.nb.rs/>).

Jelena M. Pavlović

THE WORD *ODNOSNO* IN THE 19th AND IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Summary

The aim of this paper is to investigate the meaning of the word *odnosno* in the 19th century. During this period this word had two different meanings: the meaning of a preposition with genitive and the meaning of an explanative conjunction. The conclusion is that the first meaning was derived from the Russian language as a result of adaptation, and, that the second meaning came as a result of a change of structure in the Serbian language. Examples are found in the legal, scientific and journalistic texts.

Keywords: *odnosno*, preposition, explanative conjunction, 19th century.

X подстиче говор

X подстиче конкретну акцију

казати односно X говорити односно X расправљати односно X предлог односно X
акција односно X
питање односно X мислити односно X дебата односно X надзор односно X
приметити односно X

Слика 1. Нијансе значења конструкција са предлогом *односно*

Прикази

МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

Српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр.

Крајем 2014. године објављена је колективна монографија *Српска лексикографија у теорији и пракси*, под уредништвом др Рајне Драгићевић. Ова монографија настала је на основу предавања одржаних у оквиру курса Практична лексикографија, који похађају студенти филолошког профила студијског програма Српски језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Предавачи на курсу, и последично аутори у монографији, били су врсни лексикографи који годинама, а неки чак и деценијама, израђују најзначајније дело српске лексикографије, али и културе уопште – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту: РСАНУ). Управо они су били најмеродавнији да, на основу сопственог богатог искуства, промишљају о следећим темама: какав је однос између теоријске и практичне лексикографије, како је текао развој српске лексикографије, на који начин се бира грађа за речник, како утврдити одредницу у речнику, шта је лексикографски метајезик, које граматичке информације треба навести у речничком чланку, у којој мери треба навести етимологију, којим маркерима се квалификује лексика, како се дефинишу значења, како утврдити шта је примарно а шта секундарно значење и на који начин их распоредити у оквиру речничког чланка, како се обрађују фразеолошки изрази, у ком правцу треба развијати лексикографску праксу. Наведене теме су суштинске у теоријској и практичној лексикографији и самим тим незаобилазне у лексикографском приручнику, што ова монографија свакако јесте. У ствари, ово је први лексикографски приручник код нас и уопште прва монографија у целости посвећена српској лексикографији. До сада су били објављени зборници радова са конференција чија је главна или једна од главних тема била лексикографија, а последњих година у монографијама лексикографа као предмет проучавања јављају се неки лексикографски аспекти. Наравно, било је и има запажених радова истакнутих лексикографа. Али, изостајао је инте-

гралан приказ лексикографије као дисциплине и делатности. Ова монографија превазилази тај недостатак и управо у томе и лежи значај објављивања *Српске лексикографије у теорији и пракси*.

Монографија се, изузимајући *Уводне напомене*, *Библиографску белешку* и резиме на српском и енглеском језику, састоји од петнаест поглавља, која се могу груписати у три целине. Прву целину чине прва два поглавља у којима се представља историја и еволуција светске и српске теоријске и практичне лексикографије. Главнину монографије и њену највећу целину чине поглавља у којима се представљају фазе рада приликом обраде речи, анализирају проблеми са којима се лексикограф среће током свог рада и мора да их реши иако чак и наука о језику још нема одговоре на сва лингвистичка питања, али и дају предлози како се лексикографска пракса може унапредити, а речници, продукти тог рада, побољшати. Трећу целину чине последња два поглавља у којима се разматрају перспективе српске лексикографије у складу са савременим рачунарским технологијама. Овако конципирана, монографија представља свеобухватан приказ лексикографије, с нарочитим освртом на српску.

У првом поглављу, насловљеном *Развој иракитичне и теоријске лексикографије* (стр. 9–26), др Рајна Драгићевић предочава саме почетке светске и српске практичне и теоријске лексикографије и оцртава линије њихових развоја. Тако сазнајемо да је лексикографска делатност веома стара: први речници потичу из Месопотамије, а пре нове ере било је речника и у Индији, Кини, Египту и другим древним земљама. У наредним вековима састављање и објављивање речника је опстало као људска делатност, да би се од XIX века снажно распламсало, како у свету тако и код нас. За разлику од практичне лексикографије, теоријска лексикографија нема дугу традицију, па јој ауторка посвећује знатно више пажње. Током седам деценија теоријске лексикографије објављено је мноштво радова, монографија, зборника, у којима се на основу досадашњих искустава анализирају и евалуирају лексикографски поступци са циљем да се они унапреде. Укратко је приказано неколико најутицајнијих лексикографских приручника, али је број радова и аутора који се спомињу много већи. Тако се на основу овог поглавља може стећи увид у то како се лексикографија као лингвистичка дисциплина развијала и ко су били њени најзначајнији представници, али и да се на основу интересовања лексикографа последњих година предвиди у ком правцу ће се она кретати.

У наставку, у другом поглављу *Српске лексикографске институције*. *Београдска лексикографска школа* (стр. 27–54), који потписује др Стана Ристић, дата је историја и еволуција српске лексикографије. Институционални почетак српске лексикографије везује се за Друштво српске словесности, које је касније прерасло у Српску краљевску академију, а у њој је залагањем Стојана Новаковића отворен Лексикографски одсек и покренут најзначајнији пројекат српске културе – израда Академији-

ног речника (тј. РСАНУ). Ауторка даје исцрпан преглед рада Лексикографског одсека, уз навођење бројних (познатих) личности који су својим радом допринели да се изгради модерна српска лексикографија какву данас познајемо. Акцент је стављен на Београдску лексикографску школу, чији зачеци се виде у раду Стојана Новаковића, а коју је идејно уобличио Александар Белић и своју концепцију школе изложио у *Уводу у Речник САНУ*. Теоријско-методолошке поставке ове школе дате су у *Ујујисивима за израду Речника САНУ*, интерном документу у Институту за српски језик, у чијем формулисању су суделовали најзначајнији лексикографи (нпр. Ирена Грицкат, Митар Пешикан и др.). На крају, ауторка се осврће на даљи развитак школе, сматрајући да он мора пратити дух времена и убрзан темпо развоја рачунарских технологија. Тачније, будући речници српског језика треба да се заснивају на принципу језичке динамике, принципу флексибилности лексичке норме и нарочито на принципу улоге речника у односу на његове кориснике (стр. 51). Овакав приступ, каже се у закључку, омогућиће српској лексикографији да се укључи у савремене токове теоријске и примењене лингвистике.

Мр Васа Павковић у поглављу *Грађа за Речник САНУ* (стр. 55–59) указује на тематску, жанровску и стилску разноврсност писаних дела, из којих су ексцерпирани примери на више од 10 милиона листића, а ови се користе као база приликом лексикографске обраде. Сем њих, лексикографи који раде на РСАНУ консултују и речнике од Вуковог времена до данас, енциклопедије, лексиконе, појмовнике и друге приручнике. Из овога закључујемо о комплексности и хетерогености грађе за РСАНУ, што је један од предуслова за израду квалитетног речника. Нажалост, већ двадесетак година не ексцерпира се нова грађа за РСАНУ, али лексикографи уносе нова, актуелна значења на основу својих сазнања. Дакле, лексикограф мора бити осетљив на промене у језику и друштву и као језички стручњак треба да процени да ли те промене треба унети и у речник, поука је трећег поглавља.

Једно од најтежих задатака у лексикографском послу је утврђивање одреднице, иако је међу лаицима уврежено супротно мишљење. О том проблему говори др Мирослав Николић у поглављу *Утврђивање одреднице у српској лексикографији* (стр. 61–68). Овај проблем је заправо тесно повезан са питањем на које се у лингвистици дају различити одговори у зависности од угла посматрања – шта је реч? Свакако да је за лексикографа круцијално разграничити реч и вишечлану конструкцију са номинационим садржајем, али аутор у овом поглављу разматра и хомониме и речи настале конверзијом и лексикализацијом. Обрада таквих случајева у српским дескриптивним речницима указује на то да, и поред јасних и недвосмислених теоријских објашњења, решења у лексикографској пракси могу (а некада и морају!) бити другачија. Неуједначеност у тим обрадама имплицира непрестано трагање лексикографа за задовољавајућим исходом. Са успостављањем одреднице повезано је и

утврђивање лематског облика речи. У овом погледу главобоље задаје вид придева, нарочито код оних придева код којих постоји несагласје између фреквентности употребе и теоријске могућности одређеног видског облика. Посебан изазов представља ’радни глаголски придев у придевској служби’ (нпр. *надошла река, олисџало грвеће, онемоћала сџарица*), који је у РСАНУ засебна одредница. У вези са овим аутор се пита: „шта да се ради ако у речничком корпусу постоје потврде само за ’р. гл. прид. у прид. служби’ а глагола чији је то облик (више) нема (или је врло редак)“ и „може ли се реконструсати инфинитив одн. могу ли се уостављати глаголске одреднице на основу засведоченог ’радног глаголског придева у придевској служби’?“ (стр. 67). Ова и бројна друга питања која аутор поставља у овом поглављу важна су за лексикографску праксу, а помоћ у решавању ових проблема аутор очекује од теоретичара лексикографије.

Пето поглавље *Грамаџика у срџским речницима* (стр. 69–91) написала је мр Александра Марковић. Ауторка прво указује на важност повезивања грамаџичког описа и лексикографске обраде, а затим објашњава како се у РСАНУ обележавају врсте речи и грамаџичке категорије променљивих врста речи. Такође, пореди обраде појединих именичких лексема у срџским, енглеским и руским једнојезичним речницима и показује да је потребно увести нови грамаџички показатељ (бројност/небројност). Пошто глагол чини лексичко језгро реченице, ауторка му посвећује дужну пажњу: присуство или одсуство аргумената¹ упућује лексикографа на ново значење, а у речницима се бележе и рекџијске допуне, будући да су услов за реализацију одређених значења. Заправо, глаголи су добра илустрација како се на основу грамаџичког окружења открива ново значење и, уопштеније, како се грамаџика и семантика прожимају. У продужетку ауторка разматра лексичко-грамаџичке показатеље (лексичко-грамаџичко и синџасичко понашање речи, рестриџију селекџије и колигационе склоности лексема) као методолошка средства за идентификаџију нових значења и констатује да се они већ примењују приликом обраде у РСАНУ. Овај податак још једном потврђује да лексикографска пракса иде испред линџвистичке теорије.

Лексикографи се једногласно слажу да у речничком чланку треба навести и еџимологију за стране и позајмљене речи, али поставља се питање мере и начина. Наиме, са једне стране, лексикографи нису еџимолози и не поседују довољно компетенџија да проучавају порекло речи, а са друге стране, речнички чланак не треба оптеретити стручним подацима који су ирелевантни за обичног корисника речника. У шестом поглављу *Еџимологија у срџским оџисним речницима* (стр. 93–112) ауторка др Јасна Влаџић-Поповић, након опширнијег увода о еџимологији као лин-

¹ Аргументима се у савременој синџасичкој теорији називају речнични конституенти директно зависни од валенце глагола.

гвистичкој дисциплини, подели речи према пореклу и етимолошком речнику, на основу квалификатора анализира како је обрађено порекло 20 лексема у дескриптивним речницима српског језика. Указала је на грешке које су начинили лексикографи, груписала их у типове и покушала да пронађе узроке тих грешака. Критика је конструктивна, јер ауторка даје објашњења како је етимологија требало да буде обрађена, позивајући се на релевантну литературу. Другим речима, предлаже модел како убудуће лексикографи треба да приступе анализи порекла речи и које етимолошке информације треба унети у речник. Притом, ауторкини стручни коментари о кретањима анализираних лексема кроз језике, разумљиви чак и лаику, представљају узбудљиво путовање кроз време и простор и пружају увид у међујезичка укрштања и преплетања, чији се резултати виде у савременом језику.

У седмом поглављу *Квалификатори у српској лексикографији* (стр. 113–130) др Стана Ристић бави се маркерима којима се у описним речницима српског језика дефинише граматички и лексички статус лексеме, рефлектован из језичког система. Ауторка детаљно и систематично набраја граматичке, нормативне и функционално-стилске квалификаторе, тумачи њихово значење и позицију у оквиру речничког чланка и илуструје примену квалификатора на бројним примерима из РСАНУ. Занимљив је податак да је инвентар граматичких квалификатора сталан, а да број нормативних и функционалностилских из тога у том РСАНУ расте, иако се њима обележава маркирана лексика, које у језику има сразмерно мало у односу на немаркирану. Разлог томе су не само промене у лексичком систему услед унутрашњих и/или спољашњих фактора, него и тежња лексикографа за што прецизнијом диференцијацијом лексике. Односно, квалификатори су показатељи раслојености лексике по више критеријума (просторном, временском, социјалном, стилском, нормативном...), чији су се резултати, са изменама у друштвено-историјском поретку, али и са развојем науке о језику, мењали. На неколико примера показано је и да квалификовање лексема и уочавање суптилних разлика између лексичких слојева захтева не само језичку стручност већ и лексикографско искуство. Ауторка нарочито истиче да квалификатори у дескриптивним речницима српског језика могу бити водич за развијање културе изражавања и опхођења у говору и неговање сопственог стила у писању (стр. 129).

Сложеност лексикографског посла огледа се у дефинисању значења. О томе говори др Даринка Гортан-Премк у поглављу *Дефинисање у српској лексикографији* (стр. 131–139). Ауторка лексикографску дефиницију одређује као идентификацију семантичког садржаја реализоване лексеме у комуникативном акту (стр. 131), а тај садржај се рашчлањује на архисему, грамему и семе нижег ранга. Код примарних значења простих, немотивисаних лексема, које чине фундаментални део лексике, какве су лексеме којима се означавају делови људског тела, уочава се „ди-

ректан номинациони однос између лексичке јединице и онога што је њиме означено“ (стр. 132), тј. произвољност језичког знака. Када су у питању секундарна значења, ауторка наглашава да је извориште за секундарна значења настала метонимијом и синегдохом архисема, док се метафорична значења индукују из сема нижег ранга. Што се тиче распоређивања значења у полисемантичкој структури, прво треба навести основно значење, па значења која су резултат метонимијске трансформације, затим значења настала синегдохом, а тек на крају метафорична значења. Овакав поступак дефинисања и начин распоређивања значења основа су у актуелној српској лексикографској пракси.

У наредном, деветом поглављу *Распорјеђивање значења речи у српској лексикографији* (стр. 141–153) др Милица Радовић-Тешић наставља о централном питању у лексикографији – лексичком значењу. Ауторка најпре указује на међусобну зависност лексикологије и лексикографије, а потом се фокусира на задатке које лексикограф треба да испуни да би успешно обрадио лексему. Он треба „да уочи сва значења и нијансе значења одређене лексикографске јединице, да та значења прецизно, сажето и објективно опише у једном логичком хијерархијском поретку да би се уочила њихова развојна блискост и повезаност“ (стр. 145). Зар је то лако? Лаицима лексикографски посао делује једноставан и незахтеван јер они виде само решења, а немају представу о томе колико је лексикографу било тешко да до тог решења дође. Својеврстан изазов представљају полисемичне лексеме, код којих је потребно, сем утврђивања значења и значењских нијанси, и распоредити их. На примеру глагола *ћалићи се* ауторка је и демонстрирала све тешкоће и дилеме које лексикограф има приликом обраде такве лексеме. Ипак, поручује да, без обзира на муке које треба да истрпи, након урађеног посла лексикографа преплави задовољство, нарочито ако открије дотад непознато значење. Уз то, начин на који ауторка говори о лексикографском послу, с таквом љубављу и преданошћу, инспиративан је за будуће младе лексикографе.

Значењу је посвећено још једно поглавље – *Фигуративна значења у српској лексикографији* (стр. 155–165), чија је ауторка др Даринка Гортан-Премк. На почетку она, позивајући се на Ирену Грицкат, успоставља разлику између фигуративног значења и фигуративне употребе, а затим разматра употребу квалификатора *фиг.* у РСАНУ. Како наводи, „квалификатор *фиг.* јавља се у три случаја: први је случај када се *фиг.* ставља испред примера којима се илуструје фигуративна употреба лексеме у оквиру каквог основног значења, други је када се ставља испред кратке дефиниције исте такве употребе и трећи је када се ставља испред неких значења индукованих метонимијом, синегдохом и метафором“ (стр. 159). Дакле, у прва два случаја у питању је фигуративна употреба и ту квалификатор упућује на стилску метафору, метонимију и синегдоху, а у трећем случају је фигуративно значење и лексичка метафора, метонимија и синегдоча. У наставку ауторка критички анализира обраде неких

лексема код којих је одређено значење обележено квалификатором *фи*. и указује на пропусте које су начинили лексикографи. Али, њена критика прелази у саветовање – даје упутства како треба правилно употребљавати тај квалификатор – и тако доприноси да лексикографска пракса буде боља и квалитетнија.

Мр Милена Јакић се у једанаестом поглављу, насловљеном *Парадигматски лексички односи у српским описним речницима* (стр. 167–193), бави метаанализом лексикографских чланака у РСАНУ да би увидела како је обрађена синонимија, антонимија и хипонимија. У *Уџбеницима за израгу РСАНУ* дате су формалне ознаке за синонимију и антонимију (*син.*, односно *супр.*) и регулисана је употреба и позиција синонима и антонима у оквиру дефиниције, а хипонимија се уопште не спомиње. Међутим, прегледајући 18 томова РСАНУ, ауторка је приметила да се квалификатор *син.* не употребљава у складу са *Уџбеницима* (његова употреба драстично опада од четвртог тома, а од дванаестог тома га уопште више нема), као ни квалификатор *супр.* (учесталост његове употребе је нехомогена, што је у нескладу са сазнањима из других језика), а анализирајући обраду 56 најфреквентнијих именица, глагола и придева, запазила је да се синоними као део дефиниције или потпуна дефиниција јављају у нешто више од половине значења лексема, а да за многе испитиване лексеме није наведен антоним иако он постоји у лексичком систему. Недоследност у обради потврђена је и за хипонимију, тако што је проверавано да ли је наведен надређени или подређени појам у оквиру дефиниција за лексеме које спадају у категорије течност, насеље, орган, гас, возило, есцајг, дрво, животиња. На основу спроведене метаанализе ауторка предлаже допуну одговарајућих чланова у *Уџбеницима за израгу РСАНУ* како би бележење садржинских парадигматских лексичких односа било сврсисходније. Такође, предочена је употреба још једне методе која се може користити паралелно са анализом језичког корпуса у лексикографској обради – анкетирање изворних говорника, јер се кроз њихова имплицитна знања може стећи увид у функционисање лексичког система и тако унапредити лексикографска пракса.

Лексикографски метајезик је једна од централних тема у теоријској лексикографији, а прожима се и са практичном лексикографијом. У складу са двоструком природом појма, др Ненад Ивановић је поглавље *Лексикографски метајезик у Речнику САНУ* (стр. 195–231) поделио у две целине. У првом делу се лексикографски метајезик дефинише и представљају се његове семиотичке функције (генерализација, супституција и апроксимација) на примерима из РСАНУ. Уводи се и појам метајезичке константе, под којим се подразумева део лексикографске дефиниције којим се експлицира ком семантичком концепту (нпр. квалитет/квантитет, агентивност, егзистенцијалност, темпоралност и др.) одређена лексема припада. Један тип метајезичких константи јесу речнички квалификатори и највише се о њима говори у другом делу. Аутор ус-

поставља круцијалну разлику између метајезичких константи и квалификатора на основу природе концепата на које упућују. Наиме, константе указују на семантичке концепте, који потичу из универзалног људског искуства, а квалификатори на лингвистичке концепте, који су резултат категоризације лексике на семантичком, прагматичком, стилистичком, термиолошком и др. плану (стр. 205–206). Затим се темељно и исцрпно објашњавају значења, функције и употребе квалификатора у различитим лингвистичким доменима (стандарднојезичком, стилском, појмовно-енциклопедијском, термиолошком, функционално-граматичком, дијалекатском и др.) на многобројним примерима из РСАНУ. На крају се даје табеларни резиме квалификације лексике у РСАНУ према домену, диференцијалном обележју у оквиру домена и употребљеном квалификатору. Познавање лексикографског метајезика и његових формализованих речничких образаца омогућава лексикографу да уобличи потпунију и прецизнију дефиницију, па је ово поглавље нарочито корисно за младе обрађиваче како би се усавршили у том послу.

При крају речничког чланка у дескриптивним речницима дају се фразеолошки изрази и управо њима се бави др Милорад Дешић у поглављу *Обрада израза у српској лексикографији* (стр. 233–247). С обзиром на то да термин *израз* поседује бројне синониме, аутор прво истражује шта се под њим подразумева у РСАНУ, Речнику Матице српске и *Фразеолошком речнику хрватској или српској језика* Јосипа Матеша на основу информација датих у предговорима, упутствима и напоменама у наведеним речницима и закључује да се сва три речника у начелу слажу у погледу критеријума на основу којих се одређује шта је израз. Међутим, даља анализа показује да постоје разлике унутар и између речника на основу начела обраде и примене тих начела у самој обради. Разлике међу речницима су највеће у раздвајању фразеологизама од синтагми и пословица, будући да ових других у Матешаевом речнику уопште нема. Приликом анализе аутор је посебну пажњу обратио на стилистички и акценатски аспект израза, а разматра и однос устаљености и варијантности у оквиру одређених израза. Недоследност у обради донекле проистиче из неусаглашених сазнања у оквиру фразеологије, што у будућности свакако треба исправити. Фразеолошки изрази заслужују да буду наведени у речницима општег типа јер је у њима фиксирано колективно искуство и приказани су културни модели који владају у језичкој заједници.

О потреби да се српска практична лексикографија осавремени говори др Ненад Ивановић у поглављу *Рачунарске технологије у српској лексикографији (моућности и њерсејективне)* (стр. 249–277). Аутор сматра „да ће лексикографски рад у будућности бити далеко интерактивнији, усмеренији на актуелно језичко стање и више окренут специфичним потребама и захтевима корисника“ (стр. 249) и тако мотивише неопходност да лексикограф овлада методама корпусне лингвистике и програм-

ским алатима који му омогућавају да свестраније анализира језичке узорке. На почетку се дефинише електронски корпус и представљају се његове основне одлике (обим и структура), а затим се на примерима показује како се корпус може претраживати помоћу конкорданцера и регуларних израза. Ипак, за лексикографски рад није довољан само корпус као збирка текстова, већ он треба буде аотиран, обележен лингвистичким информацијама, јер се тако брже и лакше добијају прецизнији и поузданији резултати за тражени упит. У наставку је демонстрирано како лексикограф може искористити корпус да би употпунио своја сазнања: анализом синтагматских спојева утврђено је да је дошло до померања конотације, и то у негативном смеру, код лексеме *режим* и до новог значења код лексеме *икона*, као и да се лексема *иобраи* пре свега реализује у апстрактном домену. Такође, рад са аотатима донео је нове увиде у синтаксичко-семантичке реализације глагола *видети*. У вези са нескладом између речника и корпуса, аутор поставља интригантно питање – да ли лексикограф треба да се бави „лексикографијом *иоииооинуиом* корпусом“ или „лексикографијом *вођеном* корпусом“ (стр. 271)? Одговор на ово питање добићемо у (скоријој) будућности. При крају се разматрају предности електронских речника, и то на три плана: претрага садржаја на основу упита корисника, визуелно представљање резултата претраге и интеракција са корисницима. На основу свега изнетог јасно је да је пред српском лексикографијом велики изазов у погледу дигитализације и примене рачунарских технологија.

Последње поглавље у монографији, *Будућности српске лексикографије* (стр. 279–285), написала је уредница, др Рајна Драгићевић. Ауторка наводи два предуслова за даљи просперитет српске лексикографије: побољшање статуса српске лексикографије, и то од стране надлежних научних органа и тела, и дефинисање корпуса српског књижевног језика. Наведени предуслови омогућиће да се заврше започети послови (пре свега, мисли се на завршетак РСАНУ) и отпочну нови, попут израде посебних и специјалних речника, који се у релативно кратком времену могу објавити управо захваљујући опсежној обради и опскрбљености бројним језичким информацијама у РСАНУ, али и другим дескриптивним речницима српског језика. Такође, у поглављу се подвлачи нужност усаглашавања начина рада у српској лексикографији са савременим лексикографским праксама. Будући речници српског језика треба да буду такви да корисник брзо и лако пронађе тражену реч и да она буде приказана сликовито и ефектно (односно, треба унапредити досадашњу праксу по којој се реч приказује само линеарно). Речју, речници треба да буду предусретљиви према својим корисницима. Сусрет речника и корисника речника биће нарочито олакшан када речници српског језика буду у електронској форми, што је будућност како светске тако и српске лексикографије.

Монографија је вишеструко корисна. Пре свега, то је приручник из лексикографије за студенте филолошког и лингвистичког усмерења, у коме се они могу информисати о тој дисциплини и делатности (њеном развоју, начину рада, предностима и манама таквог посла, перспективама које су пред њом). Такође, то је стручан водич за младе лексикографе, који су се до сада за свој посао обучавали сами, на својим грешкама, а од сада се могу руководити општим упутствима датим у овој монографији. На крају, због питког језика и пријемчивости излагања, монографија се препоручује и широј јавности како би се упознала са лексикографским радом.

Српска лексикографија у теорији и пракси указује на сложеност лексикографије и њен дуалитет. Дијалектика између теорије и праксе, сумирана у наслову, видљива је у сваком поглављу (додуше, понегде између теорије и праксе у оквиру саме лексикографије, а понегде између лингвистичке теорије и лексикографске праксе). Ипак, рекло би се да се предност даје лексикографској пракси јер она послешује развој теорије. Сем тога, пракса је у монографији заступљенија: аутори отворено говоре о тешкоћама у лексикографском послу и постављају бројна питања од важности за лексикографску праксу. А самокритичност је индикатор сталног напретка; овакав приступ чини да се лексикографија, посредством својих представника, непрестано осавремењује и усавршава.

Надамо се да ће се статус српске лексикографије поправити у скорје време и да ће се чешће покретати лексикографски пројекти. Јер, како завршава монографију уредница: „Велике су потребе српске лексикографије. Треба видети какве су могућности и полако их остваривати, онолико колико се може“ (стр. 284).

*Ана Ј. Барбањесковић**

* ana.b.lin@gmail.com

Митра Релјић, *Српски језик на Косову и Мејхохији данас*
(социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)

Обиман рукопис монографије др Митре Релјић *Српски језик на Косову и Мејхохији данас* (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)¹ подијељен је у десет глава: 1. Увод, 2. Друштвеноисторијски корени проблема, 3. Славофоне заједнице на Косову и Мејхохији – порекло, еџноними и лингвоними, 4. Типологија проблема, 5. Територијално расироставање и број корисника српског језика, 6. Функционална неравноправност језика и комуникациска изолационост славофоних говорних представника, 7. Социолингвистичка ситуација – дефиниција, 8. Идентификација, 9. Савови према језику, 10. Уништавање писане језичке баштине. Поред овога, монографија садржи и *Закључак*, *Цитирану литературу*, *Изворе* и *Прилоге* (анкете и илустрације). Овдје морамо скренути пажњу на *Цитирану литературу*: на једном мјесту је сабрана импозантна литература, коју је аутор монографије др Митра Релјић користила. Сам овај списак од око 350 библиографских јединица различитих, и тематски, радова многих домаћих и свјетских аутора свједочи о томе колико темељито се она спремила за израду ове монографије.

Свако поглавље је испарцелисано на потпоглавља, а њихови наслови врло прецизно најављују сам садржај. Зато ћу их, из рационалних разлога, овдје навести умјесто мога описа ових поглавља, који би нужно био опширнији.

Прво поглавље: 1.1. *Предмет и оквир исцраживања*, 1.2. *Циљ исцраживања*, 1.3. *Мејодолошки приступ*; Друго поглавље: 2.1. *Еџнојезички и верски односи на Косову и Мејхохији у оквиру средњовековне Србије*, 2.2. *Еџнојезичке и верске прилике на Косову и Мејхохији у периоду Османског царства*, 2.3. *Два погледа на све*; Треће поглавље: 3.1. *Срби*, 3.1.1. *Неки из корпуса међународних и међурујних назива Срба на Косову и Мејхохији*, 3.1.2. *Међусобни еџноназиви Срба и Албанаца у контексту најновијих српско-албанских односа*, 3.1.3. *Именовање стандардног језика и локалних говора*, 3.2. *Еџнолингвистичке групе*, 3.2.1. *Горанци*, 3.2.2. *Муслимани и Бошњаци*, 3.2.3. *Торбеши*, 3.2.4. *Нашинци*, 3.2.5. *Славофони Албанци*, 3.2.6. *Хрвати (срп. Јањевици и Лейничани)*;

¹ Српска академија наука и уметности, Посебна издања књига DCLXXIII, Одељење историјских наука, Књига 30; Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Београд – Косовска Митровица, 2013, стр. 363.

Четврто поглавље: 4.1. Претходне најомене, 4.2. Остале станање језика, 4.2.1. Територијално распрострањавање и број говорних представника, 4.2.2. Видљивост, 4.3. Официјелни статус, 4.3.1. Функционална неравноправност, 4.3.2. Комуникацијска изолацијеност, 4.4. Однос иностраних и албанских власних према српском језику. Непосредно насиље над језиком, 4.4.1. Обезбедњавање Срба, 4.4.2. Језичко зајачњавање, 4.5. Уништњавање писане језичке традиције, 4.5.1. Уништњавање традиционалних и рукописних књига и докумената, 4.5.2. Уништњавање записа и архива; Пето поглавље: 5.1. Смањње броја корисника српског језика, 5.2. Сужење територије на којој се српски језик користи под својим именом; Шесто поглавље: 6.1. Језик као средство идентификације жртве, 6.2. Ог кријстохристијанства до кријстоологије, 6.3. Манифестације кријстоологије, 6.4. Последице кријстоологије; Седмо поглавље: 7.1. Дијалект некад и сад, 7.2. Дијалект у језичкој пракси косметске употребе словенског јорекла, 7.3. Последице дијалекта; Осмо поглавље: 8.1. Балкански идентитет: научно засноване и импресионистичке представе. Стереотипи о балканским народима, 8.2. Сложеност феномена, дефиниције и однос према идентитету, 8.3. Однос језик – нација – конфесија у формирању идентитета, 8.4. Језички идентитет и идентитет језика, 8.5. Етнојезички и професионални идентитет косметске употребе словенског јорекла и припадности, 8.5.1. Ораховачки феномен, 8.5.2. Пример Горње Реке, 8.5.3. Горански феномен, 8.5.4. Средачка жупа; Девето поглавље: Ставови према језику: 9.1. Појам, историја и теоријско-методолошки приступи проблему, 9.2. Ставови према језику припадника словенске употребе на Косову и Метохији, 9.2.1. Ставови према локалном јовору и српском стандардном језику, 9.2.2. Ставови према другим језицима, 9.2.3. Ставови према албанском језику; и Десето поглавље: 10.1. Уништњавање књижних фондова, записа и архива, 10.2. Уништњавање српске језичке традиције на јореклима Косова и Метохије.

Др Митра Рељић у Уводу веома подробно и прецизно дефинише циљ истраживања, истичући притом чињеницу да се овом проблематиком досад нико није бавио темељито и са позиција које могу дати одговор на једно једино питање: како се могло десити то што се десило са српским језиком на Косову и Метохији с краја 20. и у првој деценији 21. вијека. Она истиче: „Иако је одабир теме иницирала, у првом реду, становита угроженост српског језика која представља и окосницу садржаја овога рада, свеобухватност изнетих питања, уз недвосмислену њихову актуелност, указује на нешто шири значај истраживања који се састоји у бољем осветљавању вишесмерне и вишеслојне повезаности језика и друштва, посебно на Косову и Метохији. Новина рада огледа се у чињеници да он представља, први пут понуђен, пресек ширег круга језичких проблема на Косову и Метохији, сагледаних са, досад ређе ’практикованог’, социолингвистичког и лингвокултуролошког становишта. Сви досадашњи осврти и студије, или само дотичу неке од овде назначених

проблема, или исцрпно обрађују строго одређена питања из домена етнолингвистике, односно она која се односе на карактерологију говора конкретних места и области, преглед оноματοлошке грађе, запажања из домена историје језика, обраду различитих писаних докумената и сл.

Циљ овога рада јесте да поступком социолингвистичког и лингвокултуролошког посматрања осветли размере, узроке и последице страдања српског језика током прве деценије 21. века. И само евидентирање проблема у овом раду представљаће упечатљиву слику кулминације дуготрајних језичких и етничких противуречности која би могла понукати размишљања у правцу темељитијег сагледавања целокупне спољашње и унутрашње историје српског језика на простору Косова и Метохије. Њихова даља разрада понудиће читаву лепезу социолингвистичких и лингвокултуролошких феномена те, верујемо, иницирати нова питања у домену различитих других лингвистичких дисциплина попут психолингвистике, антрополошке лингвистике, социјалне психологије, теолингвистике и др.“ (стр. 18).

За разумијевање феномена уништавања српског језика и свега што је на њему настало на Косову и Метохији посљедњих деценија прошлог и прве деценије 21. вијека, да кажемо – на крају историје, било је потребно испитати ситуацију на овом терену кроз раније вијекове – да би се видјело шта је узрок томе да је Косово и Метохија од „некад најписменије српске области“ малаксавало, губило снагу за одржање, дошло у стање „рањивости српског језика“ (15). Сагледавајући свестрано прилике, Митра Релић почетке пропадања српског језика везује за османски период: „Зачеци егзистенцијалне несигурности и функционалне стагнације српског језика непосредно се везују за период османске управе која је, омогућивши територијално ширење албанског етничког корпуса и присилно расељавање српског становништва, из темеља изменила демографску мапу Косова и Метохије“ (15). Основни разлог за слабење српског језика у томе периоду јесте пустошење српског становништва под турским терором и Велика сеоба 1690. године, чиме су створени услови за све друге појаве које су слабиле језик. На једној страни значајно смањен национални корпус, губитак предводника, свештенства и монаштва, писменог дијела народа, повећан број инородног и инојезичког и иновјерног становништва – утицали су негативно на језик. Насупрот етничке вјерске и језичке разноликости и суживота с толеранцијом у вријеме пријеосманских освајања, ситуацију на КиМ у османском периоду карактерише етничка вјерска и језичка различитост с нетолеранцијом, што води нетрпељивости, мимикрији... У предосманском периоду већинско и доминантно становништво су Срби, у османском периоду Срби су обеспревљени, те прогонима, убиствима и сеобама све слабији. У овоме периоду српско становништво слаби и сталним притисцима који воде један број српског народа на промјену вјере или нације, на прихватање другог језика, долази до стварања разних мањих етничких гру-

пација. Сва та преименовања су крњила српски национални, често и језички корпус. На крају овог поглавља Митра Рељић истиче: „Није тешко претпоставити да је српско становништво Косова и Метохије будући настављено у непосредној близини духовног средишта српске средњовековне државе, краљевских престоница и економских центара попут Новог Брда, несумњиво имало прилику за културни, економски и сваки други напредак“ (70), с чиме се није тешко сложити. Разматрање ове проблематике представља се у поглављу три: *Славофоне заједнице на Косову и Метохији – њорекло, еџноними и линџоними*. Ту се прво детаљно говори о статусу Срба и њиховог језика у систему Османског царства, а затим се говори о другим етнолингвистичким групама – Горанцима, Муслиманима и Бошњацима, Торбешима, нашинцима, славофоним Албанцима, Хрватима и њиховим језичким приликама. Четврто поглавље носи назив *Тџолоџија џроблема*. Ту аутор монографије говори о врстама проблема који су од значаја за стање српског језика: опште стање језика, при чему се разматра и територијална распрострањеност и број говорних представника и видљивост језика, официјелни статус. Формално српски језик јесте у службеној и јавној употреби напоредо с албанским – према одлуци међународне заједнице, али он је угрожен јер нема ништа што би га чинило равноправним: протјеран је из градова, протјерано је писмено становништво; посљедица тога је нужно слабљење језика. Сљедећи проблем јесте однос иностраних и албанских власти према српском језику, који се карактерише насиљем над језиком. На крају је проблем уништавања записа и натписа. У посебном, петом поглављу говори се о садашњој територијалној распрострањености српског језика на КиМ. Уочљива је и територијална смањеност српског језика и вишеструко смањен број говорника, због прогона српског становништва послџе НАТО агресије на Србију и ову њену покрајину; томе аутор додаје и појаву нових глотонима на овим просторима. Бројчано смањивање језика и сужавање територије на којој живи, посебно прогон из градова, те преименовање српског језика у босански негативно дјелује и на статус српског језика.

У шестом поглављу се говори о функционалној неравноправности језика и комуникацијској изопштености славофоних говорних представника. Јесте цивилна мисија УН, истиче Митра Рељић, одмах по доласку формално уредила употребу језика, и српског, али то у пракси нема никаквог значаја, што се свуда види на територији Косова и Метохије. Митра Рељић наводи многе примјере за прогон српског језика, за небригу и цинизам припадника међународних власти, а често у пракси та „пажња“ је могла само донијети зло српском становништву – нпр. обиљежавање српских станова (181). Као што је раније у Османском царству било на дјелу прикривање припадности хришћанској вјери, криптохришћанство, данас је на дјелу криптоглосија, прикривање језичке припадности, о чему се такође говори у овоме поглављу. Посебно, седмо, поглавље посве-

тила је Митра Рељић опису социолингвистичке ситуације. На Косову и Метохији данас изговорена ријеч може говорника да учини жртвом: да га препознају да није припадник албанског народа или неке заједнице коју ови нису осудили. У том поглављу аутор детаљно пише о појави диглосије, говори о диглосији код Срба у средњем вијеку користећи се релевантном литературом. Потом говори о диглосији у језичкој пракси косметске популације словенског поријекла, говори о конкретним случајевима потискивања неког локалног словенског језика под албанским притисцима, нпр. повлачење словенског језика „равачког“ ораховачких Албанаца (209). Посебно је занимљива проблематика обрађена у осмом поглављу, које носи наслов *Идентитет*. Митра Рељић пише о проблемима идентитета славофоних заједница на Космету. Ово питање аутор разматра с погледом на међуоднос језик–нација–конфесија. Прије сагледавања данашње ситуација на Косову и Метохије Митра Рељић је подробно размотрила овај проблем савременог свијета изобилно користећи и коментаришући релевантну домаћу и страну литературу. Косметску ситуацију је приказала на примјерима Ораховца (равачки), Горње Реке (губитак језика а очување вјере), горанског идентитета (приписују себи посебност уз посебну оданост своме, горанском језику, а потом српском књижевном језику) и примјеру Средачке жупе (Муслимане данас подвргавају бошњачењу, намећући им и корекцију српског језика у складу са стандардом који су створили босанскохерцеговачки Муслимани/Бошњаци). Овај детаљни опис Митре Рељић је показао да се ситуација на Космету не уклапа у познате стереотипе о идентитету и његовоме мијењању. У деветом поглављу испитивани су ставови према језику, и ту је ријеч о ставовима словенофонских становника према језику: а) ставови према локалном говору и српском стандардном језику, б) ставови према другим језицима, в) ставови према албанском језику. Може се и овдје истаћи незаинтересованост носилаца српског језика за албански језик и његово учење, што није новијег датума. Аутор детаљно истражује разлоге за такав став, најкраће – он је утемељен на вјековним односима између Срба и Албанаца на Космету, како се то и наглашава у закључку овог поглавља: „Узроке предочене перцепције албанског језика није тешко сагледати; она у највећем представља суров, и никоме користан, одговор на све оно што је током историје, а посебно протекле деценије подносио српски народ на Косову и Метохији“ (294).

У десетом поглављу књиге Митра Рељић пише о уништавању српске писане језичке баштине. У првом дијелу поглавља говори о уништавању књижних фондова, записа и натписа. У другом дијелу се говори о уништавању српске језичке баштине на гробљима. Овај завршни чин уништавања трагова српског живота на Косову и Метохији у присуству европских чувара говори не само о крају цивилизације на Космету него и о сумраку европске цивилизације. Најпримјереније је да овдје пренесемо цитат који на почетку овог поглавља Митра Рељић наводи „Описују-

ћи у својим успоменама са Космета кулминацију страдања породице Николић из Урошевца – мајке Данијеле и њених кћери Сантипе и Љилане марта 2004. године, Иркиња Мери Волш, између осталог, пише: Осим личне трагедије породице која је остала без дома, губитак куће значио је и губитак њихове библиотеке са 18000 књига, великог броја скупочених музичких инструмената и једне Ћотове слике Богородице непроцењиве вредности. Са њима су у пламену нестали и последњи трагови европске цивилизације у Урошевцу“ (295).

На крају је Митра Рељић све описано, показано и доказано свела у Закључак (315–328). Закључак почиње суморном констатацијом: „Ретка су подручја на географској мапи света са којима се историја тако сурово поиграла као што је то са Косовом и Метохијом. Некад привредно, економски и културно најразвијенија српска област са завидним бројем писмених људи, данас је поприште криминала, трговине људима и деловима људског тела – моралног, цивилизацијског и сваког другог посрнућа. Следствено таквом историјском усуду, након средњовековног процвата, овај део српске земље заобишли су сви каснији културни, духовни, грађитељски и ини препороди; на развалинама некад блиставе културе и архитектуре опстаје још покоји од најстаријих манастира који немо сведоче о највишим донетима сликарског и грађитељског умећа немањићких Срба и подсећају на безмало миленијумски временски зјап, културни, духовни и материјални пад“ (314).

Комбинација социолингвистичког и лингвокултуролошког приступа проблему омогућила је да се дефинисани проблем свестрано истражи, што је захтијевало понирање и у историјску прошлост Балкана, и посебно прошлост Косова и Метохије кроз вијекове. Тако из поглавља у поглавље аутор нас је провео и кроз вијекове и кроз све невоље и недаће с којим је српски народ живио на Косову и Метохији, које су увијек имале негативне последице и по српски језик, као једно од основних обиљежја и стубова српског националног бића, поред српске православне вјере и њене цркве. Тако се пред читаоцем отвара слика живота на овој територији у различитим историјским периодима, у различитим вијековима, преплитање и смјењивање различитих утицаја и у вези с тим положај српског народа и других етничких група које су ту живјеле – и кроз вијекове у којим Срби нису били у ситуацији да много утичу на свој статус, али и у деценијама 20. вијека, када је овај дио српске територије укључен у српску државу. Нажалост, у овом периоду не само да није заустављено вјековно пропадање српског народа него је и продужено, некад и радикализовано. А зашто се наставило пропадање српског народа на Космету и послјије Другог свјетског рата, др Митра Рељић прецизно образлаже. Као прво, чим је српски народ завршио са ослобађањем земље својим највећим учешћем и страдањем у рату, он је постао сувише велики, па је издијељен по републикама и покрајинама. По завршетку Другог свјетског рата, објављено је то пре двадесетак година, Србима

који су побјегли испред смрти фашиста и балиста био је забрањен повратак на Косово и Метохију. У овој покрајини Срби су, одвојени покрајинским границама и институцијама и од остатка српског народа у Републици Србији, били препуштени локалним властима, гдје су албански политичари наставили да проводе раније створене програме албанизације Космета. То су и озаконили уставним одредбама из 1974. године. Све више је смањивано штампање књига и других публикација на српском језику – све до свођења дневне штампе на један лист; уџбеници на српском језику постају много скупљи од оних на албанском, наставни програми српског језика и књижевности били су тако лоши да се уз њих српски језик све више запуштао, урушавао, помјерао на маргине. Готово све што се у једном друштву дешава уз употребу језика рађено је тако да се српски језик потискује, маргинализује, извитоперује, обогаљује, одваја од остатка савременог српског језика.

Тако је дугогодишњим дјеловањем албанских сепаратиста на албанизацији Космета и великом небригом српског друштва, посебно последице Другог свјетског рата, српски језик на Космету на крају 20. и почетку 21. вијека био запуштен, изолован од цјелине српског књижевног језика, сталним притисцима и тјерањем српског народа на исељавање смањиван и у виду српских народних говора. Најтеже страдање било је након НАТО бомбардовања Србије и издвајања ове покрајине из Србије. А онда је у овом периоду улиједило и уништавање српске језичке писане баштине, да би се уништили и трагови о постојању српског народа и језика и на њему стваране баштине.

Исход свега, тј. данашње стање, коме воде вијекови српске историје, и прошли вијек српске неодговорне политике према својој колијевци, Митра Рељић сажето представља на сљедећи начин: „Данашњи проблеми српског језика у овом делу Србије – територијално распрострањење и број говорних представника, језички сепаратизам, (не)видљивост српског језика, рурализованост, низак ниво знања језика и знања о свом језику, језичка мимикрија итд., добрим делом су последица и неадекватне и стихијски вођене (ако је уопште било) језичке и сваке друге политике, која је слабо или никако узимала у обзир специфичности етничког састава косметског становништва и његовог језичког понашања, политичке, економске и друге прилике у којима живи. Етнојезичка колебљивост и притајеност, све до њене најекстремније манифестације – криптоглосије, одувек је била показатељ општег незнања, осећаја остављености и непознавања властитог ослонаца. Озбиљне државе у рубна и најугроженија подручја увек шаљу своје најстручније и најморалније људе. Код нас је обрнуто – ослонац за решавање питања опстанка народа и језика тражи се у ономе што је једва претекло“ (237). Да ли је могуће зауставити пропадање српског језику на Косову и Метохији прије него што му дође крај на томе простору. Митра Рељић не губи танку наду. Позивајући се на не тако давно изнесен став проф. Предрага Пипера да је ну-

жно да држава оформи тијело које ће се систематски и дугорочно бавити језичком политиком у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика, са САНУ, Матицом српском и другим мјеродавним установама и појединцима – она предлаже да се у оквиру таквог тијела образује посебна комисија за Косово и Метохију. И набројане институције и поједини лингвисти су више пута такву потребу истицали. Више пута сам и сам писао и говорио да је у одговорној држави језичка политика у самом центру националне политике. Још, нажалост, ови наши предлози нису озбиљно разматрани.

Истичујући, на крају, велики значај овог дјела, вриједног сваке похвале, желим да изразим и своје жаљење што су поражавајуће чињенице које су у књизи изнесене добрим дијелом и резултат наше државне и националне неодговорности различито манифестоване у различитим временским периодима 20. вијека. Послије читања књиге остају грк укус и туга, који нам не дозвољавају да и са зером увјерења напишемо оно што је написао литерарни хроничар судбине оног дијела Срба са Космета који су испред турског терора кренули у Велику сеобу, гинули и ратовали за туђу царевину, борили се за своја национална и вјерска права, обећана па слагана, спас видјели у потрази за новом отацбином у православној Русији:

Има сеоба.

Смрти нема.

*Срејто Танасић**

Институт за српски језик САНУ
Београд

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Срето Танасић, *Синџакса њасива у савременом српском језику*

1. Књига *Синџакса њасива у савременом српском језику*¹ резултат је ауторовог дугогодишњег бављења темом која је садржана у самом наслову, а која се сматра безмало једном од најкомпликованијих области синтаксе, која се отуда у научним истраживањима избегава, а теорије о пасиву старе читав век прихватају се и понављају у граматикама без осврта на стање у савременом језику. Овде су сабрани ауторови радови објављивани током дужег временског распона, а два нова рада се сада први пут штампају, како је наведено у Уводној речи. Већ на самом почетку Танасић релативизује деценијама истицану чињеницу да пасив није карактеристичан за српски језик, наводећи да се број пасивних конструкција у савременом језику све више повећава. Његова проучавања заснована су на теорији пасива као врсте глаголске дијатезе, успешно примењиваној у славистици, коју су засновали представници лењинградске школе седамдесетих година прошлога века. Поред тога, аутор је у новијим радовима прихватио и неке друге теоријске поставке које је сматрао релевантним, попут теорије о референцијалности/нереференцијалности глаголске радње.

Књига је конципирана тако да се не мора читати од корице до корице, већ по поглављима. Чине је две велике целине, где прва носи поднаслов *Пасивне конструкције са њириним њридевом*, док друга није посебно насловљена, већ се у оквиру ње налазе различити радови који се тичу: пасивних конструкција и њихових односа са референцијалношћу/нереференцијалношћу, исказивања агенса, као и међуодноса пасивних и обезличених реченица, те обају типова пасивних конструкција.

На самом почетку, у Уводу, аутор прегледно наводи досадашња истраживања пасива у нашем језику и различита схватања граматичара у вези са временским значењима конструкција *њрезени њлајола биџи + њирини њридев*, одн. *њерфекаџи њлајола биџи + њирини њридев*. У њима је уочено двоструко значење трпног придева, важност глаголског вида за одређивање временскога значења конструкције, као и категорије прела-

¹ Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014, 259 стр.

зности глагола. С. Танасић прихвата дефиницију пасива коју су дали Лењинграђани, а за српски језик нешто допунила Ксенија Милошевић.

2. Аутор се у овом раду бави конструкцијом *йрезенїї лаїола биїи* + *йрїни йрїдев* (означеном као: Коп₁ конструкција), коју посматра на грађи из штампе – тј. на предлошку новинарског стила, са циљем да покаже какву улогу имају пасивне конструкције у њему и које категорије утичу на формирање њиховог значења. Ово је први пут да се таква конструкција изучава на наведеном корпусу. Грађа је разврстана у зависности од вида глагола од којег је настао трпни придев. Конструкције са трпним придевом од перфективних глагола одвојене су на основу семантике глагола, док у другим случајевима ова подела није експлицитно вршена.

Главни поднаслови првог дела књиге су: I – Коп₁ конструкције: 1) Коп₁ конструкције перфективних глагола, 2) Коп₁ конструкције имперфективних глагола, 3) Коп₁ конструкције двовидских глагола; II – Агенс у пасивним конструкцијама; III – Закључак. У оквиру овог дела говори се и о Коп₁ конструкцијама са декомпонованим предикатом, као и о овим конструкцијама без помоћног глагола. Символи који се у раду јављају растумачени су на самом почетку књиге, али се у току основног текста њихова значења јављају у заградама, што додатно олакшава разумевање написаног.

Најпре је дата анализа пасивних конструкција са трпним придевом насталим од перфективних глагола, којима припада највећи број примера из наведеног корпуса. Ове конструкције разврстане су и анализиране по одређеним класама глагола, чија семантика понекад утиче на формирање копулативно-адјективног (А) или пасивног (Б) значења. Аутор на самом почетку наводи услове под којима се реализују и једно и друго значење копулативних конструкција и током анализа у раду он ће наведене услове пратити, те утврђивати и коментарисати њихово постојање. Ти услови су стожер око кога се развија аналитички поступак у раду, односно у првом делу књиге. За пасивно значење КОП предиката кључни је неки од момената: 1) лексичкосемантичка категорија глагола, 2) присуство компоненте динамичности у реченици (Д), 3) време и вид корелативног глагола у сложеној реченици, 4) логичкосадржајни моменти (контекст). За ове пасивне конструкције прецизно се утврђује тип радње коју илуструју, па се тако издвајају четири основна значења: 1. anteriorna перфективна радња директно оријентисана према садашњости (Б₁ тип), 2. anteriorna перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи (Б₂ тип), 3. anteriorna перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији (Б₃ тип), 4. перфективна радња која се догађа за време прошле имперфективне радње или ситуације (Б₄ тип). Услови чија оствареност указује на адјективну (А) вредност копулативне конструкције наведени су тако да се посебно издваја случај просте и случај сло-

жене реченице. Копулативно-адјективна вредност у простој реченици остварује се ако: 1) партицип пасивни није настао од прелазног глагола или се не осећа веза са глаголом од којег је изведен (А I тип), 2) у предикату уз партицип стоји придев, именица, прилог или радни придев у адјективној функцији (А II тип), 3) прилошка одредба времена указује на имперфективни вид КОП предиката са партиципом пасивним од перфективног глагола (А III тип). Када је реч о сложеној реченици, А вредност КОП конструкције биће реализована такође ако се 1) у независној реченици простим реченицама представљају елементи неке ситуације који припадају истом времену или у низу простих независних реченица (А₁ тип), 2) у сложеним реченицама манифестује временски паралелизам радњи које износе просте реченице (А₂ тип), 3) зависним реченицама са КОП предикатом представља временски оквир неке перфективне радње (А₃ тип), 4) при опису сложене ситуације која припада истом времену напоредо употребљавају КОП предикати и предикати са именским делом (А₄ тип).

Након истакнутих услова аутор прелази на анализу саме грађе. Као што смо навели, у оквиру глагола који означавају перфективну радњу, подела је даље извршена по критеријуму семантике глагола од којег је настао трпни придев. То су: трансформативни глаголи (именују радње чијом се реализацијом дешавају промене на објекту радње), креативни глаголи (радња чијом реализацијом настаје објекат), деструктивни глаголи (радња чијом се реализацијом уништава објекат), глаголи кретања (радња чијом реализацијом долази до промене места објекта), глаголи опажања, интелектуалних радњи и говорења, као и глаголи интерперсоналних односа. За сваку групу глагола наводе се типови КОП конструкција које се јављају у грађи и сваки од њих потврђен је великим бројем примера. Тако се, на пример, за трансформативне глаголе истиче да је пронађен сваки од типова пасивних конструкција – оне се наводе редом, документују и образлажу. Поред њих, остварује се и А значење, како у простим, тако и у сложеним реченицама, али се некада од ових глагола јављају и такве КОП конструкције које се употребљавају и са једним и са другим значењем (АБ). За сваку семантичку групу глагола аутор примењује исти методски принцип: издваја значења конструкција и њихове типове, често прецизно наводећи број примера који их илуструје. Отуда је структура рада прегледна и јасна, излагање логично и језгровито, са мањим и заокруженим смисаоним јединицама које се нижу и стичу у садржајне целине вишег реда. Показало се да се у језику штампе углавном реализује пасивно значење КОП конструкција, а да се једино конструкције са трансформативним глаголима јављају подједнако са копулативно-адјективним и пасивним значењем. Поред семантике глагола, битну улогу у одређивању смисла конструкције игра контекст.

Посебно се анализирају КОП конструкције са декомпонованим предикатом. Већина њих има пасивно (Б) значење. Постојање декомпо-

нованог предиката у оквиру КОП/Б конструкција подржава њихова заједничка карактеристика – деагентизација, односно анонимизација радње, која доприноси карактеру институционализованости, што је одлика новинарског стила. Аутор посебно истиче случајеве кад конструкција са декомпонованим предикатом има предност, на које до појаве овога рада у нашој лингвистици није указивано, па се декомпоновање представља као вид изражајних могућности које се остварују у оквиру такве конструкције.

КОП конструкције без помоћног глагола ретко се јављају у новинским текстовима. Истиче се да је грађа показала да су оне честе само у насловима, због карактера неочекиваности и изненађења, где могу имати и копулативно-адјективно и пасивно значење.

Након тога, аутор прелази на копулативне конструкције са трпним придевом насталим од имперфективних глагола, за које има много мање потврда, те се оне не разврставају даље по семантичким групама глагола. Већина примера из грађе има пасивно значење (Б) и за њих се прецизније одређује тип радње коју илуструју. Када је реч о адјективном значењу конструкције (А), грађа доноси само један пример, али се аутор позива на претходна истраживања, те објашњава и случајеве КОП/А конструкција имперфективних глагола, минуциозно их поредећи са истим конструкцијама перфективних глагола. Такође, аутор се посебно задржава на понашању алимитативних глагола, осврћући се на рад Ксеније Милошевић, која истиче како они могу, са једне стране, исказивати пасив презента и, са друге, садашњу особину предмета који је представљен именицом и у служби је субјекта реченице. Грађа из штампе показала је, међутим, да ови глаголи остварују значење пасива перфекта (док за пасив презента није пронађена ниједна потврда), као и особине субјекта, за коју је специфично да се никада не може осамосталити од радње која проузрокује ту особину. У складу с резултатима анализе грађе он отвара питања која се намећу у вези са пасивом презента алимитативних глагола и даје на њих опширне одговоре. Упоредо се посматра улога рефлексивне и партиципске конструкције у формирању пасивног значења, те се закључује да се пасив презента свих алимитативних глагола гради рефлексивном (СЕ) конструкцијом, док партиципске конструкције ових глагола имају значење пасива перфекта и садашње особине субјекта.

У даљем тексту говори се о понашању двовидских глагола у КОП конструкцијама, где они имају само један вид, најчешће перфективни. Аутор потом излаже на које се начине може одредити видска вредност глагола у конструкцији, истичући и проблеме и недоумице у неким случајевима када је тешко утврдити да ли се ради о пасивном значењу са имперфективним глаголом или адјективном значењу КОП конструкције са перфективним глаголом.

Последња тема о којој аутор излаже у првом делу књиге јесте исказивање агенса у пасивним конструкцијама. Иако се он ретко јавља, бу-

дући да је валенца за агенс у пасивним конструкцијама слаба, објашњење ни су начини на које се агенс може представити: конструкција *од (стране)* + генитив или контекстуално. Неретко изостављање агенса из пасивних конструкција подржано је природом новинарског стила: анонимизација и институционализованост радње о којој је реч.

Танасић у самом закључку о овом делу износи важност проблема синтаксе пасива у савременом језику и чињеницу да се она почела детаљније разматрати тек последњих година 20. века. Он истиче основне резултате свог истраживања, издвајајући, још једном, начине и средства помоћу којих се долази до значења КОП конструкција, која наши ранији граматичари нису разликовали, што је доводило до контрадикција и заблуда у научној литератури о пасиву. Тако су се у раду као релевантна средства за одређивање значења КОП конструкција издвојили: прилошка одредба за време, контекст, семантика глагола од којег настаје трпни придев, вид глагола, као и семантика именице која је у функцији синтаксичког субјекта. Резултати показују да је највише КОП конструкција у грађи (на којој се овом приликом први пут испитује пасив) формирано од перфективних глагола. Већина конструкција има пасивно значење, те отуда, закључује аутор, не можемо прихватити уобичајена тврђења о реткој употреби пасивних конструкција у српском језику, будући да језик штампе данас заузима значајно место у свакодневној језичкој манифестацији.

3. Други део књиге конципиран је тако да су у њему сабрани ауторови радови у вези са пасивним конструкцијама који су настајали током дужег периода. Ту је реч о конструкцијама за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих, прошлих и будућих радњи, о опозицији референцијалност/неререференцијалност, односу између пасивног *се* и повратног *се*, односно проблемима бележења и обраде глаголских лексема и трпних придева у великим речницима српскога језика. Аутор истражује и облик инструментала у пасивним конструкцијама, те изрицање агенса. Пореди се однос рефлексивне и обезличене реченице, као и однос рефлексивног и партиципског пасива.

Када је реч о исказивању пасива садашње ситуације, избор конструкције зависи од тога да ли је радња референцијална или неререференцијална. Показује се да се пасивни презент референцијалне радње исказује искључиво СЕ конструкцијама, док се у случају неререференцијалних радњи поред СЕ конструкција користе и конструкције са глаголима *би-вати* и *бићи* (*будем*) и трпним придевом. Све три конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи користе се у различитим функционалним стилловима, али је СЕ конструкција најфреквентнија.

У следећем одељку говори се о пасивним конструкцијама у вези са референцијалном и неререференцијалном прошлости. И у једном и у другом случају пасив се исказује КОП и СЕ конструкцијама, с тим да су рефлексивне конструкције ређе, а у случају неререференцијалне прошло-

сти више пута се истиче доследна употреба имперфективних глагола. Аутор овде представља додатне конструкције које служе искључиво за представљање нереференцијалне прошлости: 1) перфекат глагола *бива-ићи* + трпни придев, 2) пасивни потенцијал и 3) потенцијал у оквиру СЕ конструкције. За сваку наводи примере и показује да само прва од њих нема паралелу међу активним конструкцијама.

Исцрпна разматрања дају се и у вези са исказивањем пасива референцијалне/нереференцијалне будућности. Посебно се посматрају случајеви са пасивом футура I, а посебно са футуром II. Нарочито је интересно запажање у вези са пасивом футура II, где Танасић увиђа пропуст наших ранијих граматичара који су тврдили да је облик пасивног футура другог (*будем био* + трпни придев) категорија у нестајању. Отуда се овај облик потпуно апстраховао у граматицима. То је био став Михаила Стевановића, а потом и потоњих лингвиста. Наиме, он је презент глагола *би-ићи/будем* + трпни придев сматрао обликом футура егзактног. Покушај граматичара да утичу на језичку норму супротно од језичке стварности Танасић оцењује негативно, будући да трочлана конструкција пасивног футура II и даље живи у језику, што документују бројне потврде. Уосталом, ова конструкција има потпуно валидно место у језичком систему: како се пасивни футур I гради од футура I глагола *би-ићи* и трпног придева, аналогно, пасивни футур II гради се од футура II глагола *би-ићи* и трпног придева. Обе ове конструкције су трочлане. Форма презент глагола *би-ићи/будем* + трпни придев представља пасивни презент, чији је примарни домен употребе нереференцијална садашњост. Аутор засебно издваја и објашњава случајеве његове употребе, додајући да пасивни презент никада не може бити (и) пасивни футур II, чак и кад би овај потпуно ишчезао из језика, као што је случај када је реч о активним формама. На том месту професор сугерише интервенцију у савременим граматицима на плану пасивног облика футура II.

Посебну пажњу аутор у следећем раду посвећује вези између семантичко-синтаксичке интерпретације предиката са трпним придевом од свршених глагола и опозиције референцијалност/нереференцијалност. Показује како се на плану прошлости нереференцијалне ситуације исказују глаголима несвршеног вида, па отуда индикатори нереференцијалне ситуације исказане предикатом са трпним придевом од глагола свршеног вида истовремено указују на то да трпни придеви имају вредност обичног придева, те да се пасивна дијатеза не остварује. Са друге стране, пошто се имперфективним глаголима исказују и референцијалне и нереференцијалне радње, тј. ситуације, чињеница да се трпним придевом од имперфективног глагола у предикату исказује нереференцијална радња, тј. ситуација, ништа не казује о семантичкој вредности трпног придева, па се не зна да ли је пасивна дијатеза остварена или није.

Такође, Танасић у књизи указује и на проблеме на које наилази лексикограф приликом обраде глагола, а који се тичу пасивне дијатезе.

Они су последица чињенице да су конструкције којима се исказује пасив хомонимичне. Поред глагола, проблем представља и навођење трпних придева – када се они наводе за илустрацију глаголског значења, а када се сматрају правим придевима, па се наводе као посебна одредница у речнику. Нарочито се упућује на проблем утврђивања дијатезе када се у реченици нађе елемент СЕ. Истовремено се, са друге стране, истиче важност прецизног утврђивања дијатезе, која се огледа у значају одабира правих примера за илустрацију значења повратних глагола.

Посебно се обраћа пажња на један случај везе између значења глаголске лексеме и типа реченице. Наиме, аутор посматра оне прелазне глаголе који према себи имају и повратне парњаке, типа: *бацити се*, *волећи се*, *истицаћи се*, итд. Када се јаве у реченици са елементом *се*, поставља се питање да ли је по среди пасивна дијатеза (повратни глагол + пасивно *се*) или је пак то повратни глагол са елементом *се* као делом лексемске форме, па је дијатеза активна. Аутор у раду указује на неколике случајеве разрешавања ове хомонимије, задржавајући се на глаголима који исказују чулну перцепцију: *видети се*, *назирајући се*, *чути се*. Показано је да је разрешавање хомонимије у овим случајевима често компликовано, а некада и немогуће.

Подстакнут радом руског лингвисте Владимира Гуткова о пасивним конструкцијама са трпним придевом у којима се јавља и облик инструментала за живо, Танасић потанко посматра овакве конструкције. Анализа га доводи до закључка да је облик инструментала за живо у функцији агенса у пасивним конструкцијама одавно ишчезао из савременог језика, али поједине потврде показују да се он у реченицама са трпним придевом јавља у другим функцијама: означава појам помоћу кога се остварује дата пасивна радња, односно појам помоћу кога се одржава дато стање. На овом месту се наводе и ограничења за употребу инструментала за живо у пасивним конструкцијама која се тичу семантичке категорије глагола од које је изведен трпни придев.

У овој књизи професор Танасић обраћа пажњу и на исказивање агенса у пасивним реченицама – показује којим се конструкцијама пружа информација о агенсу, објашњава зашто он представља раритет у пасивној реченици и којим се додатним средствима, посредно, он може исказати. И овде се скреће пажња да се наша синтаксичка литература није довољно бавила овим питањем, те аутор пажљиво и постепено прилази овој појави, дајући исцрпна запажања. Са освртом на словенску и несловенску литературу даје се прецизна дефиниција агенса, који се разликује од каузатора радње. Улогу агенса може имати само човек и његове асоцијације и институције. У реченицама са рефлексивним пасивом агенс се не јавља, док у осталим случајевима он има не тако честу фреквенцију и потиснут је на реченичну периферију, што аутор објашњава слабом валенцом за агенс у пасивној реченици. Међутим, увођење агенса на реченичну сцену последица је комуникативне потребе. Поред типичне

конструкције за исказивање агенса (*ог [сц̄иране]* + генитив), аутор показује да се у обема пасивним конструкцијама користе и други начини за идентификацију агенса, а такође је безмало случајева када је агенс потпуно анонимизован. У свом маниру, С. Танасић документује све ситуације dostatним бројем примера.

Нарочит осврт даје се и на међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице. У ту сврху, најпре су објашњене карактеристике и једног и другог типа реченице, а потом се на примерима из књижевно-метничког и новинарског стила утврђују њихове сличности и разлике и одговара на питања шта их повезује и како се оне јављају у тексту. У фокусу пажње су деагентизација, пацијенс, као и категорија прелазности глагола.

Најзад, последња тема којом аутор овом приликом заокружује причу о синтакси пасива у савременом српском језику јесте однос између два типа пасивних реченица – партиципских и рефлексивних. Говори се најпре уопште о пасивној дијатези и показују маркантна обележја обају типова пасивних реченица; скреће се пажња на хомонимичност ових пасивних конструкција, али се истовремено нуде и начини за њено разрешавање. Аутор се и овом приликом посебно задржава на исказивању агенса у пасивним конструкцијама, као и на вези ових конструкција са опозицијом референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. Испитује се међусобна заменљивост ових конструкција у истом контексту, као и њихово заједничко појављивање у оквиру сложених реченица. Поред мноштва заједничких карактеристика, показане су и неколике разлике међу њима, као и ограничења у њиховој дистрибуцији. Сагледавање међуодноса партиципских и рефлексивних конструкција има шири смисао – истовремено се показују и својства пасивне дијатезе у савременом језику.

4. Оба дела ове монографије обухватају сва најважнија питања која се тичу структуре пасивних реченица и чине је незаобилазном литературом у сваком даљем бављењу овом темом, која је безмало једна од најкомпликованијих области српске синтаксе. У њој је, видели смо, аутор сабрао своје радове који су настајали као плод његовог дугогодишњег интересовања из ове области, што је утицало на извесна понављања појединих сегмената, које можемо сматрати конструктивним, будући да је увек реч о круцијалним појавама које се тичу испитиваних конструкција.

Књига *Синтакса пасива у савременом српском језику* представља значајан допринос нашој синтакси, будући да у њој аутор, наводећи мишљења многих значајних словенских лингвиста, даје сопствени суд и нуди решења која се намећу као одговор за многе недоумице у србистичкој науци о пасивној дијатези. Посебан значај се огледа у чињеници да се о проблему глаголске дијатезе код нас недовољно писало, а теорија о пасиву преносила кроз читав век од једног до другог граматичара.

Ослањајући се на достигнућа лењинградске лингвистичке школе, као и на потоње радове о овој проблематици неких великих лингвиста, аутор чини корак даље у истраживању пасива и, захваљујући обимном корпусу, своје закључке емпиријски образлаже и утемељује на великом броју примера. У анализама задржава се на нормативним решењима наше науке, по каткад указујући на њихове недостатке и погрешне интерпретације, за које нуди прецизне аргументе и праве одговоре. У појединим случајевима се дилеме само осветљавају, а њихова разрешења тиме оставају у аманет потоњим истраживачима. Исцрпне анализе, представљене високим научним стилем и сложене у јединствену синтетичку форму логичне структуре, као и прецизна методологија чине ову књигу важном кариком у ланцу испитивања пасивне дијатезе у словенском свету, па и у синтаксичким испитивањима и нормативној граматици уопште.

*Валенти́на М. Илић**
докторанд Филолошког факултета у Београду

* vlil@ymail.com

Хроника

Научни скуп *Српски језик и актуелна питања језичког планирања*

Као што је пре две године, под кровом САНУ, на скупу о актуелним питањима језичке политике предложено да се устали, сваке друге или треће године, скуп који ће се бавити актуелним питањима стандардизације српског језика, на истом месту одржан је такав скуп 28. октобра 2015. године. Наиме, у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика, Матице српске и Фонда „Ђорђе Зечевић“ за неговање и унапређење ћирилице окупљено је двадесетак лингвиста-излагача, који су реферисали о актуелним проблемима планирања српског језика и, разуме се, у многим случајевима његове норме. Овако постављена тема сабрала је и немали број њихових заинтересованих колега да прате скуп. Организациони одбор скупа чинили су академик Иван Клајн, академик Предраг Пипер, проф. др Драган Станић и проф. др Срето Танасић (председник), научни секретари били су др Марина Николић и мр Јован Вуксановић, а покровитељ Српска академија наука и уметности. На отварању скупа, образлажући значај и неопходност оваквих научних окупљања, присутнима су се обратили проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ и председник Организационог одбора, академик Владимир Костић, председник САНУ, академик Предраг Пипер, секретар Одељења језика и књижевности САНУ, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, академик Љубомир Зуковић у име Академије наука и умјетности Републике Српске. Од представника државе скупу је присуствовала и поздравила присутне Јасмина Митровић Марић, саветник председника Републике, док представника из надлежних министарстава – просвете, науке и технолошког развоја, те културе и информисања – није било. На скупу је, у два блока, било изложено седамнаест реферата.

Радни део скупа започео је излагањем под насловом „Српски језик као предмет језичког планирања (са освртом на питање приоритета у планирању)“ академика Предрага Пипера. Овим је радом указано на важнија општа питања језичког планирања и специфичности језичког планирања у Србији у условима када држава нема стратегију језичке политике, нити језичку политику остварује на неки други начин. Потом је па-

жња посвећена приоритетима у језичком планирању, а у центру разматрања нашло се питање статуса Речника САНУ. Став је аутора да се назив овог речника не треба мењати и да се мора наставити његова израда, али да она никако не треба да искључи нове лексикографске подухвате на прављењу речника другог типа и намене.

Академик Милорад Радовановић свој реферат „Поново о издавању целокупних дела Павла Ивића“ посветио је приређивању и објављивању сабраних студија и написа једног од најзначајнијих српских лингвиста 20. века. Први пут је о резултатима и задацима овог подухвата писао у *Јужнословенском филолоџу* LVI из 2000. године, посвећеном управо Павлу Ивићу. Ово је нови осврт, после петнаест година, на тај подухват, а сама иницијатива потекла је у другој половини осамдесетих година 20. века, када се група ученика и млађих сарадника Павла Ивића почела договарати са издавачем Зораном Стојановићем и са Павлом Ивићем. Редактор издања постао је Милорад Радовановић. Прва књига се појавила 1991. године, а дела излазе на по неколико година до данас. У овом излагању наведена су према издавачком плану, са подацима о години излажења, приређивачу, преводиоцу, пореклу и преради текстова, опреми и њиховим главним целинама.

О задацима и стању српске дијалектологије, те планирању истраживања у овој области говорио је академик АНУРС Слободан Реметић у реферату насловљеном „Српска дијалектологија данас и сутра“. Он је издвојио најглавније послове који стоје пред српским дијалектолозима: а) израда *Српској дијалектолошкој аџласа*, која подразумева укључивање српских говора из некадашњих југословенских република, као и утврђивање ареала трију не тако давно уочених појава на тлу Србије: не замењеног јата, копаоничког неоакута и префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет (различит рефлекс дугих и кратких вокала *e* и *o*) у делу призренско-јужноморавског дијалекта); б) уклањање преосталих белина са српске дијалекатске мапе; в) испитивање говора избеглица са подручја Хрватске, Босне и Косова и Метохије; г) организовано прикупљање и обрада терминологије из области материјалне и духовне културе српског села; д) организовано прикупљање и обрада ономастичке грађе; њ) учешће у раду на *Ојшћесловенском лингвистичком аџласу* и *Лингвистичком аџласу Европје*; е) редовно објављивање гласила као што су *Српски дијалектолошки зборник*, *Ономастолошки њрилози*, монографије и др. посебна издања водећих научних институција. Већина наведених задатака саставни је део пројекта *Дијалектолошка испираживања српској језичкој њросћора* Института за српски језик.

Издавачку делатност Матице српске у области лингвистике представио је проф. др Мато Пижурџа у раду под насловом „Лингвистички пројекти Матице српске“. Најпре је издвојио лингвистичке подухвате из области нормативистике, у које спадају п р а в о п и с (након издања двеју Матица – српске и хрватске 1960. године, после распада за-

једничког стандардног језика уследила су издања из 1993, школско из 1997, допуњено из 2010), једнотомни речник (2007, допуњен и редигован 2011; претходио му је шестотомни речник српскохрватског језика 1967–1976, а у плану је израда вишетомног речника српског језика) и на крају нормативна граматика (2013/2014). Прошле године настављено је објављивање гласила за културу усмене и писане речи *Језик данас* (нова серија). У остале лингвистичке пројекте М. Пижурица је убројао: 1. *Речник српског језика XII–XVIII века*; 2. *Речник славеносрпског језика*; 3. Писци предстандардног периода српског књижевног језика и њихова дела (издавање транскрибованих дела писаца тог периода уз стручне коментаре и речник); 4. Дијалекатски речник Војводине: а) *Речник српских јовора Војводине* и б) *Речник бачких Буњеваца*; 5. *Орнихолошки речник* (Матица планира да настави са израдом сличних термилошких речника); 6. Припрема за објављивање *Прилога за речник стараних речи (са етимолошким белешкама) Српске књажевске канцеларије* (из заоставштине проф. др Велимира Михајловића).

Директор Института за српски језик САНУ проф. др Срето Танасић у реферату „Планирање издавачке делатности“ указао је на значај редовног и планског објављивања резултата значајних за кодификацију језика. Он је истакао да је важно да се успостави хијерархизација публикација и институција које се баве стандардизацијом српског језика, те типови и тематика тих публикација. Такође, поставио је и питање да ли је у том послу једино могуће да се стандардизација српског језика заснива на личним иницијативама појединаца у српској лингвистици и публикају резултати који из тога настају или би било погодно да постоји и планирање издавачке делатности битне за језичку кодификацију у оквиру шире стратегије спровођења утврђене језичке политике. Таква стратегија би се уграђивала и у дугорочне пројекте институција које се баве изучавањем и стандардизацијом српског језика и публикавањем резултата рада на тим пословима.

Проф. др Милош Ковачевић своје излагање посветио је једном од проблема лексичко-творбеног нормирања у раду „О нормативном статусу синонимних и блискозначних твореница у српском језику (поводом иницијативе о споменику ’Београдском читачу’)“. На примерима из новинарског језика указано је на (не)подударност значења лексема *чишач* и *чишалац* и (не)могућност њихове супституције у различитим контекстима, а у вези са у медијима врло заступљеном и подржаваном иницијативом о подизању споменика „Београдском читачу“ и лингвистичким расправама тим поводом. Образложено је да је лексема *чишач* непримерена у називу споменика чији је циљ да промовише културу читања и књиге.

Статусу српског језика и перспективама његовог изучавања у Црној Гори пажњу је посветила проф. др Јелица Стојановић у реферату „Актуелна питања, проблеми и задаци србистике у Црној Гори и могућ-

ности језичког планирања“. Указано је на права говорника српског језика; статус српског језика с обзиром на историјскојезичку перспективу и данашње стање; на научне принципе и задатке србистике у актуелним околностима; као и на развојну политику са циљем побољшања садашњег статуса, те на могућности, изазове и потребе планирање издавачке делатности у вези са српским историјскојезичким наслеђем на простори-ма Црне Горе.

Два рада, на крају првог блока, била су посвећена српском језику у јужној српској покрајини. Најпре је проф. др Радивоје Младеновић изнео своје предлоге за даља истраживања говора косовскометохијске области у раду „Проучавање српске језичке баштине Косова и Метохије“. Према његовом мишљењу, носиоци оваквих истраживања требало би да буду Филозофски факултет у Косовској Митровици, али и друге институције, као Институт за српски језик САНУ и Балканолошки институт САНУ, са оформљеним тимовима стручњака по пројектима, а неопходна је и подршка државе. Аутор издваја следеће задатке: 1. израда потпуне библиографије: Косово и Метохија у а) дијалектолошким истраживањима; б) етнолингвистичким истраживањима; в) ономастичким истраживањима); 2. израда дијалекатског атласа српских говора Косова и Метохије; 3. монографски описи непроучених говора; 4. прикупљање и публикавање лексичке грађе; 5. проучавање језичке разградње дијалекта у избеглиштву и судбине дијалекта у енклави; 6. коришћење резултата већ објављених етнолингвистичких истраживања, са осмишљеном картом додатних пунктова, као подлога за израду етнолингвистичког атласа; 8. обрада и публикавање ономастичке грађе, које се због преименовања топонима и микротопонима мора ургентно урадити; 8. обрада и публикавање писаних споменика из претходних векова.

У следећем саопштењу под насловом „Најновији узроци и показатељи урушавања идентитета и интегритета српског језика на Косову и Метохији“ проф. др Митра Рељић је усмерила пажњу на статус српског језика на поменутом терену. Наиме, гашењем српских институција на Косову и препуштањем српског становништва косовском законодавству према Бриселском споразумом, долази до нежељеног поступања са језиком и поступања у језику и до његове дискриминације у одређеним доменама употребе (нпр. у судству). Узимајући у обзир бројне примере дискриминације српског језика, М. Рељић указује на опасност да би даљи процес примене Бриселског споразума, посебно прихватање мањинског статуса српског народа и језика на Косову и Метохији од стране представника Републике Србије, постепено могао довести до прекидања језичког континуитета и померања на плану норме српског језика на Косову и Метохији.

У саопштењу „Језичка инфраструктура за изучавање и обраду српског језика“ проф. др Душко Витас је анализирао потенцијални садржај информатичке инфраструктурне мреже, односно информатизоване

платформе која би омогућавала кооперативни развој језичких ресурса и њихову дистрибуирану експлоатацију у различитим областима српског језика. Указао је на постојеће стање, на модел њене организације и на техничке, кадровске и финансијске предуслове за њену изградњу.

О питањима употребе језика у писаним и електронским медијима, као и о проблемима писања о језику у медијима, те о утицају језика медија на норму, нарочито у времену свима доступног интернета, говорила је проф. др Рада Стијовић у реферату „Књижевнојезичка норма и медији (од планирања до решавања најактуелнијих питања)“. Она сматра да званичне институције које се баве српским језиком – Институт за српски језик, Матица српска и филолошки факултети – треба да нађу пут до нових технологија, те да се на интернету морају наћи речник књижевног језика и савремени правопис са једноставним претраживачима, затим сајт са актуелним језичким недоумицама и новим језичким и правописним решењима. Указала је и на најактуелније језичке проблеме у вези са којима и међу лингвистима нема усаглашених ставова, као што су повећана транзитивизација глагола, префиксација углавном двовидских глагола итд.

У реферату „Ка лексичком планирању српског језика“ проф. др Рајна Драгићевић говорила је о појму лексичке норме и о специфичностима лексичког нормирања, а затим је разматрала питање могућности лексичког планирања српског језика. Посебно се осврнула на бригу о лексици у другим земљама, нпр. у Русији, Хрватској итд.

Проф. др Милорад Дешић у раду „Српски стандардни акценат и новија лексика“ преиспитивао је да ли се у новој лексици поштују давно утврђена правила Вук-Даничићеве акцентуације. Иако је норма у доброј мери стабилна, указано је на речи у којима се силазни акценти јављају ван почетног слога, као што су новонастале сложенице у којима други члан задржава свој силазни акценат, и речи преузете из страних језика.

Проблемима институционалне и практичне природе са којима се срећемо при изради речника, нарочито у ери дигиталне технологије, пажњу је посветио др Ђорђе Оташевић у реферату „Планирање и српска лексикографија“. Он је указао на то да, осим лексикографских подухвата једнојезичких речника у Институту за српски језик САНУ и Матици српској, израда општих двојезичних речника, као и терминолошких речника, и једнојезичних и вишејезичних, у великој мери зависи од индивидуалних напора појединаца, издавачких кућа и предузећа. Такође, Ђ. Оташевић је истакао да не постоје речници који би ажурно пописивали и описивали бројне нове речи, уз нормативне препоруке за њихову употребу и евентуалну супституцију другим речима. С друге стране, брз развој компјутера, мобилних телефона и интернета чини неопходним дигитализацију постојећих штампаних речника, као и израду електронских речника.

Др Владан Јовановић у реферату „Савремена српска терминологија и термилошка лексикографија (актуелно стање и задаци)“ изнео је преглед савременог стања српске терминологије у појединим научним и друштвеним сферама, а термине је посматрао из неколико углова: 1) из угла српске књижевнојезичке норме, 2) из угла целине лексичког система српског језика и 3) из угла лексикографије. Посебно је скренуо пажњу на неопходност присније и свестраније сарадње између стручњака за одређену област знања и лингвиста при стварању и нормирању термина.

Указујући на многоструке употребе интернета у лингвистичком раду, др Марина Николић је у реферату „Језичко планирање и интернет“ показала како се интернет врло успешно може користити као средство језичког планирања и неговања језичке културе. Истакнуто је на које све начине, у овом интерактивном медију, учествују лингвисти као кодификатори, наставници, новинари, администратори и сви други који имају улогу едукатора, али и „обични“ корисници српског језика и интернета у различитим групама на друштвеним мрежама, језичким порталима итд., а посебна пажња је била усмерена на улогу сајта *Језикофил*.

Планирању у дијакроничким истраживањима пажњу је посветио др Виктор Савић у реферату „Свеобухватни задаци пред проучаваоцима српскословенског језика“. У реферату је истакнута неопходност да се, у условима нове, модификоване филолошке визуре услед нових сазнања о српској редакцији у периоду 10–12. века, укључи палеографија, археографија и друге медијевистичке дисциплине, које би заједно објасниле и истражиле природу сачуваног српског писаног наслеђа у првим вековима његовог настајања. Посебан проблем представља и српски корпус широм балканског простора у време 15–17. века. Нагласио је потребу израде јединственог регистра старих српских писаних споменика, из кога би се могао направити избор најзначајнијих извора. Потом би се приступило њиховим издањима и свеобухватној обради на свим језичким нивоима, за шта аутор даје детаљне предлоге и план. Међутим, сметњу реализацији оваквих подухвата може представљати пројектни циклус са актуелном концепцијом и садашњим системом напредовања у научна звања, на шта је на овом скупу више пута указано. В. Савић претпоставља да овакав задатак може да оствари Старословенистички одсек Института за српски језик САНУ, у координацији с колегама с водећих српских катедара где се негује историја српског језика, и где постоје искуства у раду на средњовековним споменицима. Такође, он сматра да је сазрело време да се размотри формирање специјалне групе за ћирилометодијевске студије при катедрама за српски језик и славистику на неком од наших факултета.

Скуп је завршен кратком дискусијом и доношењем закључака. У њима се указује на постојање бројних питања из области језичког планирања која се могу решавати само добром сарадњом просветних, научних

и културних установа које се баве српским језиком и надлежних министарстава и националних савета. Указано је на то да, са добро одабраним и постављеним приоритетима пажња, треба да се посвети планирању лингвистичких истраживања у свим областима и на свим нивоима језичке структуре методама и технологијама модерне лингвистике (пре свега корпусне), као и да пажња треба да се усмери на савремени језик, али да се не смеју скрајнути дијакрона истраживања, дијалектологија, језик у образовању. Посебна пажња треба бити посвећена српском језику на Косову и Метохији и у бившим суседним републикама. Одговарајућу пажњу треба посветити неологизмима, језичкој култури на интернету и утицају медија на књижевнојезичку норму. Треба се пажљивије прићи планирању издавачке делатности, планирању и сарадњи међу пројектима, нарочито лексикографским, успоставити бољу сарадњу лингвистичких установа и државних органа, и учврстити улогу Одбора за стандардизацију српског језика. Неопходно је заокружити нацрт стратегије српске језичке политике у сарадњи са надлежним државним органима како би дошло до њене примене, а у вези са тим предложити Министарству културе и информисања да ангажује (социо)лингвисту коме би се поверили послови сарадње са Одбором на реализацији зацртаних циљева. И као крајњи закључак проистиче да би овакве научне скупове требало одржавати сваке друге или треће године.

*Марина Љ. Спасојевић**
Институт за српски језик САНУ
Београд

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

Сећања

БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ (1940–2005–2015)*¹

Обраћам вам се као лингвиста,
обучен да се језиком добро служи,
да и друге људе језику подучава,
али и да се њиме поиграва
(Брборић, Српство као кичма,
Социолингвистички ојледи II, 280).

Навршило се десет година како је неочекивано отишао Бранислав Брборић. Генерацијски, припадао је поколењу очева, а по карактеру и интензитету сусретања са њим, био ми је пријатељ. Драга успомена и неугасло поштовање скроман су залог ових редова о њему и његовом прегалаштву.

По професији англиста, био је Бранислав Брборић лингвиста и горљиви борац на српском социолингвистичком пољу. Преко три деценије радио је и у нашој језичкој башти. Србокроатистиком се бавио по невољи и изнудици, попут читавих генерација српских филолога, а напакон и србистиком, опет по невољи и изнудици немилих и немалих историјских условности. Којекуде расуте текстове (огледе, интервјуе, службеним потребама инспирисане записе...) сабрао је у две књиге: *О језичком расколу* (ЦПЛ, Београд – Прометеј, Нови Сад, 2000) и *С језика на језик* (ЦПЛ, Београд – Прометеј, Нови Сад, 2001). Поднаслов је и кључна жанровска одредница обема књигама: *Социолингвистички ојледи I и II*. По тесном путу ступајући, а следећи и испуњавајући непрозорљиву коначност људску, сабирао је и сабрао своје најзначајније записе да их поколења могу лакше пронаћи и њима се послужити. Било је то његово животно испуњење. Слутио (ни)је, а тако се збило, јер се тек припремао, неостарела духа, да у спокоју мировине, неке своје језикословне послове и науме разради, доради, а неке богами и темељно започне. Ко га је по-

¹ Мр Бранислав Брборић, истакнути српски социолингвиста, имао је значајну улогу у оснивању Одбора за стандардизацију српског језика. Дао је изузетно велики допринос раду Одбора као његов члан и секретар од оснивања до смрти.

знавао знао је да би имао снаге и чилости духа за све то. Међутим, живот, не смрт, био је крвник тим пословима. Било је времена за онолико колико је учињено, пробрано и сабрано 2000. и 2001. године. Десило се најбоље од онога што је било могуће. Сабрани труд Бранислава Брборића у два књигама и данас је међу нама, на најбоље доступан начин. Прва књига обухвата текстове углавном настале у раздобљу 1971–1991. године. Друга књига се надовезује на претходно раздобље, али сведочи о новој „епоси“ у којој се кроз смутње и ратна разарања разбистравало небо над србистиком, 1992–2000. године. Ове књиге су сабран Брборићев „опус“ на пољу социолингвистике. Обе имају по десет поглавља, у која су распоређени Брборићеви огледи и други текстови, којима у обе књиге претходе Уводна слова, уводни коментари у поглављима, „подбелешке“ највећем броју текстова. (Те напомене и уводи у поглавља имају, у извесном смислу, евокативно-мемоарске елементе. Наслови поглавља већ имају несвакидашње врлине, да су духовити, домишљато скројени, поливалентни, са досетком и поентирањем, саткани и од језичких игара и игара речи(ма), са снагом ухваћене суштине тема које обухватају.) И неки додаци, који нису Брборићеви радови, а који сви заједно дају контекст за разумевање и текстова и (духа) времена у којем/којима су настајали и којим(а) су произвођени. Тако уређени и распоређени међу корице књига они сачињавају лингвистички дневник и сведочанства првога реда нашег свеукупног, па и језичког раскола и малигне производљивости језика на бившем заједничком језичком простору.

Последња деценија минулог века и прошлог миленијума донела је нама Србима потребно искуство поразâ. Било их је и још трају. Зачињали су се много раније, у нашим тријумфима, а трају и не пролазе лако ни брзо, како то ваља и мора. Победе носе са собом заносе и грдне самообмане. Поразима се задобија поновна мудрост, отрежњење, самоспознање, прибирају се снаге „за далеко неко поколење“. Порази су зачетак тихе обнове, кроз горчину и патњу.

Извесно је да смо ми са непотребним и површним самопоуздањем улазили у разноразна заједничарења која нам нису била корисна. Били смо мали и нејаки да будемо хегемони, па и језички, а исто тако непотребно нудили смо што нисмо могли дати и пристајали на оно на шта пристати нисмо смели, и када је језик у питању. Када смо изабрали српскохрватски језик, наметнуте су нам, кроз време, све друге малигне и погубне (језичке) деривације, на којима смо онда ми најдуже и најдубље истрајавали не увиђајући увек њихов (бе)смисао. Испод крова који је горео остајала је само наша глава. Више стицајем историјских случајности и какве такве правд(и)це него нашим старањем та грађевина у пламену није постала наша гробница (ломача). Тако је бивало и у језику и са језиком нашим српским. Преживео је наш језик српски. Ваља нам се вратити сопственом бићу и језику, да извидимо ране сваколикe, па да кренемо

даље, уздајући се у се, како је и раније требало. Ту невеселу историју наше нације у нашем језику исписивао је Бранислав Брборић, најмање три деценије, у времену када је све југословенско (с)пало на апарате за (из)дисање. Расна жилавост надвладала је голготу иако нам фали речникâ, правопис дужи од једне универзитетске каријере и устројена нормативна граматика, макар за једно полувековље. Треба нам мира и предаха од прења о екавици и ијекавици, о азбучној реформи (ћирилице и латинице), па и од (иначе потребне) опсежније, коначније и дуготрајније стандардизације језика нашег.

Дубока оданост националним задацима на пољу лингвистике/социолингвистике покретала је промишљање и рад Брборићев на језику као маркирајућем феномену нације и државе. На томе је радио истрајно и горљиво истрајавао и онда (а то је било често) када је било комфорније да застане, да одустане, да престане, да отћути и прећути... Није то чинио и није тако радио Бранислав Брборић. Истина је, био је англиста по образовању, а не србиста. Када су неки други из једног атара филологије залазили у србистику, то није сметало истим онима којима је сметао такав Брборићев „трансфер“. На част му служи што је, не једном, у својим радовима подупирао такве „госте“ у србистици без којих би она била сиромашнија и са мање инвентивности и постигнућа. Није прибегавао „фризирању“ мена свој(их)ега мишљења(â) и промишљања о положају нашега језика у времену у којем је деловао као (српски) социолингвиста. Није нас засипао накнадном памећу и генералским подвизима после битака које је војевао. У врелој социолингвистичкој арени није му недостајало воље, дара и куражи да се бори за своје мишљење о питањима језика која су била на дневном реду. Борио се са господским полемичким жаром, каткад му је то био мио духовни изазов. То је поље на којем је радо опробавао своје „ритерске“ вештине. Успеха није мањкало. Уживање је преносио и на читаоца, склоног вештинама духа. У две књиге сабрао је оно што је писао и мислио, за шта се залагао, против чега је (и кога) био и када није погађао „у сриду“. Понекад није распасивао стеге идеологије, а могао је. Чинило му се да је то пречица до циља. Његове књиге сведоче о сложеној атмосфери у којој су настајали текстови који су сабрани у њима и нарочито, о поштену прегалаштву њиховог аутора.

За неке предлоге: екавица и ијекавица на РТС-у, један уџбеник ћирилицом, други латиницом штампан, па наизменично: ред ћирилице, ред латинице у јавној употреби – није било услова, ни времена ни воље да се о њима размишља, а још мање да се по њима поступа. Сада је то историја. С великим надама робовали смо заблудама, не радећи свој посао. Други су га (у)радили. Тако је барем изгледало тада... Сада све више из-

гледа да ми и не стојимо тако лоше. А не тако давно изгледало је да нам је стратегија спала на тактику, или нам је тактика била невољна стратегија српске лингвистике и нашег целокупног суживота у Југославијама.

Мене у мишљењу, мене и еволуција у тактикама Бранислава Брборића су муке генерација српских лингвиста, од залагања за обе азбуке и оба изговора, преко виђења у ћирилици и екавици као примарној српској језичкој (и културолошкој) униформи и напосматрање у ћирилици и двоизговорности. Куриозитетни су предлози о југославском/југославијском језику као наднационалном ктетику за заједнички језик умножених нација, о сакрализацији ијекавице у преводима библијских текстова. Знатижељни (не само језику посвећени) читалац отвара корице књига где брује идеје о којима није изговорена последња реч, којима се мора и ваља враћати (и онда када су застале у наслагама историје лингвистике). Има у овим књигама текстова без којих се могло већ у времену настанка или веома брзо потом, али им је овде место. Има текстова који плене коректношћу и смиреност аргументације, дубином и научном аналитичношћу, непролазном информативношћу, науковитошћу (Српски језик, II, 34–57; Предисторија и социолингвистички аспекти језичког стандарда, II, 66–79; Канони – на трећем спрату, II, 162–165; Стандардни језик и остали „језици“ II, 187–191; Стандардност, супстандардност и нестандардност, II, 191–199; Не прскати сербицидима, II, 274–275; Српски језик, II, 323–326)... Њихов значај чува име аутора преко времена смртне омеђености. Овим и оваквим радовима Бранислав Брборић је наш саговорник и савременик будућих читалаца и језичких прегалаца.

Ми данас ишчитавамо нашу предугу националну невољу да истрајавамо у ономе и да бранимо оно у чему јесте лакше и пробитачније бити нападач и опадач, речју на другој страни. Срби су бранили земљу и језик без будућности јер су их они градили и стварали. То је био наш последњи крупан залог у жртвовању без краја. Ветрењаче у тој борби нису биле привиђења у магли, ни за Бранислава Брборића ни за толике друге. Да није било тако, не би било могуће, са толико рана задаваних са свих страна и у дугом времену, у том страшном салту, дочекати се на ноге српскога језика. То није било ни преумљење, ни јалов посао, а почесто је изгледало да је тако (и самом Б. Брборићу). Још боље знамо ми данашњи (и ондашњи). Оне неке пролази воља за онолико новоговора, колико их је за кратко време уморио и распаметио. Ми се у тиховању од својих пораза (и „пораза“) враћамо својој доброј кући језичкој трудом наших старих стеченој. Стамености јој не недостаје и када треба притврдити покоји расклиман камен темељни и ојачати гдекоју греду и маију. Добро је да будемо заокупљени собом.

Данашњи, и лингвисти долазећих поколења, неће из Брборићевих књига сазнавати само како је некада било. Од сада су пред њима изазови и борбе у којима се изнова морају огледати. Покренута питања и сувише идеје чекају даровите реализаторе. Што се није могло ни стигло да узмогну достојни наследници.

Милован Миловић

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 22. 6. 2015. године

ЧИТАЧ ИЛИ ЧИТАЛАЦ

ОДЛУКА

На основу расположивих чињеница мислимо да предност треба дати именици *чиџалац* и да споменик треба да се зове Споменик београдском читаоцу.

Образложење

Није спорно да именице на *-ач* у српском језику служе за грађење *nomina agentis*, па би и именица *чиџач* могла да се употреби са значењем *лице које чиџа*. Ипак, наш задатак је био да проценимо којој именици треба дати предност у конкретном случају, а сви подаци указују на чињеницу да предност треба дати деривату *чиџалац*.

Именица *чиџач* се у савременом српском језику последњих година све више специјализује за именовање предмета који служе за читавање. Довољно је укуцати ову именицу у претраживачу *Гуџл* и појавиће се следећи појмови: *чиџач електронске саобраћајне дозволе*, *чиџач електронске личне картице*, *чиџач бус-џлус картица*, *биометријски чиџач*, *чиџач електронских књиџа* итд. Није редак случај у српском језику да се именице које имају исту мотивну реч а различите суфиксе временом семантички разједначе и постају пароними (исп. нпр. *сџасилац на базену – сџасиџељ дуџа*). На тај начин употреба лексема се прецизира, што треба подржавати, јер је то начин лексичког богађења и утанчавања, прецизирања српског језика.

Није без значаја имати у виду да се слична појава дешава и у другим словенским језицима. Као пример узећемо руски као источнословенски језик, пољски и чешки као западнословенске језике и бугарски као јужносло-

венски језик. У њима, као и у осталим словенским језицима, по правилу су се различити деривати глагола *чи̑и̑а̑и̑и̑* специјализовали за категорије *nomina agentis* и *nomina instrumenti*. У руском језику именица **читатель** означава вршиоца радње (и одговара српском *чи̑и̑алац*), док се именица **читник** појављује у улози *nomina instrumenti* (и одговара српском *чи̑и̑ач*). Руски језик је богатији могућностима од српског јер поседује још једну могућност, а то је дериват **чтец**, који означава особу која чита за друге (што такође одговара српском *чи̑и̑ач*). У пољском језику, дериват **czytelnik** означава вршиоца радње, а **czytnik** инструмент за читавање. У чешком језику постоји **čtenář** (*nomina agentis*) и **čtečka** (*nomina instrumenti*). У бугарском језику **читател** спада у *nomina agentis*, а **четец** у *nomina instrumenti*.

Из овога закључујемо да у словенским језицима деривати глагола *чи̑и̑а̑и̑и̑* специјализују значења, што би могао бити разлог да се потрудимо да у српском језику очувамо процес који је већ сам по себи успостављен, а то је да се *чи̑и̑алац* везује за категорију *nomina agentis*, а *чи̑и̑ач* за категорију *nomina instrumenti*.

Један од показатеља укоренености неке лексеме или њеног значења у лексички систем јесте и развој деривационог гнезда. Пошто се именица *чи̑и̑алац* много чешће него *чи̑и̑ач* користи за означавање лица које чита, она је развила деривационо гнездо чији су деривати формирали значења која су такође у вези са човеком као читаоцем. У то гнездо спадају лексеме: *чи̑и̑алачки* (који се односи на *чи̑и̑аоце*), *чи̑и̑алаши̑тво* (ску̑и̑ *чи̑и̑алаца*, *чи̑и̑аоци*, *чи̑и̑алачка љублика*), *чи̑и̑аоница* (*ѝросѝорија одређена за чи̑и̑ање*). Од именице *чи̑и̑ач* настала је само лексема *чи̑и̑ачки* (који се односи на *чи̑и̑аче*, *чи̑и̑алачки*). Деривација показује очигледну доминацију именице *чи̑и̑алац* у односу на *чи̑и̑ач* у означавању човека као вршиоца радње.

Чак и када се односи на човека, именица *чи̑и̑ач* неупоредиво чешће означава особу која чита наглас, за друге, можда и механички (без разумевања прочитаног јер чита другоме у својству спикера). Ово семантичко својство именице *чи̑и̑ач* већ дуго постоји у српском језику. Уочио га је још Александар Белић давне 1936. године, анализирајући грађу за Речник САНУ, која садржи материјал још из друге половине XIX века. Вероватно је управо семантичка црта механичког читања, читања без разумевања, изазвала све раширенију појаву у савременом српском језику да се различити апарати називају *чи̑и̑ачем*. Због тога би се пажљивом и тананом семантичком анализом именице *чи̑и̑ач* када означава особу која чита могао докучити одређени степен пејоративности у конотацији. Оваква конотација ће се временом само појачавати пошто на све стране расте број читача-апарата, а то би могло негативно утицати на смисао постављања споменика. Смисао је да се укаже почаст мислећем читаоцу, љубитељу књиге, а не особи која се може изједначити са инструментом за читање.

Београд, 20. VI 2015.

Нацрт текста одлуке припремила је проф. др Рајна Драгићевић.

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 29. 7. 2015. године

О СТАТУСУ БОСАНСКОГ ИЛИ БОШЊАЧКОГ ЈЕЗИКА

Већ неколико година новинске странице пуне текстови о различитим питањима везаним за статус тзв. босанског језика, и то понајвише у Србији и Републици Српској. Тако читамо да „Бошњаци не разумеју српски језик“, да је у Новом Пазару и Пријепољу блокирано на стотине судских предмета због недостатка „преводилаца на босански језик“ са српскога, да је „Министарство правде Србије објавило оглас за постављање сталних судских преводаца за босански језик“, да је министар просвете обећао да ће се на Државном универзитету у Новом Пазару вршити „обука за босански језик“, након које ће бити „додељени сертификати, који ће при запошљавању служити као доказ познавања босанског језика“, да ће ускоро „Србија добити шест судских тумача за босански језик“, да ђаци бошњачке националности у Републици Српској неће да прихвате књижице ни сведочанства у којима је језик назван „бошњачким“ а не „босанским“, итд. и томе слично.

Два су питања на које лингвистика мора дати одговор. Постоји ли „босански језик“ као језик различит од „српског језика“? Морају ли Срби употребљавати назив „босански језик“, на којем инсистирају Бошњаци?

Прво питање тиче се питања језичког идентитета. Од десет међународних докумената у којима се помиње статус језика – увек се говори искључиво о језичким правима појединаца и припадника националних мањина. Нигде се не помињу језичка права народа, нити држава, а камоли да се прописује *право народа да свој језик назове својим именом*, а ни у једном од докумената не наводи се експлицитно када један језик треба сматрати посебним језиком, тј. не наводи се који су критеријуми идентитета једнога језика.

О идентитету једнога језика, о довољним разлозима за проглашење неког идиома за посебан језик, посредно се говори једино у *Европској повељи о регионалним или мањинским језицима*, где се у њеном члану 1, име-

нованом као „Дефиниција“, а који је сав посвећен одређењу идентификације регионалних или мањинских језика, каже:

„За потребе ове повеље:

а) 'регионални или мањински језици' су језици који:

(i) су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су

(ii) **различити од званичног језика те државе**, што не укључује дијалекте званичног језика те државе или језике радника миграната“.

Из наведене се повеље имплицитно нужно закључује *да два или више идиома који се не разликују не могу лингвистички (научно) бити посебни језици*, што ће рећи да један не може бити већински а други мањински. Ако се морају разликовати већински и мањински језик, онда је нужно да се не могу сматрати посебним језицима ни језици различитих народа у једној земљи који се међусобно лингвистички не разликују.

А за (не)исправност мишљења да су српски и тзв. босански различити језици и да се чак разликују толико да „Бошњаци не разумеју српски“, најбоље је навести ставове самих бошњачких лингвиста. А они су готово јединствени, унисони.

Кренимо од **Алије Исаковића**, који каже: „Између босанског, хрватског и српског језика нема суштинске разлике. У питању је само право народа да именује језик онако како га је традиционално именовано“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 17).

Исто мисли и **Мидхат Риђановић**: „Народ у БиХ говори једним језиком, који својим специфичностима одмах 'упада у уши' свим људима изван наше земље. Он се сад зове тројако – српски, хрватски и босански“ (Midhat Ridžanović, *Ridžanović o jeziku i još nekim stvarima iz Tamnog Vilajeta*, Sarajevo: autor, 2013, 41).

Ни мишљење **Ибрахима Чедића** готово да се не разликује од наведених: „У Босни и Херцеговини у службеној употреби су, дакле, босански, хрватски и српски језик. Сваки има своју норму и велику међусобну подударност. У међусобној комуникацији Бошњаци, Хрвати и Срби немају никаквих потешкоћа што често намеће питање да ли се заправо ради о једном језику са три назива, или су заиста три језика“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 65).

Ханка Вајзовић, пак, констатује да „споразумијевање није угрожено ни међу националним заједницама у БиХ нити међу појединцима као члановима тих заједница“ (Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Sarajevo: Institut za jezik, 2009, 139).

Још експлицитнији је у ставу о непостојању разлике **Џевад Јахић**, који каже: „Они који данас хоће да нађу одговор на питање постоји ли зби-

ља тај босански језик, у принципу су спремни и да га 'признају' ако им се докаже да постоји. Они лаичком методом хоће да виде у чему се тај језик разликује од тобож 'различитих' српског и хрватског, или бившег ('неразликковног') српскохрватског и да се тада увјере у његово постојање, односно непостојање. (...) Ко зна по који пут у овој књизи понављамо оно што већ једном морамо запамтити: у нашим балканским приликама језик да би био језик не мора се обавезно битно разликовати од другог јер тај разликовни принцип није мјерило постојања, односно непостојања националних језика" (Dževad Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Ljiljan, 1999, 252).

Хаџем Хајдаревић и **Аида Кршо** написали су чак јединствен правописни и граматички приручник „босанског/хрватског/српског језика“, образлажући свој поступак следећим разлогом: „Босански језик, хрватски језик, српски језик имају исту основицу (источнохерцеговачки дијалекат новоштокавског типа). С обзиром на то, они су правописно и граматички врло блиски. Разлике постоје у лексици и акцентуацији. Морфолошке разлике су минималне, а на фонетском плану разлика нема, јер сва три стандарда имају исти вокалски и консонантски систем. Наведене чињенице потврђују се у свакодневној језичкој пракси. Говорници који употребљавају различите стандарднојезичке норме (босанску, хрватску или српску) одлично се разумију, а језик именују као босански језик, хрватски језик и српски језик“ (Надзем Хајдаревић, Аида Кршо, *Pravopisni priručnik bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika sa osnovama gramatike*, Sarajevo: Institut za jezik, 2013, 21).

Сами бошњачки лингвисти, дакле, тврде да нема готово никаквих разлика између српског и тзв. босанског језика. Разлика је само у имену. А Бошњаци хоће да језик којим говоре зову „босански“, никако „бошњачки“. Ако се тај назив схвати као израз „симболичке“ а не комуникативне функције, онда треба подсетити да **ниједан народ не мора њихови назив за језик који је у обичају код групе народа**. Не могу Словенци Србима наметати да језик којим говоре и Срби зову „словенски“ кад га Срби зову „словеначки“, нити Роми могу захтевати да језик који они зову „романи“ и Срби тако (а не „ромски“) зову, а да не говоримо о Енглезима, који свој језик зову „инглиш“, или Немцима, који га зову „дојч“ и сл. Из тих разлога захтевати од једног народа да језик другог народа у свом језику зову по диктату тог другог народа представља више него парадокс. Од назива „бошњачки народ“, који су Муслимани сами изабрали, *према њиховим правилима српског језика, у српском језику и народу може се једино и искључиво најправилни назив бошњачки језик*, као што је речено и у првој одлуци Одбора од 13. фебруара 1998. године. То је посебно важно за Републику Српску, у чијем Уставу стоји: „Службени језици Републике Српске су: *језик српског народа, језик хрватског народа и језик бошњачког народа*“; према творбеним правилима српског језика од „српски народ“ изводи се еквивалентан назив „српски језик“, и од „хрватски народ“ изводи се еквивалентан назив „хрватски језик“, а од „бошњачки народ“ могуће је једино извести „бошњачки језик“, а никако није могуће извести назив „босански језик“. Назив *бошњачки*

језик одговара називу *бошњачки народ*, док би назив *босански језик* одговарао термину, непостојећег, *босанској народа*.

Из свега наведеног проистичу следећи нужни закључци:

1) Да би два језика били посебни језици, они морају бити различити по лингвистичким критеријумима (генетском, структурном и комуникативном). То није случај са „босанским језиком“ кад се он посматра у односу на српски језик, јер и сви бошњачки лингвисти тврде да су босански и српски језик различити само по имену, али да се према лингвистичким критеријумима ради о истом језику. Будући да *Евројска њовеља о рејоналним или мањинским језицима* прописује да се мањинским језиком може прогласити само језик који је „различит од званичног језика те државе“, а да су српски и босански само различита имена истог језика, јасно је да „босански језик“ не може имати ни лингвистички ни правни – него само симболички – статус посебног језика, па се на његове говорнике не могу применити „Уставом и законом загарантована права да се судски и управни поступак води на матерњем језику странке“, јер се поступак на том језику води и кад се тај језик зове нпр. српским или хрватским. Јер, како и правници наглашавају, „ако се може и признати захтев једне мањинске заједнице да језик којим говори означаи засебним именом, то не значи да су напрасно изгубили способност комуницирања са онима са којима су до јуче то чинили (и са којима и ван суда још то чине)“ (М. Јовановић).

2) Назив који за један језик користи један народ не мора бити назив језика код другог народа. Према творбеним правилима српског језика од „српски народ“ изводи се еквивалентан назив „српски језик“, од „хрватски народ“ изводи се еквивалентан назив „хрватски језик“, а од „бошњачки народ“ могуће је једино извести „бошњачки језик“, а никако није могуће извести назив „босански језик“. Назив *бошњачки језик* одговара називу *бошњачки народ*, док би назив *босански језик* одговарао термину *босанској народа*, а такав народ не постоји. Према томе, поштујући симболичку функцију језика, у српском језику једино је могуће и једино исправно језик којим говоре Бошњаци, а који је заправо само варијанта српскога језика, звати „**бошњачким језиком**“.

3) Из претходног проистиче да нема никаквог ни лингвистичког ни правног основа производити некакве „тумаче за босански језик“, нити пак изводити посебну наставу на „босанском/бошњачком“ језику, нити има основа правити за тај лингвистички непостојећи језик посебне уџбенике, јер сви који знају српски језик знају подједнако добро и „бошњачки“, и обратно: сви који знају „бошњачки“ знају и српски! Државне институције Републике Србије и Републике Српске морају тога бити свесне, и у складу с тим морају и деловати.

Нацрт текста одлуке припремио је проф. др Милош Ковачевић.

Белешка о упутству за објављивање радова

Упутство за објављивање и техничку припрему прилога у часопису
Наш језик налаза се у књизи XLVI/1–2 (2015),
стр. 89–95.

